This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

ПРАВИЛА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

1. У намери да потпомогне правилније ширење одабраних дела из ше књижевности и из опште корисне поуке и тако да ствара књижницу све редове народа, оснива се друштво, које ће се звати: „Српска књижевна Задруга“ са седиштем у Београду.

2. „Српска Књижевна Задруга“ стараће се: да критички приређује издања старијих и новијих књижевника српских; да издаје одабранија дела из суврмене лепе и опште корисне књижевности; да предњачи избором у превођењу и позајмици из словенских, иностраних и класичних књижевности; да у опште припомогне ширем развићу народне књижевности, олакшавајући издавање и ширење књига свима средствима, која јој буду на расположењу.

3. „Српска Књижевна Задруга“ вршиће свој задатак издајући сваке године по једно коло књига према својим средствима. Једно годишње коло ипак не може обухватити мање од шест књига ни мање од шесет штампаних табака.

4. Друштвена су средства: улози чланова оснивача и улагача, добит од проданих књига, поклони и завештања, на то одређени, и камата од сталног капитала. Али се од свега овога, одређенога за годишњи трошак, одбија 5% и прилаже сталном капиталу.

5. Стални друштвени капитал чине: улози чланова добротвора и поклони и завештања, на то одређени

6. „Задруга“ ће примати и нарочита завештања, намењена на издање дела појединог српског књижевника или на издавање какве засебне врсте корисних књига, које у њен задатак спадају.

7. Према томе: друштвена су издања *редовна* и *засебна*. Редовна су издања, која се чине по чл. 3, а засебна по члану 6.

8. „Задруга“ има чланове: *добротворе*, који плаћају најмање сто педесет динара једном за свагда, или седамдесет и пет форината; *оснивач*е, који плаћају десет динара на годину, или пет форината; *улагаче* који дају годишњи улог од шест динара, или три форинта.

9. Чланови добротвори и они, који су петнаест година редовно били чланови оснивачи, добијају друштвену повељу, и њихова ће се имена објављивати на друштвеним издањима.

10. Сви чланови добијају сва редовна друштвена издања. Чланови, који дају годишњи улог, не могу добити књиге, за ту годину издане, ако своју обавезу не испуне до дана, који ће управа

11. У управу може бити изабран члан доброт
састављају: председник, потпредседник, тајник, к
пет одборника.

UNIVERSITY OF MICHIGA

12. Управа се дели на два одсека: *књижевни* и *економни*. У одсек књижевни долазе: председник, тајник, књижичар и два одборника, а у одсек економни: потпредседник, благајник и три одборника.

13. Знатнија се питања расправљају у седници целокупне управе.

14. Сваке друге године иступа из управе коцком трећина чланова, а њихова се места попуњују скупштинским избором. Тајник је стални члан управе, који не иступа по овим одредбама.

15. Свако, у течају изборне периоде, упражњено место у управи попуњује сама управа.

16. Управа бира у народу друштвене повереннке, преко којих стоји у вези са члановима, шаље књиге, прима улоге итд. Повереници не плаћају никакав улог, а добијају сва редовна друштвена издања и 2% од новца, који прикупе, у име трошкова преписке. Веће издатке управа посебно накнађује. Имена се повереника објављују преко новина и на друштвеним издањима.

17. Управа може поједине повереннке, који се буду за дуже време живље заузимали за „Задругу", предложити годишњој скупштини за одликовање особитим признањем или избором за чланове добротворе (без обвез у чл. 8).

18. Управа одлучује о престанку права и дужности појединих повереника,

19. Скупштина се „Српске Књижевне Задруге" састаје редовно сваке године о Ђурђеву дне. На скупштину долазе и одлучују чланови добротвори и оснивачи. Управа је дужна објавити сазив скупштине двадесет дана раније.

20. На скупштини се врше ови послови: управа подноси извештај о свом књижевном раду и имовном друштвеном стању за минулу годину заједно са извештајем раније изабраних прегледача; бирају се два члана за преглед друштвених рачуна у текућој години; попуњује се управа; бирају се на предлог управе друштвени повереници за чланове добротворе; одлучује се о измени ових правила на предлог управе или педесет чланова добротвора и оснивача; одлучује се о поднесеним предлозима.

21. Предлози за скупштину редовно се подносе управи тридесет дана пре скупштине, и управа их на дневни ред ставља. Преко овог правила на самој скупштини учињени предлози примиће се на претрес само онда, ако тако одлучи две трећине присутних чланова. Предлози за промену правила објављују се у дневном реду у целини.

22. Друштвена је рачунска година од првог јануара до тридесет првог децембра. Управа ће прописати за свој рад пословник и одредити пословне дужности својим члановима, одборима и друштвеним повереницима, а тако исто и сталну или привремену годишњу награду тајнику.

23. Ако би се „Српска Књижевна Задруга" растурила, њено се имање поверава на чување Српској Краљевској Академији, а она ће бити дужна предати га оном друштву, које буде радило на задатку, на коме је „Српска Књижевна Задруга" радила.

PRINTED IN YUGOSLAVIA

16 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 16

ТАМО АМО ПО ИСТОКУ

ЦРТЕ

ДР. МИЛАНА ЈОВАНОВИЋА

Milan Jovanović

СВЕСКА ПРВА

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1894

DS
9
.J86
v.1

Div.
Perlstein
10.6.54
89161
2 v.

ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ

I. Александрија 3
II. Суецки Канал 21
III. Дуж Црвеног Мора 37
IV. Аден 60
V. На Океану 85
VI. Бомбаји 106
VII. Цејлон 155

Речник 197

ТАМО АМО ПО ИСТОКУ

I

I. АЛЕКСАНДРИЈА

Ти би, драги В . . . , да позабавим читаоце твоје „Отаџбине“ ексотичним путописима? Па лепо! Ако су вољни читати, то хајд' у памети да пропутујемо заједно по том големом Истоку, и да видимо пределе, градове и народе које наш свет мало познаје а ни мало не походи. Тако се бар твоји читаоци неће утрудити, а мени ће у њиховом друштву бити пријатна почивала.

Де да пребродимо најпре Јадране и Средиземно Море и да се позабавимо који час у Александрији, баш сад када сав свет обрће поглед на њу. Од по века овамо западни свет се свикао да сматра Александрију као европску колонију, те је с тога као саобраћај с овим местом веома живахан. Четири голема морска пута везују Мисир с Европом и на сваком врве путници тамо овамо. Било да пођемо из Трста, Бриндизи, Ценове или Мар-

сиље, свуда ћемо наћи читаве гомиле Европљана од сваке руке. Једни иду да виде остатке давно минулих векова, други да окрпе своја оштећена плућа у благом зраку од Кајира; ови овде враћају се своме кућишту у Мисир, пошто су се расхладили у свежем алписком зраку, они тамо надају се да ће стећи кућиште и почињу већ, топлоти неуки, да га капаришу знојем; богаташи што иду у Горњи Мисир да лове, и сиротиња што би у Доњем да прода што боље своје знање и умење; људи с пуном торбом алата што ће да их храни, и жене с пуним дојкама млека што ће да хране друге; авантиријери оба пола: мушки се надају уловити масну прћију а женске упецати који обли буђелар похотљивих банкара, — све то врви у Мисир пунахно жеља и наде, и опћу веселост на броду прекинуће само за часак шупљи, ритмичан кашаљ гдекојег хектичавог, ваљда зато што свако из њега разбира тихи шапут: „Memento mori!“

Ако иначе ветар не заваља море и узнемири наше путовање, пријатнијега пута није од овога. Јадранско се Море тада свако јутро купа у руменој зори а свако вече кити пурпурним плаштом. Трст и Задар огледају се у његовом зрцалу, а Дубровник се успео на високу греду и гледа љубопитно пут запада, као да тражи убаво Гаргањско Брдо на другој страни; а мало даље у Албанији високо прибрежје од Валоне сваки час поздравља Бриндизи, као стари пријатељ што га гледаше са страховањем, када је Цезар на кршној барци

пркосио бесним валима што га растављаху од њега.

Трећега дана бићемо у Крфу, красном отоку спрам Епира, и разведрићемо се у густом хладу маслинових шума, дивећи се лепоти негдашњих енглеских летњиковаца, што вире из густих лугова вазда лиснате неранџе; па ћемо од туд дуж ломне Левкадије, Итаке и Кефалоније, крај плоднога и дивотним цвећем окићеног Занта, правце у широко море. Сутра дан гледаћемо ломну Кандију, где брда нигда нису без пушчаног јека а долине без златнога неранџиног воћа, али ће за који час да утоне у зреник потоње прибрежје европско (Светога Јована), и око нас је свуд унаокруг плаво Средиземно Море; над нама је угасито, вазда ведро сицилијанско небо, обноћ начичкано звездама а у зору и с вечера окићено ситним љубичастим облачићима — ми смо запловили јужним појасом, јер нас вечерња омарина почиње подсећати, да смо далеко од свежег вечерњег зрака европског. Још два дана па ће плаво море да позелени, у знак да се пучина примиче крају; а за час, два помолиће се на јужном зренику цигла једна танахна кула. То је Фаро, ноћно светлило што казује мрнару тридесет миља на далеко, где је ушће од Александрије.

Није то више онај горостасни, древни Фаро, који је негда светлио Цезару да нађе лепу Клеопатру; давно је већ на његовим развалинама, баш на самој ивици града, озидана модерна цитадела, она иста што су ту скоро

топови енглеских оклопница послали „небу под облаке.“* Нови Фаро је даље према западу, на крају дугачке долме, која за бурна времена заклања бродове што улазе у луку. И садањи град није више онде где стајаше древна Александрија. Од ове не остаде ни циглога зида; само неколико брежуљака од истрошена градива, показују њено место на истоку садањега града, а на обали морској идући пут Розете. Још мало пута, па ће на обзору да засветли нова Александрија као лабуд усред језера, јер лежи на равници тако ниско, да валови морски гдешто запљускују крајње улице. Улазећи у садању луку, ваља се броду провући између многих подводних коралских банака, што је веома трудно, а кад је море узрујано, и ризично. Мисирска влада не хтеде да развали ове препреке, јер мишљаше да су добри чувари Александрије од навале непријатељских бродова; данас не мисли више тако, те ће енглески динамит јамачно прокрчити улазак у луку.

Александриска лука, ограђена долмама од тесана камена, начичкана је бродовима из свију крајева света; неизбројне шарене барке трче пароброду на сусрет да прихвате путнике: под нама, над нама, около нас — свуда вика, јер Арапи вичу кад раде и седе, кад лежу и устају, и муче само кад спавају.

* У 2 књизи издања Српске Књижевне Задруге штампане су пишчеве црте „С мора и са сува,“ и међу њима на стр. 67 до 85 „Крвава Работа,“ која се бави једним догађајем енглеског бомбардовања Александрије. Она ће читаоцу у многоме допунити горњу слику.

Како је мисирска обала махом песковита, народ би се у Александрији жив спржио од врућине, да није свежег ветра с мора, да га расхлади. Све што је крај више згрејан, то све јаче дува ветар с мора, и лећи ће само пред зору, кад се песковито земљиште расхлади. Свуда у топлим пределима струји свеж морски ваздух пут краја, а у жаркима је добротвор живих створова што станују на крају. Европљанин без њега не би могао опстати тамо. — Али с пролећа и с јесени почне да дува злогласни хамзин с југоистока, баш оданде где је пустиња Сахара, и тада је стање у Александрији несносно. Ваздух се около ње замагли ситним летећим песком, а омарина је тако голема, да нам се чини као да смо између две згрејане пећи. Урођеници су вични овој атмосферској невољи и гледају сумњивим саучешћем како се Европљани од муке ваљају по влажном патосу. Ова кубура траје наизменце неколико недеља (хамзи значи педесет; ваљда хоће да каже: ветар од педесет дана); и за то време он ће у Европи с пролећа као »југовина« да почисти снег с планина, а с јесени да нанесе вруће кише на усеве, дакле да донесе благодат, али за то ће у Мисиру да измучи сваку живу европску душу. Огромни пројект творца Суецког Канала, Лесепса, да прокопа венац пешчаних брежуљака што деле Сахару од мора и да преруше пустињу у језеро, без сумње би донео Мисиру кише и хлада, али се свет плаши да би промена такве простране површине

земље начинила од Европе — Сибирију, и та зебња није неоснована, кад помислимо да је Суецки Канал повукао за собом кишу, које пре не беше у оном пределу.

Куће арапске озидане су од бела отесана кречњака који се у слојевима меша с угасито црвеним опекама, те су с тога већином правилно ишаране.

Оне се уздижу на више бојева, и будући су махом без крова, то се на горњој, цементом патосаној тераси, граде кућерци за кухину, или, ако је ова под земљом, тада је на крову смештен укусан павиљон, где се у вруће доба године ужива свеж морски зрак. Прозори су пространи и затворени честим, стругарима вешто израђеним, решеткама; мало је кућа са стакленим прозорима, — то је излишан и досадан лукс у оним пределима. Облик арапских кућа је по све необичан, будући је сваки горњи бој шири од доњега; улица тако буде све ужа на више и личи на недовршен тунел. Овај начин зидања даје улици више хлада; а кад се улица згор застре поњавама тада је сва у хладу.

Улице нису вијугаве као турске већ праве, али како су куће на рогљевима троугла облика, то улице иду радијално, и читав је град састављен из троуглих делова и сличан неком лавиринту. Дуварови с улице нису прави, већ степенасти, као оно турски, те тако стаје, имајући прозоре на све стране, имају и промаје, дувао ветар с које год стране. Стил кућа је китњаст али укусан, само што су дво-

ришта пуста, без биља и пуна кала, јер се сплачине бацају кроз прозор, и, у недостатку олука, ту киселе али никад не сасуше.

Куће европских колониста по све су налик на оне, што се виде у јужној Италији, што је наравно, јер су прве колонисте тамо били Талијани. Оне су правилне, више бојева високе, омазане и окречене, али редовно без крова. Те куће разликују се од наших тиме што сваки прозор допире до патоса и обграђен је с поља маленим балконом, те може ваздух лакше да пири кроза станове. Куће богаташке (а таквих беше тма у Александрији) озидане су од тесана ливорнскога мрамора, имају веома укусне простране портике а зада богато искићене вртове с тропским биљкама и скупоценим цвећем. Удобност тих кућа, простор стаја и лепота њихова украса далеко надмаша европске грађевине Усред баште прскају водоскоци, портици су искићени скупоценим древним купама и приликама. Свака нас, као вилистан, привлачи, да је гледамо и да удишемо мирисаву свежину около ње. Мало је ових палата поштедела срцба фанатисаних Арапа: данас многе леже на гомиле и крче праве, простране, гранитом и мрамором патосане улице около њих...

Град је наокруг засађен густим луговима од палме, те тиме искаче све то више бела боја његових кућа из угаситог лишћа, кад га гледамо с мора. Свака палма ће с јесени да донесе пет, шест гроздова датула, од којих је гдекоји тако голем, да имају два човека доста

да прте на обрамници. Плод је датуле, док је грозд на дрвету, наранџасте боје, а кад се узбере, постаје за који дан угасито мрк, као оне које видимо сушене на продају. Урођеницима Доњег Мисира палма је и отац и мајка: њезиним плодом свежим и сушеним (у песку) храни се народ целе године; од њезина лишћа граде се кровови, од њезина влакна плету се везива, и много друго покућство справља се још од њезиних делова. Како је огрев у Мисиру излишан, то ће сасушене палме, кад се сруше, да плове Нилом или да иструле где падну.

Неке од ових баштина леже крај друма што води Нилу, и у њиховом хладу смештене су каване и пивнице усред бујна зеленила и шарена цвећа. С вечери су ова места пуна света, јер ће туда да се прошеће елита градска на хинтовима; али ја сам најрадије из јутра тражио њихову хладовину и сркутајући мирисаву моку гледао на карване Фелаха, како проносе у град своје производе на камилама, магарцима или, ако су убоги, на глави. Женско дели терет с мушким на једнако, па још гдекоја прти и дете на раменима.* Чињаше ми се, да су ове групе живописније од оних вечерњих европских, где иза утегнуте елеганције често провирује сурова природа, а гдешто и наг разврат... Александрија је ризница плоднога Мисира, а Мамон је немиран друг што наводи човека, да све више жели, што више има...

* Арапчад, како се отргну, јашу на раменима својих матера и држе се ручицама за главу.

Иза ових тропских баштина, настаје около града с једне стране очајна равница од песка а с друге недогледна баруштина. Како се по песку трудно ходи, то народ из околине већином јаше камиле и магарце. Камила се виђа у граду само кад уноси терет из околних места, магарац напротив, зауздан као коњ, шеће се испод свога црвеног седла дневи и ноћи поносито по граду и прти за неколико гроша сваког, ко хоће да га јаше. Како он у трку конкурише са сваким „Фијакром", то се многи служе њима, те с тога се виђа у Александрији на сваком углу по чопор магараца. Сваки има свога вођа, који трчи за њим и подстиче га виком на што бржи ход. Ова стрпљива животиња прти по песку као по улици, те њојзи могу захвалити, што сам више пута обиграо Александрију, видео оно мало старина и науживао се прелесне околине Нила.

Од старинâ да поменем цркву свете Катарине, која лежи прикривена између брежуљака разореног града, прилично добро одржана, зато што је подземна, као што су свуда прве хришћанске цркве. Кад сиђемо низа стубе, нађемо се у пространом четвороугаоном простору. Зидови и сводови окартани су стуком, као оно у стајама древних кућа римских, и исписани светим иконама налик на оне што се виде у старим византиским црквама. У зачељу види се још необојени четвороугаони комад, где је стајао олтар, јемачно од мрамора; а у дну пружа се дугачак

мрачан коридор, у коме су гробови с обе стране изрезани један поврх другог у камену.

Судећи по величини ове катакомбе, била је општина свете Катарине веома мршава, а женско име беше од првих главара придевено цркви јемачно зато, што је у Египту култ Изиса* био опће распрострањен.

Цински обелиск од гранита начичкан хијероглифима (Клеопатрина Игла), који се је до скора поносито уздизао над Александријом и привлачио сваког путника к себи, пошао је пут Америке, да краси Нову Јорку, пошто је његов другар, који кроз толике векове лежаше крај њега, отишао у Лондон. Обе старине продаде мисирска влада за малене новце. Само још огромни Помпејев Стуб гледа с узвишена брежуљка иза града на измрвљене остатке древног града. Говоре да су Римљани уздигли тај горостасни стуб од руменог гранита нубиског на разурама величанственог серапејског храма (Серапеум) потоњег споменика паганског култа у Мисиру. Стуб је у римском стилу и тако голем, да се гледалац губи уза моћну коцкасту стену на којој је уздигнут. Около њега у песку пружа се големо арапско гробље с узвишеним гробовима од тесана камена као неки мртвачки град.

Далеко је трудније описати вам лепоту мисирских вртова около Нила. Онај рукав што опасује Александрију (Махмудија) има узвишену и озидану обалу, дуж које су нанизани

* Древни кипови Изиса представљају женско с дететом на крилу. Њом се симболисала земља што храни људство.

вртови, један лепши од другога, а на самој ивици ограђен је веома добар насип за шетњу. Вртови су загра̂ђени гвозденим филаретама, те је сваки шетаоцу на углед, а сваки има у дну укусно озидан летњиковац. Поседници се надмећу у улепшавању својих вртова: доносе биљке из целога света, и красе их њиховим цвећем. Из њих мирис нигда не избива, јер кад једно прецвета, замени га друго. Ово је место пред вече главно шеталиште Александринаца̂; друм од града до Нила начичкан је хинтовима и јахачима, и тај мисирски „корзо“ далеко надмаша напуљску Кјају и бечки Пратер. Хинтови су махом француски фабрикати; коњи су чиста арапска и сириска крв; а тоалете такмаче се давна већ с онима, што се шире по Елисејском Пољу париском.

Чудновато одскаче од ове огромне раскоши сиромаштво фелаха̂ што станују на супротној обали у коцкастим избама од набоја. Арапу је мило сунце, с тога су му засеоци огољени од сваког биља, и, ако се овде онде види по које дрво, то је хлад за гуске и пловке, које у чопоре пате около Нила, да њима засите вазда гладне колонисте александриске. Иза ове долине пружају се подводне ливаде, где се хране руље биволских крава, што снабдевају град млеком. Фелах около града искључиво живи од отих производа.

Као сви градови, где живе европски насељеници, и Александрија је подељена на европску (франачку) и арапску страну. Арапи, будући већином мухамеданци, не хоће да се

мешају с колонистима, и наравно не гледају их радо, као што су то скоро и делом засведочили. Осим мухамеданства много потхрањује њихову мржњу и то, што су насељеници већином капиталисте и с тога господари урођеном, сиромашноме пуку, па још и охоли, окрути господари. Арапски народ, огољен због неваљале управе мисирске, беше по све зависан од колониста. Фелах што обрађује земљу, мимо све своје двоструке летине, вечито је задужен европском „зеленашу," а грађанин што нема земље живи од службе колонистâ. Ако се овај шеће у хинтову, Арап трчи испред коња и крчи пут; ако по обеду држи сијесту, Арап лежи на прагу и чува му продавницу; кад пође на ноћиште, Арап мора, као пас, да лежи на прагу од куће, а кад „мадама" зареди визите или пође у шетњу, Арап мора да чува децу, па је још и бојем почашћен, ако се оштети које дете... Да их само још могаху продавати, држим да би мисирски Арапи били у истом положају у коме беху црнци у Америци пре федеративне борбе. Данас су ти црнци тамо далеко слободнији од Арапа у Мисиру!

Арап је мрке коже, пупчастих образа, дебелих усана и широке браде, али лепога стаса, покретљива тела и дурашне снаге. Његово је одело по све просто: беле гаће и бела или плава кошуља, која допире до чланака од ногу, а на глави бела прошивена, дињаста капица. Имућнији носе поврх овога одела још пространи, бео или црн, талар, а поврх ка-

пице плитак фес с дебелом плавом кићанком. Као сви мухамеданци, Арапи се бријy у младости, а кад остаре, пусте браду и уживају неко првенство у друштву. И ако су Арапи махом лармације, ипак су благе нарави и пре ће се уклонити од насиља но што ће га учинити. Колико су хитра тела, толико су живахна схватања: доста је Арапу да чује један пут страну реч па да је упамти за навек, да види један пут страна човека, па да га свугде позна. Они, што раде около бродова, брбљају све европске језике, и казаће на крају сваком поморцу, на ком је броду. Имајући своју књижевност, често се виђају по својим продавницама с књигом у руци, а још чешће по улицама где читају по више: добар део знања набављају у јавним предавањима, која бивају крај каване насред улице. Предавалац говори с узвишеног места, а публика седи унаокруг, пије каву и слуша. Било да предаје или пева, да декламује или да прича, — око њега је мртва тишина, док говори, а кад заврши, тада ће да зареди с тањиром кроза публику која му се одазивље приличном колектом, нарочито ако уме добро шалом да зачини свој рад.

Жене арапске нису лепе, али су већином стасите и поносите. Кожа им је мрка, а лик на бради исписан плавим троуглом. Кад праве те слике, они изводу кожу иглицама и натру је индигом; те мазде остају за навек. Удате жене из околине испишу тако сву доњу усну, што ни мало не уздиже њихову и тако су-

мњиву лепоту. Жене у граду носе беле, здол набране, гаће и дугу, румену или жуто ишарану, кошуљу. На улици се застру плавим пространим чаршавом од главе до пете, што у њих заступа „фереце“ Туркиња, али су обично откривена лика, и само кад се нађу међу мушкима, застру га кутом свога покривала. Удате жене још носе на челу сребрн или позлаћен ваљак, који се спушта до носа и доприноси своје, да се лице што више нагрди. Женске са села одевене су у угасито плаве кошуље и повезане танком црном марамом; лице им је откривено а чаршава не носе, јамачно што не могу да га купе.

Девојке се почињу удавати од десет година, и ја сам више пута гледао недораслу женску децу, где носе своју децу на раменима. С тога се није чудити, што је у Мисиру деце као мишева, и што тамо генерације достижу у трку једна другу. Старац од шездесет година обично је прапрадед; од петнаест био је отац, од тридесет дед, итд. Бабе су у Мисиру наравно махом младе.

И ако арапске жене обрађују веома лепе рукотворине, ипак су веома кољаве, а кућу и децу држе чисто као и себе. Њихове кошуље ретко праве познанство с водом и сапуном, те су зато гдешто неопредељиве боје. Деца су им обично сва улепљена калом, па, све да су и два крока далеко од Нила, ваљају се по песку, а остављају реку гускама. Мужеви зато ни мало не запињу, јер су и сами одрасли у калу, и осећају се удобно у

својој масној кожи. Само кад су скрај својих жена, скачу по законском обреду за часак у воду на опће увесељење европске „фукаре.“

Арапски народ храни се веома просто; комад лепиње са сиром, прегршт кувана пиринца и коју датулу — то му је храна с дана у дан. Овнујско месо и риба је храна имућнијега сталежа. За љута пића Арап не хоће да зна, премда су му цивилисани европски суседи сваки дан пијани пред очима. Кад га ови у пијанству нападну песницама, он се мирно уклања, јер као правоверни мухамеданац поштује махните људе.

Ја бих вас и даље водио по Александрији, да ме не муче злогласне мухе; нису ми ноге толико уморне ходом колико су руке, бранећи се од те досадне живине. То нису наше стидљиве мухе, што кришом пецају људе; ове навађују са свим срчано на наше лице, и срде се као зоље кад се бранимо од њих. То долази отуд што се Арапи нигда не бране од њих; они спавају мирно, а мухе им на лицу у гомилама држе обед. Особито су облапорне на дрљаве очи, којима је Мисир богато снабдевен. Арапи мисле да мухе чисте оболеле очи, па их пуштају стрпљиво да врше свој целовити рад; шта више ни малену децу не хоће да бране од њих. Европљани се истина грозе од оте живине, јер знаду да муха може својом сисаљком да окужи здраве очи, али Арапи не хоће да верују и ту „франачку“ предрасуду....

Како је Александрија од вајкада била посредница трговине између Истока и Запада, то се источни становници њезини, пролазећи мимо нас, мењају као слике у калејидоскопу. Слуге нижега реда, мушке и женске, већином су црнци из Судана. Многи су купљени, и позније, кад је влада забранила продају робова, припознати као својина њихових господара. Многи су слободни, служе за плату и мешају се брачно са Арапима. Зарад те смесе боја александриских Арапа прелива се од белога у црно, кроза све мрке нијансе. Напротив су Сиријанци, настањени у великом броју, махом белолики, а њихове жене, необично беле коже која у црном свиленом покривалу то више одскаче, могу се сматрати као прототип кавкаске лепоте. Кофте арапске, који се, будући хришћани, мешају с овима, представљају смесу ових двају типова; о њима се може рећи да нису ни црни ни бели већ, што се у нас каже, „црномањасти.“ Осим ових виђају се скоро сви источни типови у граду: од белоликог Персијанина с високом црном шубаром до Етиопа што му се лице такмичи са скоро очишћеном ципелом. За пакост се овај последњи најрадије облачи у бело рухо, јемачно у жељи да уздигне што више своју ексотичну лепоту.

Јесмо ли се, драги читаоци, доста прошетали по Александрији? Ако јесмо, добро смо учинили, јер тога лепога града није више: разорила га срџба притиснутих и злостављених урођеника. Од како је Фелах створен,

вазда је морао погнути шију испод туђег бича; Грци и Римљани, Персијани, Мамелуци и Турци господарили су наизменце у Доњем Мисиру. Народ је трпео тај бич ваљда зато што је био освештан у Меки; али кад виде да му европски „неверник“ поче господарити по кући, он се ево први пут миче, да се опрости његова господарства. Араби-паша је у неку руку што су Абд-ел-Кадер и Шамил били своме народу; па је сва прилика, да ће свршити као они двојица, с том разликом само, што је најпре могао да се освети неизбројним европским колонистама. Гледао сам ту скоро бесне господаре, како беже испред пожара и траже спаса на бродовима, а кад су срећно добегли, сетише се да немају... хинтова? не! да немају — преобуке.

Од читавог европског краја остадоше две, три банкарске куће: одбранила их је шака наоружаних — Срба.

Од вајкада држе новчани заводи и велике трговачке куће у својој служби по којег наоружаног Бокеља (из Маинâ и Паштровићâ) за чувара. Кад је Араби-паша иза бомбардања почео да повлачи своју војску из Александрије и дао налог да се европски крај сажеже, ови се беху прикупили у мале чете и бранаху оружаном руком банкарске куће, где се беху склонили несрећни бегунци, који немаху више нигде спаса. И ако Арапи пресекоше воду, а пламен са свију страна загрозио, они издураше на своме месту све док се нису искрцали европски војници. Ваља се поносити

јунаштвом тих сународника наших али сажаљавати их, што немају у својој кући чега, да бране тако мушки, већ морају за кору хлеба да улажу свој живот за свакога и против свакога!....

Де да се уклонимо из овога метежа у Црвено Море. Његове жарке обале, чини ми се, данас су гостољубивије од убавих нилских поља, где су већ разбеснеле фурије рата, грозне савезнице незајазиве прождрљивости људске. Једни либиски песак, који је прогутао толике војнике „Бонапартине“, опет ће, иза скоро читавога века, да се налоче европске крви... Теши се британска мајко: парна макина ће дабоме заменити чиле синове твоје!..

II. СУЕЦКИ КАНАЛ

Плодовита долина нилска, која схвата у себи Доњи Мисир, има троугли облик (отуд назив делта). У горњем углу лежи Каиро, у оба доња: Александрија на западу и Порт-Сајид на истоку. Могли бисмо за дан претрчати пространа, шеницом и памуком и разним другим усевима окићена поља мисирска и пасти у Суец на ноћиште; али је удобније и корисније путовати морем: удобније, што нас неће давити врућина која је на копну голема, а корисније што ћемо овуда пребродити онај величанствени рукотвор људски што се зове Суецки Канал, и који се не може гледати, а да човек с поносом не осети голему снагу данашњег друштва.

На овоме путу, истина, нема високог и зеленилом обраслог приморја ни убавих заселака, које смо гледали на обалама Аркадског Залива: обала је мисирска махом ниска, а боја њезина песка очајно бледа; тек овде онде види се на крају по која гомила коцкастих кућица рибарских, које, будући без

крова, изгледају испод стаситих палмâ као надгробне плоче; а гдешто се зарад даљине виде само круне од палмâ, те се чини као да су израсле у мору. Али ће нас у недостатку лепог предела занимати они ројеви рибарских чамаца, које пар по пар сретамо сваког часа, и увесељавати нас живописне групе арапских рибара, којих је рухо само у толико одмакло од адамитског, што имају обавијен пешкир около чела и бедара, па, да се не би умотано друштво на броду ругало њиховој голотињи, они га дочекују и испраћују шаљивим досеткама из којих често провирује ругло на цивилисане обреде европске. За чудо се многе њихове шале дотичу дневних догађаја, и сећам се једног таког рибара, који је препоручивао своју робу оболеломе Мг. Бизмарку, када је овај одиста боловао. Ко је игда посумњао да сиромаштво и веселост могу да живе под једним кровом, ваља да завири до удно ових бродића, да се увери да је то одиста могуће. У чамцу је човек и жена, али је кућа (ако се чамац може тако назвати) начичкана млађим нараштајем, који би, поређан у хронолошком реду, представљао подугачак ред оргуљиних свирала, и који је толико весео колико је прљав, и ако живи више на мору но на суху. О овој фели људи могло би се рећи да су рођени пливачи, јер кад би који поклизнуо и пао у море, плутао би као чеп од бутиље, док му не би који од старијих бацио конопац, да га извуче у барку. Из благодарности подметнуо би му избављени, како

се докопа барке, ногу, стрмоглавио би га у море, па би се онда смејао све то јаче, што се овај у води више жести и дере. Јадни рибарчићи не знају да то бива и другде, да избављени подметне ногу своме избавитељу, те овај мора у суноврат, јер да знају, можда би се у такој прилици још јаче смејали.

Два часа од александриске луке пут истока, пролазимо крај једног језичца, на коме се види јака тврђава. То је Абукир. Удобна лука, што лежи иза њега, гробница је прве француске армије у Египту. „Буонапарта и Нелзон!“ — шапћу нам хитри таласићи около тврђаве, јер од оног знаменитог дана, када је затутњила лука од силовитих топова британских, као да су заборавили силне галије Цезареве и злаћену барку Клеопатрину, што им је једрила на сусрет. Буонапарта и Нелзон — два такмаца што се отимаху за богату нилску делту! Њих давно више није; један је понео херојску смрт, други мученичку; али је борба њихова дотрајала до наших дана, и мал' да је нису ту скоро довршили Симр и Улсли.... —

Овај комад мора, што сад пресеца наш пароброд, зове се Бело Море, ваљда зато, што кроза плитку воду прозире бело дно морско. На овоме дну нигде се не види једро зеленило морске маховине, што се иначе радо хвата за пучину морску, а не види се зато, што валови силовито замешају песковито дно, те не дају биљу да проклија. Ми пловимо сад североистоку; на западу се сунце провлачи

кроза редове угасито љубичастих облачића и спушта се зренику тамо иза Трипоља, а са истока ено већ светлуца наизменце бео и румен пламен морског светила код Розете. Море се сад бели као млеко; рибарске барке се журе крају, који је сад добио угаситу боју, а на модром небу трепти по гдекоја звезда. На броду се разређује круг путника; свако тражи своју постељу, као да хоће у сну да скрати време што га још дели од Порт-Сајида. —

Ја бих да се са својим друштвом још мало позабавим на крову; море је тихо а ноћ, као вазда, ведра, баш онако као што беше, када је Октавијан једрио туда у потеру за Антонијем. У Мисиру се, као и другде, мењају ветрови, али небо остаје ведро, и они облачићи што се с јутра и с вечера снују поврх морске површине, растопе се за час, кад сунце помоли главу над зреником. Ноћи су махом ведре а небо, са угасите боје своје, далеко чешће озвездано, но у нашим странама. Над нама су миријаде светила: чини се као да смо под црним, срмом извезеним шатором. Наше очи сувише су засенуте јасним салонским лампама, па као да не могу да продиру у дубину оваког чаробног фирмамента; али Арапу је ова звездана ноћ мила и он се тешко растаје с њоме. Било да је с караваном у пустињи или код своје куће, он ће се прикупити с друштвом у гомилу, запалиће своју наргилу, погледаће често у небо; старији ће причати шта је се збило, а млађи шта се збива, и предање кружи по арапском свету, као звезде по арап-

ском небу, а често се у приче уплећу имена „кебир“ (великог) генерала француског и „капетана“ (адмирала) енглеског.

Источни народи у опће не луче оштро ноћ од дана, као што то бива у нас Они иду за својим послом ноћу као и дању; а спавају дању као и ноћу, и то онде где их савлада сан. У арапским градовима ноћу врви свет по улицама као усред подне; само по подне су улице празне, јер свако се склања у хлад због големе врућине. Има предела где је дневна жега тако голема, да земљоделци могу само ноћу да раде; об дан се забију по земуницама и спавају.

Кад нас сутра поздрави зора, ми ћемо осетити ту африканску жегу ; сад нас хлади ноћни поветарац па заборављамо да смо близу Африке! Сад бродимо правце истоку, а испред нас сева сваког тренутка бледо светило код Дамијете. Да је према дану, видели бисмо на главном ушћу нилском читаву гору високих стубова; то су катарке нилских лађа, натоварених мисирским берићетом, што чекају источни ветар, па да одједре пут Александрије. Оне имају само једно троугло једро, али је то једро необичне висине, и само мачја покретљивост арапска може да се узпуза до наврх катарке, да га веже и дреши. Зарад големог једра, лађа веома брзо плови, и кад је тврд ветар по крми, хоће да се такмачи и с паробродом. — —

Још на истоку звезде нису забледеле, а путници се већ прикупљају на кров: стража је

огласила да је на догледу светило од Порт-Сајида. И одиста, ено сваког секунда сева електрична луча на зрепику и разлева бледу, магиску пругу све до нашег брода, као оно месец, кад се рађа на истоку. Светило је ово урес морске грађевине и тешко себи има једнака на европском приморју; његова луча допире тридесет миља у море, те с тога мрнар об ноћ пре налази Порт-Сајид но об дан, будући је на веома ниској обали. Зарад те ниске обале, наравно је море на далеко плитко, те с тога Суецки Канал отпочиње већ до три миље испред обале; а да би ово просечено корито било сачувано, да га не зарони песак што валови без престанка измећу на крај, ограђено је с обе стране дугачком дигом од огромних бетонских плоча, о које се ломе силовити валови. Наш је брод запловио између боја* у Суецки Канал, а пред нама је китњаста модерна варошица што се зове Порт-Сајид.

Пре двајестину година ово место беше очајна пустиња, као и сад што је одавде па све до сириске обале. Према западу простиру се недогледна језера све до источних нилских обала, а та језера су зарад ниске обале смешана с морском водом, те с тога се около њих насељава само перушина што живи од риболова. Ројеви пливачица и голема јата Фламинга шарају монотону белоту ових језера и мету се за својим ловом. Према западу је ова долина, што је плачу повећи валови морски,

* Гвоздена бурад што пливају поврх воде и служе за знакове.

таласаста, те су долови њезини прорећани ситним барама. Свуда је јалов песак и слана вода, те с тога се нигде не види стручак зелене биљке. Усред те пустоши, на једном узвишеном брежуљку, што је насула човечја рука, сазидан је Порт-Сајид крај самога канала, који је ту проширен у доста пространу четвороуглу луку. Кад се је пре петнаест година отворио канал, ова насеобина европска бројала је само неколико дрвених барака; данас је ту озидана лепа, правилна варошица, с правим улицама и кућама по европском укусу, само што су на горњим бојевима прозори заклоњени ходницима, који се пружају дуж читаве куће. Ти ходници (балкони) чувају зидове од сунчаних зракова, а об ноћ се становници на њима прикупљају и хладе у отвореном зраку. Зиме дабоме нема у Порт-Сајиду: јануар је по температури једнак нашем мају; а лето је тако топло, да осим Арапа свако бежи са сунца и тражи заклона по кућама или хлада у подземним стајама на влажном песку.

Ја рекох „европска колонија," јер су становници ове варошице прикупљени из читаве Европе. На улицама Порт-Сајида могу се чути сви источни и западни језици, и ови нас сами собом већ подсећају, да стојимо на међи од два света. Уза енглеског гвожђара и продавача бродарске робе видиш улицкану лутку Француског фризера; дуванцинице су грчке, кавање и пивнице славенске, специјалитете јерусалимске продају Јевреји из Палестине а

хлеб „пекари“ из Њерманије. Јевреји из Арабије, који. су по све налик на пољске Јевреје, посредници су трговине између Арабије и унутрашње Африке а узгред прекупљују од морнара, што пролазе, хинеску и јапанску робу и препродају је мисирским туристама за — европску цену. Чак и неколико Мађара нашао сам у овом месту, и тиме се уверио, да се и ван Угарске може живети. („Extra Hungariam non est vita!“*)

Наравно има међу оваком смесом људи и пробисвета од сваке руке. Један предузимач што оштри ножеве носи на својој фирми и поноситу титулу „дентисте,“ али се таквом авантуријеру смеју остали бербери, јер њихова су врата окићена читавим венцима од шупљих зубова, а живописана рука с отвореном жилом сведочи да се они не страше ни крвопролића. Један такав пробисвет био је неко време на гласу доктор тога места, а док је власт докучила, да је он другде био заступник неке фирме, што извози бојане мешине на Исток, и забранила му слати и даље своје пацијенте под — песак, он је већ прибрао лепу белу пару за црне дане и — сад је прилично ваљан фабрикант гасне воде у Порт-Сајиду.

Као у свима источним варошима, и овде се живи ноћу а спава дању, премда се ту далеко мање спава но игде, јер нема места на Истоку где је такав голем промет као овде. Како бродови свију великих народа европских

* Мађарска реч: „Изван Угарске нема живљења!“

пристају овде, било да полазе за Индије или да се враћају од туд, то наравно има свака народност своју пивницу у Порт-Сајиду. Како стигне брод с путницима, и пивница се напуни света: чаше звече; музика свира; Арапчићи уоколо просјаче; пасажери часте младе харфенискиње, а пасажерке развлаче на то уста; келнер фалсификује рачуне а газда пиће; прљаве Арапкиње нуде цвеће а прљави Арапи француске „конвекције“; мусје, синьоре, џентлмен, кирије, мајнхер!“ пљушти над главом ужурбаних путника, јер још мало па ће да зариче пароброд, пасажери ће да се врате на брод и да отплове, музика ће да занеми и — „Елдорадо“ ће за два, три дана опет да се застре самртном тишином, док га какав други пароброд из нова не оживи.

Кадшто се деси да присцеју два, три пароброда у исти мах, и тада се варошица напуни пасажера, те се по улицама сатиру један преко другога, а магазини су тада пуни купаца. Јер сваки има што да купи овде: ко иде за Индију снабдева се лаком одећом, ко се враћа у Европу купује топлу. Овде је стовариште за сваку потребу: Јапанез се ту за час преруши у Европејца кад полази пут Париза, а Европејац у Индијанца кад иде пут Калкуте; свако ту нађе што му треба, и свачији новац прима се на овој пијаци.

И ми смо се снабдели дебелим шеширима од рогозине, што ће да нам чува главу од смртоносне зраке тропскога сунца, па смо се вратили из прашњавих улица и жагорних пив-

ница на брод, који се ево креће у канал. Около нас није сад више недогледно море; ми смо у тесном кориту канала, који је толико широк и дубок (26—28 стопа) да се брод може провући кроза њ. Местимице има и ширих места, да се склони један пароброд другоме с пута. Ово свртање удешавају сигнали на долми, који су уздигнути на доглед један до другога. Тако се хоће више од једнога дана да се преплови читав канал, који је осамдесет и шест морских миља дугачак, те с тога се обично једна ноћ преноћи у њему.

Занимљиво је гледати с такве станице на пароброде који мимо нас пролазе. Зарад тесноће пролазе тако близу, да нас често само четири, пет стопа деле; а како се тада веома споро плови, имамо доста времена да га посматрамо, особито ако се успнемо на какво узвишено место. Највећи пароброди, што плове овуда, то су енглеске транспортне лађе што носе војску у Индију или је враћају од туд. То су бродови бело обојени од три, четири боја и с два димњака; они хватају три, четири тисуће људи (за потребу и више), и како путују дуго до Енглеске, то имају сваку удобност за путнике. Они су уређени као каква општина, садрже школе и тамнице, сва могућа „надлежателства“ и „настојателство“; ту је црква и болница, ту се крсти и опева, игра и ради, кува и пије, меси и коље — једном речју: то је читава варош. Пролазећи мимо нас, морао сам се успети на катарку, да видим кров тога колоса. — Овај лепи пароброд

што сад пролази мимо нас, то је Француз, али носи хинеско име „Јанг-Си.“ Он долази од Јукахаме, дотиче Хину, а прима пасажере из француских колонија у Сајгуну, Светом Маурицу и чак из Мадагаскара. Задњи кров његов је пун наслоњача, у којима се путници ваљају од врућине, а предњи је пун кавеза с тропским птицама и разном другом животињом. Ту није мртва тишина као на енглеским транспортима; ту се пасажери у опкладу надвикују, папагаји кречe, зверад урличе, мрнари певају, а сви скупа нас учтиво поздрављају, и ако се до сад нигде видели нисмо, а сва је прилика да се више и нећемо видети. Такви су Французи!

Далеко је до Суеца; још ћемо и више пароброда срести. Сад ћемо мало да погледамо на канал, којим смо иза кратке почивке на ново запловили. На самоме ушћу канала стоји једна кућа... не: вилистан који је холандска влада озидала у најлепшем стилу римске ренесансе за удобност својих путника, за доњоземске колоније. Унаокруг свуда пустиња, а кад прекрачимо колонаду и уђемо у зграду, видимо се једним махом пренесени у Европу. Кућа је озидана у четвороуглу, а у дворишту скрива се прекрасни тропски врт. Свежина тога врта пирка по свима стајама, које су искићене европским луксом. Све што путник налази у хотелима париског булевара, наћи ће и у „Hotel Neederlande“ у Порт-Сајиду,... наћи ће још више, јер је врт искићен најо-

дабранијим јаванским цвећем, а свежина је у овој топлоти далеко пријатнија но у Европи.

Један завитак према југу, и пред нама је сад канал прав као свећа све до самога хоризонта. Ваља нам се провлачити кроза њ више од тридесет миља, остављајући за собом час по на долми по једну кућицу, где станују надзорници и телеграфисте с чуварима канала, и једну повећу штацију (кантара) где канал пресеца караванскн пут из Сирије за Египат, те је на том месту мали заселак. Наравно је и долма од сухога песка, а ови станови људски леже усред пустиње, окићени нешто по којом суморном гранчицом. Ипак нам се из ових кућица осмејкива весео породични живот: об дан је свако на свом послу; об ноћ се дружина прикупља на једно место, и проводи вече у весељу; а кад се појави који незвани гост, шакал или хијена, (што често бива), дружина не мирује, док му кожу не разастре по патосу. Кад би се нашао који пароброд близу таквс штације на ноћишту, друштво би се увећало, и добар део ноћи провео у весељу.

Од једном почну обале да се уздижу, а канал да кривуда. То је знак да смо близу првог језера, на коме је подигнута варошица Измаилија у почаст екскедиву. То је језеро, тешто две миље у квадрату, окружено брдашцима засутим „летећим“ песком, а према западу види се читава гора од дрвећа, из којих провиркују кровови од кућа, где станују чиновници канала и његов творац, Лесепс. Ми се дивимо једром зеленилу у овој

пустињи; али нас становници уверавају да је овај песак веома плодовит, кад се залива слатком водом. Лесепс је дао прокопати канал из Нила и спроводи га одавде кроза гвоздене олуке у Порт-Сајид, да њиме пои становнике и снабдева бродове пијаћом водом. И одиста, једрије̂га површа и слађег воћа тешко да игде има, но што је овде; скоро сви европски плодови успевају, јер их штити густи хлад платана од сунчане жеге. Около ове свеже оазе свуда го̂ песак, што се сваким ветром помиче и слаже у ситне таласиће! Тешко Европејцу који се, полазећи из овог језера, нађе између високе долме, кад духне хамсин! Ваздух се напуни ситним „летећим“ песком, те се гледа као кроз маглу; дисање отежа, кожа се зажари, и нама облада неки чудновати немир. С крова бежимо у брод, из брода на кров — нигде покоја! Кад је хамсин јак, није могуће пловити каналом, и тада ваља стати међу обе усијане долме и чекати да попрестане: ноћу се тешко спи од големе врућине, а кад сведемо очи, и нехотице намеће се нашој машти песком претрпани каравани у либиској пустињи, па презамо иза сна.

Кад се попнемо на катарку и погледамо поврх ове високе пешчане долме пут запада, изненадиће нас повелика зелена пољана, местимице искићена гајевима од платана. Ту је једна насеобина древнога Мисира (Серапијум), у којој су недавно енглеске колоне нашле колосалне споменике једнога Фараона (Рамза). Довде су се сачували трагови једног древног

канала, који је из Црвенога Мора прокопан, јамачно за трговачки пут с египатским насеобинама. —

Ми смо сад пребродили овај несносни део канала, што личи на гробницу, и ушли у повелико језеро, које се називље „горко“ зато што му је вода одиста горка (од горке соли). Сваки брод гледа да га ту затече ноћ, јер само овде могу становници брода мирно да почивају, будући је врућина сношљива. Кадшто је ту више бродова на окупу, и ноћиште бива веома пријатно, то зарад песама што се кроз тиху ноћ разлежу по језеру, то зарад посета што се у таквој прилици измењују. Они што долазе из Европе жељни су источних посластица, а они што иду из Индије траже западне, те се отуд сутра са зором свако растаје задовољно.

Још једно мање (горко) језеро, што лежи крај великога, имамо да пребродимо, па онда улазимо у последњи део канала, који иде правце, као први, све док се не савије около Суеца. Предео је сад около нас разноличнији: од истока види се кроза маглу планински ланац што се даље дуж Суецког Голфа називље Синајска Гора; према западу је зеленикаста равница с разређаним насеобинама, иза ње види се суецко брдо. Под њиме лежи на једном ниском пешчаном брежуљку варош Суец што је негда, док не беше канала, врвела индиским путницима, који су се ту искрцавали, да наставе пут у Александрију железницом, а која сад, удаљена од канала, чами и зева

у пољa расељена. Како је Суец зарад оближњих баруштина нездраво место, то су Французи одмакли канал од њега, долму проширили лепим насипом и ту подигли нову колонију, која се у лепоти и укусу надмеће с измаилиском. Пре но што смо дошли до ње, остављамо према истоку једно арапско сеоце, где се каравани из Синаја одмарају кад прелазе у Суец. Занимљиво је гледати контраст ових двеју насеобина: овде гô песак, тамо бујно зеленило; овде голи зидови, тамо широки, двоструки кровови; овде неописана нечистота, тамо крајна чистота. Мало час гледали смо Арапа како хрче у хладу од палме; а сад гледамо колонисту како борави сијесту у хладу окресане акације. Мало час трчали су гладни Арапчићи за паробродом дуж канала и рибали тврд хлеб што им бацаху весели мрнари навалице у воду; а сад гледамо изобиље на лицу колонистâ а удобност у сваком углу њихових станова. Источњак гледа с друге обале какве је плодове донео трудан рад европским насељеницима; али он лешкари и сад на топлом песку и гледа с презором на европски „конфорт;“ њему није од потребе да се мучи: сунце га бесплатно греје док живи, а кад умре и тако му ништа не треба. Алах ил Алах!

Поприште знања и уметности, силни Египте, стовариште богате Арабије, учитељу задивљалих ордија европских, шта се је све збивало по теби, те си тако грозно опао?

Онај Арап, кога мало час гледасмо како спава у сенци његове камиле, јамачно би нам одговорио на ово питање, да је будан, и тај одговор би био од прилике: „Иншалах!“

Ево нас на јужном ушћу канала. Пред нама је пространа лука суецка, а около нас ћарка свеж поветарац из Црвенога Мора. Према југу види се на обали морској, усред жутог песка, једна густим палмама обрасла оаза; то је Мојсијев Извор. Је ли одиста ту велики Јевреjин напојио свој одабрани народ? Оставимо талмудистама нека мудрују о томе, а ми — хај'мо даље!

III. ДУЖ ЦРВЕНОГА МОРА

Прошли смо Суецки Канал, огромну „капију Индије," па задовољени тим величанственим спомеником труда човечјега, нисмо стигли ни да размишљамо, колико се богато данас награђује тај труд. Истина не плаћисмо за превоз више од десет динара на главу, али је за то платио брод који нас вози толико, колико се у нас рачуна „приличан капитал,"* и тај наравно исплаћује индиска и хинеска роба на европским пазарима. А сад ево нас у пространој луци од Суеца, па, да нам не би на броду било дуго време, извешћемо се на обалу и разгледати мало ову варошицу, која је негда била тако живахна а сад усамљена гледа суморно на два километра удаљени канал. Очевидно је Лесепс ишао да одмакне европски Суец од арапскога, јер је у полукругу заходио од овога на пет километара даљине, а на доњи је подигао читаву нову варош за колонисте. Можда је томе било за-

* Бродови плаћају за прелаз дванаест динара од тоне, а обично су 1500—2000 тона големи, што путују у Индију.

машних узрока; ја ћу навести само овај да је стари Суец, лежећи на обали морској, облокан слатком водом која се с околних брежуљака слива у долину и разлива у простране баре. Скоро је сваки до̂ около града локва застрта дебелим жабокреком; а задах ових баруштина не могу да утру ни оне силне коре од неранаџа, које газимо по улицама суецким, ни они гроздови мирисаве банане, које Арапчад од јутра до мрака држе у песници.

Ми смо зарад даљине морали да уседнемо на мисирску коњицу, хоће рећи на оседлане магарце, а ови трче тако брзо, да смо морали упети сва чула, да се читави одржимо на седлу, те нам не остаде ни једно на расположењу, да њиме осетимо гнусну околину Суеца. За овим магарадма обично трче њихове вође, а ови, у жељи да „gentleman“-и што пре стигну и плате свој „бакшиш,“ тако ревносно подстичу своје „бурике,“ да смо се морали бранити више од њих него од њихове брзоноге стоке: био сам окупан у зноју кад сам у првој улици сишао са свога soi-disant парипа. Стајао сам до чланака у песку, што заступа варошку „калдрму,“ и очајно гледао на очајне развалине около себе. Нигде зелене гранчице, нигде свежег хлада; свуда около мене сивасто бели високи зидови, тако мршави и дремежни, да ми се чињаше сваки час, да ће који да се сурва и поздрави мој први, а јамачно и последњи, долазак у његов поносити град. Многи од ових зидова искићени су још крупним француским и енгле-

ским натписима, који сведоче да је Суец негда гледао срећније дане: Grand Hôtel d' Orient, а мало даље над затвореним ћепенцима Grand Magazin des Tabacs; чудноватим удесом утрло се O с Orient-a, као да је и самој фирми било *смешно*, што се у хотелу место пасажира скривају врапци и брегунице. Трчао сам кроз улице, колико ми је допуштао ситни песак под ногама, у нади да ћу наћи бар једно местанце, да се мало расхладим. Из улица ме гоњаше неки особити мирис од мемле а с пијаце ме отераше неки задах голих Арапа и ројеви муха. Већ сам смишљао како ћу у недостатку воде да прежватам једно груме арапске гуме, што лежи у рпама и врећама по улици, кад ал' ево баш на самој ивици града једне, да речем, баште с фонтаном, јер у овој пустињи може се тако назвати једно водом поливено двориште у коме беху поређане неколике саксије зелене мирте, међу којима је стидљиво прскао један измајсторисани „водоскок" читава три прста у висину! Не сећам се да сам игде у каквом парку тако слатко одахнуо, као у овоме импровизованом врту. И то чудо од вештине и укуса, које данас не бих дао ни за паркове александриске, ни за Езбекију од Каира, створио је један Грк! Нека је слава његовој успомени, јер човек, који живи у такој пустињи поглавито да поји своју жедну европску браћу, заслужује сваку хвалу. Можете мислити, како сам се иза ове почивке журио градским вратницама, где ме је чекао мој верни — магарац;

чињаше ми се сад да не трчи доста брзо, кад сам измицао из града.

Али бих се огрешио да вам премучим добре или боље лепе стране суецкога града, колико год сам и грабио да му обрнем леђа. Суец има лепих зграда; али то је својина неколицине богатих трговаца арапских. На крају воденога друма, ови су посредници трговине целе источне стране Горњег Египта све до Абисиније, и роба од туд гомила се у Суецу зарад железнице која га везује с Александријом. У кућама ових људи има источне удобности и источног кâла; доњи је бој обично један големи празан простор који се полива водом, те тиме горњи, где станује породица, постаје свежији. Стаје су простране, и премда су становници мусулмани, не живе одсељено по полу, као Турци, већ у заједници, нити затварају странцима своја врата, као ови што чине. Арап је гостољубив и толерантан свуда, где није у додиру с фанатичним Туркоманом. Као свуда кроз Мисир, куће су и овде пуне деце, и на лицима овога подмлатка огледају се све феле африканске од Нила па до Конга. Томе се није чудити, кад помислимо да је Суец пре неколико десетина година још био главно стовариште мушкога и женскога робља, које су пирати хватали дуж читаве западне обале Црвенога Мора и стизали у Суец да од туд њима зајазе — Цариград. Од како је мисирска влада забранила продају човечјега меса, преносе трговци своју живу робу на источну обалу мора, а од туд је у караване спроводе

кроза пространу Отоманску Империју од Јемена па до Цариграда. Није давно да сам гледао својим очима један чопорић живе робе на броду, који иђаше из Сирије у Цариград, и ако сам давно већ читао у новинама да на Истоку нема више трговине с робовима. Дан данњи у Цариграду свака боља кућа има своју црнокожу лепотицу, која истина по улици иде за ханумом у шетњу, али пакосни језици уверавају, да многе од ових суданских лепотица имају код куће и других неких дужности осим шетње с белокожом госпођом. —

Ми смо тај исти дан заједрили кроза Суецки Залив пут Црвенога Мора. Поветарац што нас је хладио у Суецу остао је наш верни пратилац, и хладио нас је све то јаче, што смо се више примицали ушћу од залива. Према истоку модри се Синајско Брдо, а подножје му се купа у ситном покретљивом песку. На оној троуглој главици — веле — примио је Мојсије своје заповести, и за тај труд његов обдарило га је хришћанство богатим самостаном у долини тога брда, и у том самостану, где има калуђера сваке конфесије, за чудо нема ни једног — рабина. Са западне стране је голо брдо с дубоким јаругама и провалијама; згодно место одиста за беснога „цара свију животиња.“ У Суакиму, мало ниже југу, вића се често млађи нараштај ове зверке на пазару. Од туд обично иде у добре кавезе, па пут Хамбурга у Европу, да занима шетаоце у менажеријама. Гледали смо га сви, тога у сужањству одгојенога лава, како се изнурен тегли по кавезу

и чека да му се добаци комад меса; то није лав, то је сенка његова: другојачији је лав у његовој домовини Мисиру, као тигар што је другачији у Бенгалу.* Али, што нам не показују у менажеријама, а што је вредно погледати, то је камелеон, који се роји баш у Доњем Мисиру. Ова животиња, по све налик на гуштера, живи по трсци у јаругама од ливада, храни се миријадама нилских инсеката и доноси се с пролећа на пазар, и то с трском заједно, пошто му Арап завеже реп за лист. Занимљиво је гледати, како мења боју сваког часа, сив, бледо зелен, угасито зелен, љубичаст па најзад угасито мрк, готово црн. Очи су му јако испупчене и све до зенице застрте кожом; рољају се као два зрна на све стране, и живина може у исти мах да гледа на обе обратне стране: горе и доле, десно и лево. Животиња ова се веома лако припитоми, и може се хранити и зеленим лишћем; само се нигда не вића на патосу, већ се вазда вере по засторима. —

Путовали смо пуних двадесет и четири сахата, док смо стигли до Сазвана, острва што лежи на ушћу Црвенога Мора. Около нас крешти читаво јато галебова, што се леже на том кршном острву, и — гле чуда! — галебови су ти — црни, баш као и људи. Та је тоалета дабогме противна законима физике, јер сунце у овим крајевима тако јако жеже,

* Др. Хилдебранд који је више година путовао по Африци, а сад у налогу берлинске академије испитује Мадагаскар, уверавао ме да је више пута виђен од лава али нигда нападнут.

да нам и најлетнији капут већ постаје несносан; али — ко ће да растумачи све смерове мајке природе?! Је ли црнац зато црн што живи вечито у сунцу, или је саздан зато, да живи вечито у сунцу? Зашто је црнцу у тој жези вазда суха кожа, док наша бела дневи и ноћи цеди воду као какав дестилациони апарат? Зашто гола црна глава сноси зраку сунчеву, док бела европска гине од те зраке? Да сам умео да растумачим све то, можда ме не би задивило црно перје на галебовима, који у нашем песништву пролазе само као бели и сиви. —

Ушли смо у Црвено Море и обале се около нас размичу; за мало још па су нам све нестале из вида. Оно малено море, што нам се на земљописним картама чини узано као неки канал, широко је до две стотине миља, а у дужину мери дванаест стотина. С обе стране је, на педесет миља далеко од обале, начичкано коралским банцима, те само по среди остаје слободан пут за морепловство. Ко хоће крају, мора да се провлачи с бродом кроз те банке, што се само с добрим пилотима може предузети. Ти банци су сви под водом, јер их граде морске животињице које баш из воде узимају себи храну и градиво за своју кућу; ако кад дође јачи одлив, многи се виде поврх воде; а и да су под водом, виде се исто, јер се плитка вода поврх њих зелени. Пловећи између њих, изгледа море као нека башта: плава је пучина застрта неизбројним, да речем, цветњацима, јер је површина банка

обрасла, као цветњак, разнобојним биљкама. Лепота ове нептунске вегетације ни мало не уступа цветним пољанама копненим. Нагнимо се само, кад је мирно море, што ближе површини његовој и завиримо кроза кристалну бистрину у дубину воде: ту су листата дрва и густи џбунови, а на овима гмижу милијарде чудновато скројене животињице: многе нас својим живим бојама мите, да их заменимо цвећем; то су шарени полипи Црвенога Мора, какви се нигде лепши не виђају. Многе часове сам провео гледајући овај дивотни живот у мору; а још више бих морао провести, да вам га опишем у свој лепоти његовој, али залуду: тај опис би далеко заостао иза онога што гледа око!

Од Суеца па до првог града „срећне Арабије," до Џеде, ваља нам путовати пуна три дана и — разуме се — толико ноћи. На том путу видећемо у недогледном простору само два предмета. Први је: двоструки банак, неколико стопа узвишен над површином морском, који поморци називљу „Два Брата (Two Brothers)." Легенда вели да су ту одиста негда допливала два гоњена брата неког султана од некуд из Африке, и од туд нашли уточиште на броду, и да је отуд дошао назив; али ја нисам никако склоњен да сведочим истин тога историског догађаја африканског: „Браћа" су оголела од усијане сунчане зраке, да бегунци не би нашли на њима ни суха корена чиме да се нахране!

Други је предмет далеко занимљивији. Усред недогледнога мора види се једна кула, налик на оџак од фабрике. Она је сграђена од гвожђа и носи на врху стаклену кућицу, где се с вечера зажиже светило. Ту, на стотине миља далеко од сваког краја, у гвозденој кући а под афричанским сунцем, живе — *два* човека. Два зато, да кад угине један, претече ко, ко ће да уждије светило. И ти људи су Европљани! — Па ко ће још да сумња да природа људска, која носи у себи толике атрибуте животињске, има нешто и од — саламандра. Разуме се да су ови људи добро плаћени, а за добру плату цивилисан човек иде и у — пургаторију. На месту где је сад то светило, разбио се негда пароброд неке енглеске компаније, па да би се сачували други од оног опасног банка, ова је подигла на њему кулу и дала јој име „Дедалус,“ које ношаше изгубљени брод, а влада је узела на се да плаћа људе и да их својим поштанским бродовима снабдева храном.

Трећег дана у зору, кад изађох на кров, видех где се провлачи наш брод између зеленкастих банака̂, а на обзору прозираше кроза танку маглу град Џеда. Наши мусулмански сапутници перу своју грешну кожу и навлаче бело рухо — они су достигли ме́ту свога путовања. Тамо иза града на обзору види се један венац од брежуљака, и иза овога је — ћа́ба. Правоверни су попадали на тле, а још је пет миља пута до обале. Од отих пет само три можемо да пребродимо, и

тада ваља далеко од града бацити котву; остале две броде се на баркама, јер је вода зарад спрудова тако плитка, да местимице возачи морају да скачу у море и да прогурају барку кроза густу маховину морску.

Једва се извезосмо на ниску обалу, али с чела су капале крупне капље зноја, кад смо се видели на коралном баиру светога града. Около нас су високе гомиле наслаганих врећа од датуле и големе рпе од бисерових шкољака, два главна извозна продукта овога краја. Први се изеде у мусулманском Истоку, а други обреди у Европи за дугмад и разне друге ствари. У врећама су датуле сабијене (ногама, као у нас купус), па како им је сок том процедуром облио вреће, слегле се мириjаде муха на њима, те бар можемо пролазити мирно кроза те слатке улице у град.

Џеда је знаменит град и заслужује да га виде и они, који нису муслуманске хаџије. Куће су његове големе, високе и чисто арапскога стила, који нас местимице подсећа на вилистане багдадске. Камен је махом сивасто бео корал, који се вади из мора, и тако је тврд, да су њиме и улице патосане. Како је на кућама овај камен тесан, то се могу на свакоме видети правилни облици инфузорских колонија у дивотној нацртној лепоти. Кад речем да су улице у Џеди праве, противно муслуманском укусу, то баш сведочи утицај арапске архитектуре; а и без тога свака кућа показује да се је предање високе културе арапске провукло кроза све туркоман-

ско дивљаштво. Доњи бојеви су пространи магацини, а горњи станови. Сваки је прозор испупчен, налик на затворен балкон, и заграђен укусно иструганим решеткама, почем се у овим крајевима нигде не виђају стаклена окна, нити би чему служила, јер би морала дневи и ноћи стајати отворена. Кровова на кућама нема, већ су махом терасе: стубе воде до горе, а на тераси су ограђени кућерци од дасака, и ту се стичу људи об ноћ, кад наступе големе врућине. Зиме, дабогме, овде нигда нема, јер Џеда лежи у жарком појасу, и зимње доба тамошње зове се у нас лето, а лето... за то чудо од врућине у нашем језику нема назива! Латинска canicula држим да су прави сладолед према врућини џедској, и редак је Европејац који може лето да пробави тамо а да не угине.*

Главна улица градска је као свуда на Истоку „пазар,“ застрт дебелим асурама и поњавама; с обе стране продавнице, већином јестива, а испред сваке по једна руља паса. Нигде мусулман није толико ортодокс као у Џеди; он је толико правоверан, да и не гледа радо иноверце у своме граду. То сведоче правоверни пси по чаршији, јер ове бестије, што вас дан џоњају на праговима од продавница, удесе дивљи лавеж, како опазе европски капут на пазару. С овим пакленим оркестром меша се правоверни смех мусулмана што седе

* С тога и хаџилука лети нема. Европејски заступници и остали чиновници махом беже у мају и враћају се у јесен натраг.

на ћепенцима; али се та источна веселост преруши у фанатичку срџбу, ако би се „Франак“ усудио да повреди батином кога од ових четвороножних нападача. Тада се разлежу по чаршији „комплименти“ као „пезевенк,“ „чапкьн,“ „ђаур“ и други, што сведоче да су мирољубиви Арапи добро проучили туркоманске ћитапе о толеранцији. Случајно сам се нашао у пратњи једнога консуларног каваза, који ме вођаше своме бо̀номе госи у посету, али сам, мимо сав добро наоружани ауторитет свога пратиоца, ипак чуо како потурчени Арапчићи пујдају псе на нас.

Варош је опасана дебелим зидом и има своје „капије,“ а крај сваке види се читава руља од камила што чекају на хаџије. Крај зида су наслоњене столице или, боље, кошеви, што им се привежу на плећа, и то служи за жене и децу, јер људи путују не само пешке већ и босоноги у Меку.

Прошао сам мирно кроз једну од ових капија према североистоку, јер — као што рекох — имадох дипломатску протекцију, а овом хтедох да се користим, те да видим околину града. Брежуљци неизвесног строја — песак, земља и ђубре, — застрти ретким, од жеге изгорелим биљкама; међу њима неколико јаруга с мало воде, што носе овде поносито име бунара. Од овуд се Џеда и све хаџије у њојзи и пое и хране. Само не верујем да се перу више но што сура заповеда, јер прљавијега света мал’ да и нема на целоме големом Истоку. — Хтедох већ малаксао да се

вратим, кад опазих у тој пустињи једну зелену башту, ограђену белим, шупљикастим зидом, а на задњем крају једну укусну арапску мошеју. Како је облик ове ограде био чудноват — око две стотине и педесет крока дугачак, а тешто десетину широк, — упитах свога вођа шта је то.

— Евин гроб! — рече и погледа ме с осмејком готово дипломатским, који сам тумачио тако, да се он чуди, што ја, њезин потомак, ништа не знам о прабабином гробу.

Ну, о Евином гробу у Џеди не знам шта би рекли прваци људске историје у Европи али предање арапско, као што сам се ка, сније уверио, тврди да је Адамова љуба сахрањена у Џеди, па шта више, да је прабаба људска била тако дуга, као што је ограда где лежи, дакле около двеста и педесет крока. Што легенда не спомиње носила која су је понела „последњем пребивању“ и људе који су пртили та носила, томе се није чудити; али је свакако чудновато, што за Адама неће ништа да зна. Тек касније сам сазнао, и то у другом крају света, да је праотац наш сахрањен на Цејлону, дакле около две тисуће миља далеко од Џеде. Ова околност, да како, баца мрку сенку на спокојство првога брака, али како у оно доба још не беше летописаца на свету, то можемо, без зазора да ће нас који историк побити, узети мајку свију данашњих Ева у обрану и, у пркос арапској легенди, тврдити да Адам није могао тако далеко, а управо није могао никако, бежати

од Еве већ из простог разлога, што не беше на свету — друге.

На Истоку срчаност добро пролази. Ја сам срчано закрочио у ограду тога пространог гроба и не питајући је ли неверніку допуштено улазити. На врата од мошеје стајаху два, три дервиша па, било из обзира према наоружаном пратиоцу или према непознатом странцу, поздравише нас уљудно. Мој пратилац преведе на арапски мој поздрав: да сам дошао да видим гроб прве жене, јер држим да сам и ја њезин потомак као и они што су — (Ејва! = тако је) — и да ми зато неће спречити улазак у мошеју — (Ла! = не). — Одговор пречасногa настојатеља гласио је, од прилике, да смо сви синови једне мајке, али су нека деца скренула с богоугодног пута а неки остали вазда на њему, — што сам ја наравно уступио без устезања, и тако ми беше допуштено да свучем обућу и да приступим светињи.

Та светиња се састоји из једнога стола, застртог зеленим покровом, на коме стојаше цигла једна књига. Дервиш подиже застор од стола, и на патосу појави се једна повелика дугуљаста правилно истесана плоча од тврдог серпентина, која на површини беше сва излизана, што сведочи голему старост њезину. Камен је без сумње донесен из далека, јер га у Арабији нема, а касније сам исту врсту гледао у храму Елефантâ, на једноме отоку близу Бомбаја. Дервиш ме уверавaше да је под отим каменом Евина глава, а ноге...

те су тамо код капије, на пушкомет од мошеје. Тако данас није трудно решити, како је индиски серпентин од неколико стотина ока дошао у Џеду: он је јамачно служио нашој прабаби за — тисак писама на писаћем столу, те га је понела међу својим ситницама, кад се је решила да напусти Адама.

Џеда је мусулманска Јафа, хоће рећи пристаниште светога гроба; то је тркалиште хација, као и Јафа, али у далеко већем сразмеру. Ваља се наћи с пролећа у њезиним улицама, па да се нагледаш народа од Амура па до Неретве. Свако племе големог Истока има ту своје заступнике, а сваки ће да привуче вашу пажњу својим поноситим држањем и живописном одећом својом. Црни капути свакојаких смирених хришћана, што се виде Велике Недеље по Јафи, изгледају према веселим бојама џедским као сенке према шареном цвећу; тамо коцкасте куће без икаква укуса и по њима суморне „хације“ с путном књигом испод мишке, овде беле палате а около њих гомиле белих прилика; тамо каравани виртенбершких кочија, претоварених благоверним хришћанима који иду светом гробу, да одбију што од њега и понесу као аманет својим потомцима дома, овде каравани босоногих пешака који кроче светоме гробу, да положе тамо богате дарове Истока; — па ипак се оба ова света места у једноме подударају: тамо у Јерусалиму стриже се благоверно стадо миропомазаним маказама, а овде у Меци опранима. Који су фарисеји вештији

у том пастирском послу своме — они што продају петокрсне дипломе или зелене саруке — то ваља оставити паметнијем потомству да испита; ја ћу овде просто да копирам речи једнога образованога хришћанина у повратку из Јерусалима: „On risque d' y laisser ce peu de piété chretienne qu'on a conservé chez soi". Касније сам сазнао да се скупоцени ћилимови источни, које благоверни мусулмани полажу у свету обитељ, на дењке продају агентима енглеских Carpet-Dealer-a, па мислим да би се изрека тога Француза врло згодно могла превести на арапски с изменом цигле једне речи. — —

Учини ми се, да сам пребродио у Европу, кад сам иза овога жарког дана, с вечера видео се на мору, не што би овде био свеж зрак, него што беше мање врућ. У опће ваља да напоменем да се у големој врућини најмање разлике на топломеру јако осећају, тако нпр. од 22 до 25° Реамира слаба је разлика али се од 31 до 32° тако осећа, као да је диференција од 5—6 степена. Ако је на броду само два степена мање но на суху, човек се осећа тамо као у Елдораду, пошто се врати с краја.

Од Џеде ваља нам опет путовати три дана па да стигнемо у друго знаменито место Арабије, Јемен. За два дана, пошто изгубимо свету обалу из вида, нигде краја на догледу; а трећега улазимо у јужни архипелаг Црвенога Мора, који отпочиње с отоком Ђибилдир (Тичје Брдо). Читав низ оголелих отока вул-

канскога строја лежи иза њега, а нигде живе душе на њима осим галебова. Ми смо сад ушли у најтоплију регију наше земље, која само још у Мехиканском Заливу има себи једнаке. Врућина је тако голема, да дисање постане тешко, готово боно; хоће се добра грађа, па да се издржи ова климатска напаст. Многи је мрнар већ у овоме куту клонуо од сунчане зраке као спржени цветак; из јутра чио и весео, с вечера бледа лешина. — Ту нико није у стању развеселити се; а није, што сваки у себи размишља хоће ли га сутрашњи дан жива затећи. Неколико дана пута кроз ову паклену регију, и сваки од нас беше увео и малаксао, као оно играч из јутра после бала. — Поморци, који су похађали поларне пределе, увераваху ме, да се лакше сноси арктична зима но тропска врућина. Јемен је страшило поморцима, и ко може клони се њега. По несрећи имадосмо на броду турске официре, што иђаху да преузму команду тамошњег редифа, и тако већ морадосмо учинити његово познанство. У доба арапске владавине Јемен беше знаменит град — арапски: Ходејида — зарад лепих и скупоцених ћилимова што се ту справљаху. И данас има у њему ткача ћилимова, али је обрађевина далеко лошија и по боји и по укусу, но што беше за време калифâ. Већи део становника данас обрађује мешину од које се граде танке ципеле турске (јеменлије), а сви скупа, ткачи и папуџије, купују и препродају главни продукт овога предела — каву. Јемен и Мока

су два суседна града; оба производе и извозе каву у велико; само што кава из Јемена иде већином у Цариград (јеменли) а из Моке у Марсељ.

Град лежи на ниској, песком застртој обали. Опасан је дебелим зидом који чува становнике од бедуинских нападаја. Улице су грозно прашљиве; куће, високе и кањаве, поређане су тако да има неизбројних ћор-буџака; а ту су смештене каване, ако се тако могу назвати неколико широких асуром застртих клупа, на којима по вас дан лешкају гости с наргилом крај себе. Испод клупа провлаче се гола Арапчад, дрпају једно друго, уједају се као прасад, а лице им је кањаво као пачји кљун. Све то ни мало не смета гостима на клупи: они спокојно сркућу своју каву, па кад је посрчу, задремају уза своју наргилу.

Јужна Арабија је домовина ноја и газеле. Обе животиње виђају се питоме по улицама и домовима. Прва се прти теретом и гони као копитари у нас, а друга, нежна и брзонога живиница, служи само за украс бољим кућама. Али су песковите равнице становиште и других мање безазлених створова а то су леопарди и — Бедуини. Тешко је одредити ко је од ових дивљији, ко ли опаснији за мирног путника; ја мислим: последњи, судећи по зверским кожама што се виђају на јеменском пазару. Отоманска Царевина је у вечитој борби с овим сверепим племеном, што живи већином од лова на осојцима оголелих планина на педесет миља далеко од мора. Али

за те људе нема даљине, јер њихови коњи ухите ноја и газелу а њихова пушка ретко промаша дивљу звер. Као орлови долете за час у долину, баце се на карване, пограбе плен и враћају се у своје пећине натраг. Неколико пута је већ отоманска влада покушавала да истреби то племе, али узалуд: његов савезник је несавладљив, а то је врућина и недостатак воде. Александар Велики прошао је како тако, али падишине војсковође нису Александри, те су у сваком покушају постигли само то, да нахране гладну зверад из пустиње лешевима својих војника. Само јаки гарнизони и добри бедемови чувају трговачке градове Кунфиду, Ходејиду и Моку од нападаја ових срчаних горштака. —

Пред вечер је наш брод пресецао зрцаласту површину морску, и сад могосмо опет дахнути, јер на крову беше струја ваздуха, коју је проузроковало брзо мицање брода. Ова струја је права благодет у том жарком куту земље, где је врућина дневи и ноћи скоро једнака. Кад је ветар тих, а брод плови у правцу ветра и истом брзином, принуђен је поморац да броди брже или спорије, да би на крову било поветарца с лица или с леђа. Овај се кроз олуке спушта у доње просторе брода, где људи раде около машине, јер би се без промахе угушили од врућине, и тако сваки час излећу на кров, да се сити надишу зрака.

Јужном половином Црвенога Мора владају тишине, а овима имамо да захвалимо, што можемо да посматрамо два феномена изврсне

лепоте. Први се гледа ноћу, а то је светлуцање мора или боље оне чудноватe живинице што миријадама плива на површини и засветли, како је надражимо дотицајем. Кад је ноћ мрачна, светлуцање је то тако јасно, да се чини као да брод плива по истопљеном сребру, а кроз прозорчиће пролази ова светлост у мрачне просторе брода, те се у њима назиру предмети као према месечини. У овом светлом мору плане сваког тренутка по која повећа жишка, као оно електрична жижа у осветљеном колу; то је медуза, што засветли кад се очеше о брод; далеко још иза нас ваља се повређена живина као светла лопта у бразди што је брод оставља за собом. Живиница што светли види се под добрим микроскопом, и слична је пауку, само што има више ногу које се под стаклом мичу без престанка. — Медуза је голема као глава, налик на кишобран, само што је држак састављен из осам уокруг поређаних дугуљастих руку. У Средиземном Мору медузе су беле, у Црвеном модре, у Индиском Мору ружичасте, у Бенгалу црвене и големе као женски сунцобран. Имао сам ретку радост гледати испите занимљиве фауне морске крај чувеног природњака немачког Хекла* на путу његовом у Цејлон и слушати његове духовите демонстрације о животу океанском.

Други феномен гледа се дању и у лепоти не уступа много ноћноме. То је црвенило мора,

* Коме овом приликом благодарим што ме је у својим „Индиским Писмима“ (Deutsche Rundschau) почастио успоменом.

чега ради је ово море јамачно и дошло до свога назива. Замислимо себи угасито плаво море и неизбројна поља угасито црвене боје, то нам опет читаво море изгледа као нека цветњацима искићена башта. Румена поља постају од неке особене врсте морске маховине (алге) која плива на површини, и то у гомилама мање више густим, што чини те румена боја добива разне тонове. Овај се феномен види само у архипелагу Црвенога Мора, можда зато што је ту већином тихо (северна је половина вазда узбуркана ветром горњаком) или што је голема топлота околних острва поспешнија развићу ове биљке.

А сад смо се већ домакли оном теснацу с којим се завршује Црвено Море — Баб-ел-Мандебу, а тај теснац је још стешњен једним отоком, Перимом, те се с југа улази у Црвено Море кроза две капије; па да не би ове биле без стражара, озидала је Велика Британија наврх брежуљка голему кућу и држи ту своју посаду. Разуме се да овај гарнизон састављају војници који ваља да покају какав дисциплинарни иступ; па ипак се посада мења често зарад несносне жеге што влада овде. На обали према овоме отоку, с истока, види се друга повелика кућа; у њој су смештени француски чувари енглеске посаде.... Велике силе „заштитнице“ чувају чак и улазак у Тартар, и без њихова одобрења не може се смртни путник ни жив да пржи по њему.

Да ли ове две велике силе добро стражаре?! То ћу да илуструјем причом коју сам тамо чуо, а та прича у неколико и расветљује како у свету постаје „фактично стање“ и како се гдешто олако излеже то међународно право.

У почетку нашега века прекупи енглеска влада од неког арапског „султана“ комад земље или боље врлетан језичац на југу Арабије, који се дубоко пружа у море, подигне на њему тврде бастионе и смести ту своју војничку посаду. Место се то зове Аден — ми ћемо га походити на нашем даљем путу, — и будући брдовито, могу се од туд опазити сви бродови ови што излазе из Црвенога Мора или улазе у њ. Та етапа на путу од Индије, наравно је подстакла Француску, која такође има своје колоније на овим странама, да потражи згодно место, од куда би могла контролисати стражарење Албиона по индиским водама. Једнога лепога дана уђе у аденску луку голема француска фрегата, поздрави салвама енглеску посаду, а ова у. отпоздрав испуца такође своју прописану меру праха. Вас дан измењују се визите и Французи су при том тако љубазни, да заповедник градски већ не може, а да их у вече не позове на свечан обед. Прича казује како се је на том обеду добро јело а још боље пило; казује како су наздравице летеле по дворан“ као чепови из шампањских бутила, како су „суседи на Каналу“ веселили дуго, дуго п(што је један брзи тобциски пароброд енглески

из луке отпловио пут Црвенога Мора. Најзад се служи мока; домаћин хоће још да „позабави“ своје госте, али се заповедник фрегате жури на брод: сутра му ваља заузети Перим и на Истоку поновити старо суседство. Котве се дижу, једра се шире; арапске су ноћи видне: у зору је створено „фактично стање“!... И одиста беше створено, јер кад се је француска фрегата примакла Периму, лепршала се на врху брежуљка, баш онде где је сад тврђава, — енглеска застава. Шта се даље збило, прича нам не прича; ваљда се онда није збило ништа, јер застава се иста види дан дањи на истом месту... А Французи? Они су за тај губитак на југу Црвенога Мора отворили на северу другу капију, уз пркос својим суседима а у корист читавом свету.

Гледали смо тај споменик племените освете, који је целом обрту европском дао други правац, и који се мимо све потрошене енглеске милионе у Абисинији и Мисиру до сад још не даде освојити.

IV. АДЕН

Да је Аденски Залив гдегод у нашем крају, давно би већ носио име каквога „мора,“ јер је у истини много шири и дужи од Јадранског Мора. Али на Истоку владају друге размере: што је у нас море, тамо је залив, што је у нас залив, тамо је лука; окрузи у Индији били би у нас царевине а наше кнежевине тамо су спахилуци * Јединица пазарске монете је рупија (десет гроша), јединица за капиталисте је „лак“ (сто хиљада рупија), и трговац од три, четири лака иде у ред меркантилног ситнежа. Читава природа појављује се тамо у колосалним размерама; земље и брда, биље и животиња, све је ту џиновскога кроја, па није чудо, што се и у творевинама људским (нарочито у архитектури) огледају исте раз-

* Ово се може коме учинити претерано, али у ствари је тако. Бомбајска „губернија“ броји около шездесет милиона становника, а раје у унутрашњости британске Индије имају веће територије, но што су европске кнежевине.

мере. Али о томе ћу говорити потање кад стигнем са својим читаоцем у Индију.

Кад пређемо узану јужну капију Црвенога Мора и скренемо истоку пут Адена, десна обала почиње да се губи у зраку, док не ишчезне са свим. Ипак је то „залив“ куд пловимо, и ако је до краја тако дуг и пространа, да би у њему било места за каква три европска мора.

У овоме пространом заливу осећамо већ свеж поветарац из Океана; не дави нас више врућина, од како смо обрнули леђа пакленој капији што се зове Баб-ел-Мандеб; дах нам се ослободи у овој релативној свежини, као оно путнику на суху, кад се иза сунчане жеге нађе у хладу каквог грма.

Да није паром засићени ваздух тако густ, могли бисмо одавде видети брдовити део централне Африке, који се пружа истоку дуж обале за више стотина миља, док се спрам голема отока Сокотре у оштром углу окрене југу. Ово узвишено, валовима морским поцепано прибрежје зове се „Гвардафуји“ (од guarda e fugi, гледај па бежи). Неукусно своје име добило је ово место вероватно отуд, што је ту веома јака струја мора према копну, која гони бродове, што туда плове, на шиљасте банке крај високе и стрмне обале. Ако се брод нађе међу њима, он је изгубљен, али не стоји боље ни с онима, што су на њему. Овај је кут земље домовина злогласних Сомала, о којима се прича да радо кушају месо које је покривено — човечјом кожом, а осо-

бито, ако је та кожа случајно бела. Не умем рећи колико је истине у тој причи, али толико стоји, да је тамо пострадало већ више бродова, а да се са њих нико живи није спасао, да би могао причати шта је у ствари. Исто се то збило и с путницима који су се пуштали тим крајем у »експедиције«: они су експедирани у вечност, само што се не зна тачно да ли кухани или печени.

Сомала̂ има вероватно више милиона на томе простору (ко их је и бројао?!). То је мршав и коштуњав сој, мрко пепељасте коже, дугуљасте главе, правилних црта, дуге гргуљасте косе. Они стоје на првобитном ступњу културе; боре се копљем и стрелама од кремена,* а заклањају се у боју дугим, јајастим штитом од хипопотамове коже. Зуби су им тако правилни и бели, да нас — хвата језа, кад их гледамо... У осталом тешко ће се наћи у свету народа, који мање од Сомала троши на своју одећу: они се одиста могу поносити адамитском простотом своје тоалете... Па све и да носе одећу, не би ова имала да прикрије никаква чара. Сомалке су узори грдила: кудрава кика уплашћена на малену лубању, кика која јемачно нигда није долазила у додир с чешљом; лице мршаво и смежурано; дојке дугуљасте висе до појаса; трбух голем и пупчаст, по све налик на орангутански; краци мршави, од листова ни трага — таква је Со-

* Афрички путник Португиз Серпа Пинто рањен је таквом стрелом у прса, и уверавао ме да нису нигда отроване као у западних Индијанаца.

малка. Па кад још погледамо кожу, на којој се прелива све црнило на свету, тада нимало не замерамо европским сликарима, што не могоше да се одушеве призором ових афричких лепотица, те да упознаду Европљане с њиховим сликама.

Разуме се да нисам био у земљи сомалској, јер да сам, вероватно не бих стигао да напишем овај путопис; али сам их ипак посматрао из близа на безопаснијем месту, но што је њихова драга домовина. То беше у Адену, у војној насеобини енглеској, где се повремено баве у гомили, више да прикупе разнобојне метале, којима се радо ките, но да се — заодену европском цивилизацијом. —

Енглези су нашли за добро да ово пусто место, у недостатку бољега, утврде, и да од туда посматрају бродове што путују за Индије. На уласку у Црвено Море (Суец) беху се угнездили Французи, с тога је ваљало да се на изласку из њега нађу Енглези. То је створило од голих вулканских стена на аденском прибрежју најпре неколико утврђења, а за тим иза њихових зидина удобну варошицу, коју ћу овде с мојим читаоцем да загледам поизближе. Од тада, као што рекох у последњем писму, имају Енглези боље место за посматрање у Периму, где мора, зарад теснаца, сваки брод да проплови на пушкомет; али је Перим само ведета аденских тврђава, а кад се сетим врућине на њему, склоњен сам да верујем да је ваљда и предстража — пакла.

Тек што смо скренули у аденску луку према северу, напусти нас поветарац, и кожа отпоче из нова да цеди крупне капље, као да је проплакала за њиме. Пловећи том луком имаћасмо с десна према истоку висока, шиљаста брда црвенкасто мрке боје; а на највишем врху стајаше стражара с катарком на којој се лепршао маринski стег Велике Британије.

На подножју ове планине беху од вулканског крша озидане моћне тврђавице, а крај сваке виђаше се по једна касарна. Лука беше пуна бродова из свију крајева света, а међу овима истицаху се својом белотом неколико енглеских монитора застртих двоструким покривалом.* Мало даље стајаше на обали зграда за дестилацију воде, јер на тој вулканској стени нема ни капи воде. Од куда пијаће воде, кад нема ни стручка од биљке, а од куда биља, кад нема кише? Централна се Африка у влажно доба године (од маја до септембра) топи у води, Индије се у то време непрекидно купају у топлој киши, а Аден — између обе — добија по мало росе тек онда, кад по гдекоји облак, у хитроме лету своме према североистоку, залута мало према западу, што по несрећи не бива сваке године. Можемо замислити како је овде живела прва европска колонија! На сухо не може — нигде хлада, у море не може — ајкуља врви по њему; остају дакле два дувара од брода, а

* Поморски закон наређује за тропске пределе двоструке шатре на бродовима, јер једна није довољна да сачува од сунчанице.

ови су за пакост од челика, па кад их дарнеш руком, мораш брзо да је тргнеш, као оно с угрејане пећи.

Данас Аден има толико воде, колико хоће да има: угљена је ту доста, а море је неисцрпиво. Дестилисана вода промеће се у лед, а овај се већим делом топи у собама и ту темперира врућину, као оно дрва у нас што темперирају зиму. У свакој чаши воде плива по комад кристално чиста леда, те се од њега суд зноји, кад нам га принесу. Гледајући само ту бистрину и хладноћу воде, чисто се осећамо свежији. —

Док смо се, пловећи тихо, ближили крају према Адену, кружаше около нашег брода читав рој Сомала у маленим чуновима који беху издубени од кладе и тако плитки и узани, да је у њима места само за једно мршаво тело сомалско, а и то је морало седети у њему опружених ногу. Ивице од чуна беху тако близу морској површини, да се из њега могаше лако веслати рукама. Најмањи покрет ка страни пуњаше га водом, и Сомал је час веслао, час рукама црпео воду из њега, али је упорно кружио около брода као оно галеб около морског стрва, и као овај што даје само један глас од себе, тако и они пуштаху само један прекинут глас између, грозно белих, зуба њихових: „Ана! Сер, ана!* — Како бациш ситан новчић у море, Сомал је у истом тренутку већ стрмоглавио за њим и брзином рибе дохватио га у паду. Гдешто се више

* Ана је ситан новчић, шеснаести део од рупије.

њих загњуре за један исти новчић, и тада гледамо како се у бистрој води отимљу за њ, док га најзад не ограби онај који се најдубље загњурио. За тили часак сви су опет поврх воде, тресу своју кудраву косу, хватају свак свој, наравно изврнут, чун, и крештање отпоче из нова. Испети се из воде на овај комад шупље кладе није лака ствар, и тешко би то умео и највештији гимнастичар европски. Али није тешко погодити, ко је у тој утакмици ограбио највише пара, јер у недостатку џепова сваки трпа свој плен, као мајмун, у уста.

Како падне ленгер у воду, сврши се ова сомалска представа. Један по један чунић нестаје, да уступи места другима, грађеним по европском кроју, који се сад отискују од краја у правцу брода. На овим баркама примиче нам се по све различит тип људи. Раса је очевидно кавкаска, нос мршав и кукаст, коса глатка и врана, само на слепом оку с обе стране висе по две ритуалне јеврејске витице. Наврх темењаче балансира малена сверична капица по све налик на „ћелепуше“ православних свештеника у Угарској или, правије, на језуитске капице. Тело је застрто дугим пространим кавтаном источнога кроја. Да је место овога дугачак црн капут европскога кроја, имали бисмо пред собом верну слику пољскога Јевреја, али овако видимо само главе тога старозаветног народа, а по руху су Арапи, као у Европи што су Европљани. — Свакоме виси о прсима по једна врећа

без дна, а у њојзи се налазе нојева пера. Јужна Арабија пуна је нојева као и оближа централна Африка, па како за ту робу нема згодније пијаце од Адена, где се стичу бродови са целога Истока, то је ова јеврејска колонија присвојила промет те робе, и многи је од ње стекао леп капитал черупајући нојеве у тој околини. Перје се продаје у завежљајима по четири комада; црно и сиво стаје малену цену, бела су несразмерно скупља, а сва скупа много јефтинија но игде у Европи. С тога мрнари улажу сав свој новац у перје, сигурни да ће свугде имати лепе добити за њ. Скупоцену робу ове врсте немају ови телали; она се може добити на крају, код европских агената који је прибирају за извоз већином за Француску. Занимљиво је гледати ове јеврејске трговчиће, како вешто манипулирају рукама с обе стране по врећи, износећи сваки тренут нов завежљај перја; као они сарафи у Цариграду, што по вас дан сипљу талире из једне шаке у другу, тако и ови једноплеменици њихови без престанка премећу и ваде своје перје из вреће, и кад год рекну да ће извадити што финије, редовно изваде што лошије. Док се погађају, они то исто чине; а кад се погоде, они изваде одиста тај исти завежљај, па ипак није исти: два су спољашња пера иста али унутрашња два су ређа, лошија. И ту вешту промену они врше просто дотицајем, и не гледајући завежљај. Они прстима распознају сваку перушку у њиховој врећи, као оно вешти карташи

што распознају „маркирану“ карту, па све да је знак на њој и неприметан профаном прсту. —

Да скренем мало пажњу свога читалачког сапутника на околину, која нигде у свету није тако занимљива као овде.

У луци око нас врви шарени и жагорни источни свет. Рекао би: све се људске расе ту прикупљају као по договору, толики су разнолики типови што пролазе мимо нас. Па каква разноликост у гласовима! Пљескање весала, узвици мрнара и баркарола, крештање Сомала, лупа гаравих амала што товаре у брод, писка паробродских сигнала — све то брује около нас дневи, ноћи, без престанка, без одмора. Нема часа да у аденску луку не улази или не излази из ње по који брод. Ту је стицајна тачка свију главних, ту мета свих локалних источних линија. Али какве су то „локалне“ линије! Оне се зову: Занзибар, Персија, па чак и Реунионска Острва. Све се ту стиче, да преда своју робу великим европским бродовима. Свако се у тој плиткој и загушљивој луци жури, да што пре сврши па да јој окрене леђа. Отуд журба и вика: сваки би да се што пре удали из те луке, и, што више граби, то све више осећа како га силна жега малаксава и мори.

С тога ћемо и ми да бежимо из ове вреве на крај који у мртвој тишини лежи или, боље, блешти пред нама. Тај крај није одвећ примамљив, кад га гледамо свега посута песком а заокружена стрмним високим брдима. у облику, према мору отворена, полукруга; али

у толико је више примамљив онај ред високих кућа на самом подножју брда и онај густи хлад који видимо пред њима. У оним пределима хлад значи то исто што и Еден, Елдорадо — рај! Хоће се истина од ивице морске до тих кућа мало шетње која нимало није удобна, јер се у томе полукругу, као у некој жижи, стиче сва врућина околних брда, а усијани песак под стопалима тумачи нам доста осетљиво зашто Арапи носе дебеле ђонове на својим сандалима. Кад гледамо оне нојеве што се флегматично шећу по том песку, чекајући да им упрте што имају да носе каквој удаљеној стражи на брду, чисто им завидимо што се тако добро осећају и ако босоноги. Нас је облио крупан зној, очи нам засењују јара и белота песка под нама, па ипак нико не помишља да се мало пожури: што већа жега, све се то спорије хода.

Читава грађанска насеобина европска смештена је у једном циглом реду кућа, које су сграђене у томе, према мору отвореном, брдском котлу. Како су куће сграђене уза само брдо, то читав ред њихов представља, као и ово, правилан полукруг. Брдо то у целини представља једну огромну ограду која, будући савијена у полукруг, допире са своја два крака до мора, остављајући само уску обалу за пролаз кола и пешака. На тим теснацима уздигнуте су стражарице, и свако који улази у колонију мора туда да прође. Опрезност ова у насељавању имаћаше својих узрока: Енглези су на силу заузели овај по-

ложај, и од тада имађаху сва урођена арапска племена из околине против себе. Та племена су полудивљи горштаци, они исти који се сваки час, и ако су мусулмани, кавже са цариградском портом. Како је Аден једно од средиштâ светске трговине, разуме се да је на овом малом простору нагомилано благо, и да је ово морало дражити халапљивост околних урођеника. Из прва беше и насртаја на ову трговачку колонију, али од како је посада близу ње смештена и појачана, а са источне стране од копна подигнута на путу тврђавица кроз коју мора свако да прође, обезбеђена је ова колонија од насртаја и може безбрижно да обавља своје послове.

Куће у Адену имају свој особени тип. По стилу сличне су становима на југу Европе, али је распоред у њима прилагођен жаркој клими. Два пута у години сунце је у зениту овога места, а и кад није, слаба се разлика опажа у клими. Топлота се места знатно повећава околним врлетним брдима која се по вас дан сунчају под трајно ведрим небом, а кад наступи ноћ и дневни поветарац с мора престане, грејају као зажарена пећ својом јаром по сву ноћ јадне становнике аденске, и тек пред зору осети се нека свежина ваздуха, која је зато свежина што је температура за два, три степена нижа. Кад узмемо да се та температура уздиже дању до 32° Р. у хладу можемо себи представити како стоји са том јутрењом свежином.

У грађењу кућа полажу архитекти највише на то, да около стана буде што више сенке. С тога су куће позади примакнуте стрмном брду, те се у тесном дворишту простре хлад, чим се сунце одмакне од зенита; а спреда су станови заклоњени од сунца пространим аркадама, тако да се кроза читаву улицу, ако се ред кућа може тако назвати, ходи у сенци. У дну тих аркада смештени су дућани и магазини, а на горњем боју налазе се станови. И ови су заклоњени од сунца ходницима са улице, који се об дан брижљиво затварају то жалузинама то шареним кинеским асурама. Други бој има са улице отворен перон, али га заклања са чела фасаде спуштена стреја која, будући широка и нагнута, не пушта зраку сунчеву у стан. Становници се ноћу склањају на ове пероне, јер се ту не осећа толико земљина јара. Разуме се да су све зграде без кровова, јер би у пределу, где је киша редак догађај, кров био излишан лукс. Само на губернаторовој згради, на ивици ове колоније, уздигнута су два крова, један поврх другога, а такав кров је очевидно заклон од сунца. У опће, где је на кућама мало крова, подигнут је тако, да између зграде и њега остаје отворен простор за слободну промаху ваздуха.*

Унутрашњи распоред ових станова знатно се разликује од европскога. Простори су вема големи и високи, крила од врата су оздо

* Веран нацрт ове колоније донела је руска „Нива“ у 40 броју ове године (1887).

и озго за једну стопу краћа од оквира, те тако може и код затворених врата ваздух слободно да циркулише по целом стану. С тога се у тим становима свугде осећа струја ваздуха, која је у оним пределима по све безопасна за здравље. С морским поветарцем појача се та струја, а стишава се с њиме. Тада се употребе у становима нарочите справе да се изазове промаја, а то су дугачки четвртасти дрвени оквири, на којима је разапето платно. Ове справе (puncka) обешене су о таваницу конопима и удешене су тако, да се помоћу малених чекрка њихају узицом која је спуштена у углу од собе. Арапче обично врши тај монотони посао и то дневи и ноћи, јер панке висе над трпезом као и над постељом: без њих се не може слатко ни јести ни спавати. Ко први пут гледа ову процедуру, њему се учини смешна, али ће се брзо уверити да је за Европљане веома удобна. Занимљиво је гледати за тај рад дресирану Арапчад, како вуку механично своју узицу и — кад дремају.

Као собе што су необично простране, тако је исто и намештај у њима. Постеље су тако широке, да би за тројицу у њима било места. Узрок је томе прост: кад се спавалац сувише загреје, он се пробуди и помакне се на свежију страну постеље, где ће опет мало да поспи. Тако се дакле по сву ноћ мора да котрља по постељи с једнога места на друго а за тај посао хоће се простора. Јужна Италија из истог узрока има такође простране

постеље. — Остали намештај собњи је у истој сразмери голем. Он је сграђен од дрвета или бамбуса и испреплетен кором од ротанга (морске трске). На тим решеткама пријатно се седи и лежи, али више лежи но што се седи, почем само у лежању хоће да поумине нека чудновата тромост, која вазда дави човека у тим жарким пределима. На големим столовима стоји суд с ледом који се топи и без престанка замењује новим. Како је лед чист, служе се укућани њиме и за мешање с пићем. Тим ледом је температура собе толико освежена, да се у њој човек — бар не зноји. За нас, који у тој клими станујемо у гвозденом броду, беше који час забаве у овим просторима веома пријатан; осећали смо се у њима, као оно кад уђемо са жеге на улици у какав свеж врт, јер су ови станови махом искићени ретким тропским лиснатим биљкама. — —

Мој читалац је већ назрео да ову колонију, и ако се зове европска, не састављају само Европљани. Има у њојзи људи свих појаса и сваке вере; само нема Арапа. Једно што су мусолмани те се нерадо мешају с другима, а друго што су фанатички непријатељи свију дошљака а поглавито окрутих Енглеза, живе они одлучено на пет километара даљине од ове колоније. Док прегледамо мало аденске дућане, поћи ћемо, да их видимо у њихову гнезду.

На јужноме крају Арапскога Полуострва, а на источној обали Црвенога Мора, последња је већа насеобина Мока. Име ово одмах нам замирише на каву, која је у XV веку из овога

кута пошла да се одомаћи најпре у Цариграду, а од туд по целој Европи. Мало даље према северу лежи Ходејида (турски: Јемен) а у средини истог приморја Ђеда. Сва три места леже на класичној земљи арапских калифа и била су у своје време знатне трговинске тачке: Мока за каву, Ходејида за фине штављене мешине (од туд јеменлије) и гласовите скупоцене ћилимове који су се од тада пренели у Персију. Док су малени бродови посредовали промет између Арабије и Мисира, цветале су ове вароши; али кад уђоше кроз отворен Суецки Канал железни парни колоси, да их замене, ваљало је тражити боље место за пристаниште, јер је Црвено Море на обема странама пуно банакâ међу којима се повећи брод провлачи с големом опасношћу. Тако је постала пространа и дубока аденска лука средиште источне трговине, и привукла је себи трговачки свет а принудила Моку и Ходејиду, које су остале изнад линије, да своју робу шаљу на малим бродовима или сухим у аденске магазине. Гласовити арапски трговци постадоше француски и енглески грошићари што прикупљају продукте тамошње за туђ рачун; само гдекоји још товари о свом трошку караване и води их у Аден на пијацу.

С тога ће се у аденским магазинима наћи роба што се иначе нигде не налази на једном месту. Овде се среће европска и азиска рукотворина и отимље о првенство. Али како је сурово то европско ткање, како бледа та боја његова према источноме пурпуру! Зан-

зибарске асуре исплетене су од танкога влакна и по све су налик на наше платно, а персиски ћилимови такмаче се са европским цветним рондбима с том разликом само, што цвеће на њима не вене. Кина и Јапан, две по превасходству трговачке земље, нашле су у Адену згодно место да упознају Европу са својом индустриском творевином, која је из прва овде купована као специјалитет, а која се сада у велико импортира и прети да поплави многе европске рукотворине. Није се чудити што многе обрађевине њихове а поглавито ткање сваке врсте, зарад малене цене и јефтиног подвоза, данас конкуришу на европској пијаци с домаћим производима. Осим ових, наслагани су у аденским магазинима рукотворине оближње Персије и простране Африке; кава са Цејлона радо се ту дружи (меша) с моком, а цигаре са Суматре протурају се за скупље и финије са Маниле. У једном истом магазину могу се видети енглеске експорт-ципеле удружене са арапским папучама и индиским сандалима налик на оне које на слици виђамо на библиским особама.

Разуме се да су и овде као у Порт-Сајиду многи магазини прерушени у пивнице(boarding houses) у које нас гдешто намаме гласови какве залутале чешкс музикалне капеле. Ту ћемо наћи свакојака пића, и свако, не изузевши ни пиво, пије се смешано са содом. Само каве нећемо наћи. По целој пијаци осећа се задах од сирове каве, али мириса од пржене ту нема, а нема га зато што Енглези не

пију каву. — У толико више троши се алкохолно пиће, међу којим прво место заузимље коњак (brandy), роба француска која је по изузећу јако омиљена британским суседима. И то је по све појамно: у њих је време скупо, све што се ради, ваља брзо да иде — особито у Адену ради се брзо, — дакле не остаје много времена за пиће, ваља се што пре — напити.

Најимућнији трговци и овде су Парси, потомци древних Персијана, који су се, не хтевши примити мухамеданства, населили дуж западне обале Персиског Мора и Оманског Залива све до Бомбаја. Да би моји читаоци упамтили овај назив, поменућу само да ова каста људи на Истоку далеко превазилази трговачком способношћу и богатством европске Јевреје. У Адену има само три, четири парсиске куће, али оне имањем мал' не претежу све остале. Таква једна кућа (Кауаџи) отправља агентуру свију великих бродова, и држи у својим магазинима двадесет, тридесет својих помоћника уза строгу поделу рада. Сваки је за својим одређеним послом, и цео рад иде као добра машина. Трговачка је веза ове куће мал' не баснословна; сала за књиговодство читаво једно европско „надлештво“ вишега реда, једно одељење је искључиво за телеграфску кореспонденцију. На зиду је карта света у огромном формату; а на столовима је голема збирка ситних књига — то су кључеви за шифре, јер свака велика трговачка кућа има своју особену. Ово је прави трговачки мрави-

њак који има своје ходнике по целоме свету. Шта коме треба, наћи ће код ових људи, само нека иште: знају ови где тога има и шта стаје.

Ови људи нас дочекају и спроведу, почасте и испрате са срдачношћу која је голема као — добит који пожњу са сваким бродом. Смесу соде и шампањског вина, која чудновато хлади у овој клими, нимало не штеде, јер знају да ћемо им за то донети по који омиљени закусак или посластицу из њихове индиске домовине. Њима имам да захвалим што могу овде своје читаоце мало да позабавим с арапским Аденом, старом насеобином уроћеничком, од које је ова туђинска колонија, коју смо разгледали, позајмила своје име.

Полуострво Аденско саставља један планински ланац, који се од североистока пружа југозападу. У средини тога ланца на 2—300 метара висине налази се један висораван, окружен са три стране шиљастим врхунцима брдским, само с једне, с југозападне, отворен је, и од туд се гледа на море, које се овде зове „залив.“ С мора је ова насеобина неприступна зарад многих вулканских пукотина које праве нецроходне урвине, а с копна и са стране луке је такође неприступна зарад стрмних осојака. Један пут само води из те насеобине у унутрашњост земље, а тај се провлачи између две чуке које као два гигантска стуба стоје на ушћу тога висоравна.

Да би постигли комуникацију с уроћеницима тога места, Енглези су, као и свугде,

вешто трасирали пут између своје колоније крај луке и ове урођеничке насеобине. Овај пут, кад пређемо поменуту стражарицу на теснацу, провлачи се дуж луке остављајући с десна једно, високим брдом окружено, мало поље, где станују сомалски гости с којима сам мало час упознао своје читаоце. Како је на крају тога поља, на самоме друму, озидана једна тврђавица, може се рећи да је ова сомалска колонија без престанка под надзором посаде. Зарад ове афричке дружине подигнуте су украј пута чатрље, у којима се налази све што зажели сомалско срце, не изузевши ни brandy коме се — веле — ови афрички синови веома лако свикну.

Прошав кроз тврђавицу на крају луке, пут почиње тихо да се уздиже на подножју стрмна брда за три, четири километра. Дошав на половину висине брда, проваљено је брдо у облику клисуре, а за безбедност пута остављен је између оба дувара један моћан свод који, кад га гледамо оздо, изгледа као мост преко какве провалије. Кад се пређе тај завитак, пут се тихо почиње спуштати; још један завитак, и пред нама је аденски висораван са шиљастим стенским оквиром његовим, а усред њега варош Аден.

Тако је постигнута комуникација између енглеске и арапске насеобине. Добар гарнизон у тој вароши држи урођенике, који нису најбоље расположени према Енглезима, у запту, а уједно их брани од напасти Бедуинâ који, као што рекох, са копна комуници-

рају с овом насеобином. Шта је просек оваког пута стао Велику Британију? Од отога трошка јамачно би се уплашила „законодавна тела“ у Европи; али је тај трошак далеко мањи, но што су британски дохоци из арапске ризнице: без тога пута, комуникација арапске колоније с Арабијом и с Персијом на суху била би немогућа. — —

Како нам сиромашно изгледа варош Аден према овој огромној комуникационој грађевини!

Једна рпа у кућерке, да не речем земунице, сложеног камења; прозори — малене четвртасте рупе, а стакло на њима тако се ретко вића, да јамачно спада у арапске раритете; врата вечно отворена; нигде стручка од биљака; улице вијугаве; прашина до чланака; ројеви муха; прљава Арапчад, још прљавије жене; камиле што доносе каву успречене посред улице; мрке бедуинске, широким плаштем застрте, слике; граја по дућанима, где се већином продаје храна и зачинци; а посред ове мешавине покоји енглески полициста у белом европском капуту са белим од рогозине шлемом на глави, — то је та варош Аден, прљава као и све остале вароши, али и живописна као и све остале што су.

Оно што се у углађеној европској насеобини аденској не осећа — нека источњачка удобност, и ако у веома скромном облику, привлачи странско око на се. Мало банка пред кућом; прљави ћилим разапет поврх главе, да брани од сунца; излизана и од сеђења углачана

асура на банку; разбијен суд промењен у саксију с једним зеленим стручком; на ћепенчићу мангале с цезвицом из које се пуши кава, — све је то некако у складу с оним угасито модрим небом над нама, с оним грозно врелим сунчаним зрацима поврх нас. Па оне вреће с кавом и с арапском датулом, које се у дну магазе виде, друкчије некако допуњују целу ову стафажу! Једном речи: цела је ова мешавина чудо хармонична и живописна, и по све је наравно, што се живописци радо машају за њу, да је сниме. —

Наш пратилац из поменуте трговачке куће, и ако европски обучен, беше предусретан од Арапа с големом пажњом и учтивошћу. Је ли то била почаст указана његовом имућном господару или његовој боји коже, која беше чудо налик на арапску, нисам имао кад да погађам при големој навали дућанџија да им почастимо кућу нашом посетом. Користећи се њиховим гостопримством, завирили смо у унутрашњост њихове куће, ако се тако може назвати једна коцкаста са заокруглим кубетом покривена зграда, од нешто шеснаест метара у квадрату. У истини беше ово здање налик на „храм“ арапске породице. Шта више и треба од четири зида људма који вечито живе под ведрим небом?! Али колико проста била ова зграда с поља, изнутра беше окићена богато. На патосу беше разастрт персиски ћилим; уоколо кадифели јастуци; у куту повелики шарени сандук, тај „мебл“ свију источних народа; на једном зиду полица с бо-

гатим сребрним посуђем; на другоме оружје вештачкога кова и големе вредности; а с узвишеног кубета вишаше ћошкаста источна лампа (фењер). Домаћица или, да речем правије, домаћице, што беху поседале у тој стаји, устадоше кад нас опазише, пребацише своје плаве чаршаве преко себе и оставише нас без коплимената саме.* И без њих бесмо послужени бананом, датулом а на крају изврсном кавом, па да би гозба била што пријатнија, певаше нам једно Арапче уз пратњу малене харфе, по све налик на Давидову. Наш пратилац увераваше нас да је песма врло лепа, и та се похвала јамачно тицала текста, јер глас певчев, колико и беше јасан, не могаше никако да се нађе у складу с харфом.

Занимљивија беше забава коју нам је приредио други познаник нашега вођа. Овај нас понуди, како је већ сунце било на заходу, да се попнемо на кров или боље таван његове куће, који беше удешен као тераса. Овде смо сркали каву и гледали преко осталих нижих кућа плаво море у даљини. Од једном видесмо где се успуза на степенице једна женска прилика. Црнило њених очију севало је у белом оквиру своме, као оно у звера кад хоће да се баци на своју жртву. Читав израз њезина лика беше по све налик на наше Циганке, осим кратка и затубаста носа. Црна кика висила је у витице низа рамена; врат јој беше

* Аранске жене, и ако мухамеданске вере, иду откривене и мешају се с мушким друштвом. У понашању њиховом опажа се само она срамежљивост, својствена свима источним женама.

искићен разним шљокама; плећа покривена црвеним прсником који тешто допираше до ожичице; од туд па до бедара беше гола кожа. Одевена је била у цветасте шалваре, које су хаљкаво висиле о бедра, привезане жутим свиленим појасом који је спреда висио до земље. Ноге јој беху голе у папучама од црвена кордована. То беше јавна играчица — бајадера, позвата да нам прикаже своју вештину. Ова се састоји у необичној хитлености којом гиба своје веома размерно тело. У тој, да речем, игри ноге су мирне; само се горњи део тела и мишице свакога тренутка мењају. Гдешто се читаво тело тресе, и та тресавица магично утиче на гледаоца. Нама облада необична узбуђеност, рекао бих, сродна са сладострашћу. Ко није искусио да се ово осећање и мимиком може да изазове, тога ће најбоље уверити источна бајадера. Колико ова игра и изгледа мирнија од наших игара, очевидно се њоме необично напреже играчичино тело, јер за мало пала је на тле заморена и заја̂пурена, разуме се уза рику светине што је, около куће прикупљена, пропраћала ту представу. — Сећам се да је име те чудноватe играчице било Амбари. На питање моје од куда ова прилика овде, рекоше ми да их има много таквих у вароши на окупу, и да добро животаре зарад — енглеског гарнизона. Практични људи ти Британци, они умеју, и кад нису код куће, да нађу „балет“!

Али видели смо да они умеју и брда да руше, као што умеју да се проводе, ако је

потребно. Колико је огроман грађевински рад кроз који смо прошли улазећи у Аден с источне стране, толико је исто и онај на западној страни, што се зове „аденске цистерне“. Британска је влада везала два брдска ланца на ивици вароши моћним зидовима, заднила је, да речемо, један брдски котао, да би ухватили мало воде што *случајно* падне из облака. Предео овај, као што рекох, оскудева у води; становници морају из далека и с големим трудом да набављају коју кап воде, а обично гасе своју жеђ свежим воћем. Да би се омилила народу, а уједно показала му своју снагу, Британија је подигла колосалне цистерне у четири разне висине, и кад се у њима случајно нађе мало воде, радост је у народу неописана. Она је много јефтиније могла снабдети ову колонију водом из луке, али — колонијална политика искаше да утроши милионе у аденске цистерне, и она их је утрошила! Није потреба урођеним Бедуинима да виде Енглезе, нити је нужно да виде воду у тим цистернама: довољно је да виде колосалне зидине њихове, па да их страх ухвати, кад помисле на оне који су их сазидали....

Кад смо се спуштали друмом у луку, сунце већ беше давно зашло, али, и ако су звезде ретке на црноме небу тропском, помрчине ту нема. Уз пут сретали смо многе Арапчиће из горње вароши, који иду дома на ноћиште. То су послужитељи и помоћници у европским магазинима доле у луци, који се уче трговини и реду, разуме се, европском. Доле у својој

загради Сомали се већ беху прикупили на ноћиште; кроза сутон прозираху мрке прилике, седећи у групама пред њиховим колебама; на друму пред пивницом играла су или боље скакала су два сомалска младића с необичном хитрином, бацајући штапић — јамачно сурогат домаћег коцља — у висину и хватајући га у скоку. Из далека тутњи граја у луци — звук бродског семафора оглашује полазак. Ми похитасмо на брод, поневши са собом *веома* топлу успомену из овога кута арапске земље, и, за мало, наше знојем обливено лице хладио је тихи вечерњи поветарац на броду који већ пловљаше.

V. НА ОКЕАНУ

Ми смо, ако се сећаш, читаоче мој, до крајности уморни пали на брод у Адену, и тога истога вечера забродили пут Океана. Кад је брод наш окренуо кљун истоку, знам да те је обузела зебња при самој помисли да је запловио у море коме још нико живи није догледао крајеве и које можда тамо на далеком југу и нема краја. Кад се код нас помене море, онда ваља разумети воду што дели пределе; ово море, што је сад пред нама, дели светове. Није ли доста сама замисао на то, па да нам душу обузме огромна величина његова, и да се на броду осетимо мајушни трунак, бачен на бескрајну површину његову, те да нам се срце стегне у зебњи, видевши се ништаву играчку на његовим исполинским плећима?! У таквим тренутима човек заћути, јер њиме обладају побожни осећаји. Ко у метежу светском, јурећи за славом и благом, утрне у вери на ону моћ што у рукама својим држи овакве силе у вечној покорности, тај нека се навезе на Океан, нека бистрим оком

погледа око себе, па кад и нехотице склопи руке у молитви, он је нашао свога Бога. Жудња његова за славом и благом, за коју је можда тамо на копну проливао крв своју и свога сачовека, утрнуће сад у њему, кад пред собом у пучини погледа на читав један минули свет што ту лежи, свет пун славе и богатства, покорен том моћи....

Пошавши из Адена, сели смо на кров и гледали величанствену панораму, која полако измицаше испред наших очију. Висока и стрмна брда полуотока почеше бивати све мања, што смо даље одмицали; моћне тврђаве на углу његовом пролажаху мимо нас као неки циновски стражари на капији големога Истока, а кад смо на крају скренули према западу, појави се на западном висоравну брдском стари град Аден у јасној белоћи својој, која још више искакаше у оквиру угасито мрких, вулканских стена. Још мало па је цело полуострво почело да бива све мање, и да се застире у ваздушну пару, па онда у вечерњи сутон. Ноћ је наступила тако брзо, као што је пловио наш брод; то беше тропска ноћ што нагло следује дану, јер је Аден на дванаестом ступњу северне ширине. У тропским крајевима небо је ноћу готово црно; звезде су на њему веома ретке, тешко да се виђају оне трећега реда. Кад се бацимо на дугу наслоњачу и загледамо у небо, чисто видимо у дубини простора растојање већих звезда од мањих. Звездане слике су нам необичне, јер нам је зодијак у зениту, а пред нама јужни

фирмаменат. Северна је звезда ниско на обзору, велики медвед је под њиме, а место ове лепе слике севернога неба видимо свакога вечера на тропскоме небу јужни крст, звездану слику правилнога крста који се с обзора диже лежећки а на зениту исправи, те можемо по његовом кретању да сазнамо које је доба ноћи. Ово је небо поуздан компас арапским поморцима, који у големим шајкама („самбуцима“) с циглим једним великим једром плове овим водама од Африке до Персије па и до Индије, носећи робу у главне паробродске станице.

На броду је обладала нема тишина, и ако је кров пут путника. Месец је март, и мухамеданске хаџије враћају се својим кућама у Индију. И ако је велика већина многобројнога народа индиског браминске вере, племе које влада у Индији је мухамеданско. Место скрлетних, вештачки увијених турбана, што ките русе главе Хинда, наши путници имаћаху повезане главе белим, шареним па и златом извезеним турбанима, а погдекоја се кићаше освештаном зеленом бојом. Међу хаџијама беху неки из далеких предела унутрашње Индије. Чак и Бокареза, са њиховим дињастим, вештачки прошивеним капама, беше међу њима, јер су ови морем лакше но сухим стизали својим кућама у северне крајеве големог индиског континента. Ове хаџије са Истока разликују се од наших мухамеданских хаџија тиме што воде целу породицу у хаџилук. Ако се и они служе иза тога побожнога пута придевом „хаџи“, онда има међу њима

и хаџиница и хаџичића. Ми смо их около осам стотина укрцали у Џеди, и имали смо усладу, да их, већином искрпљене ожиљцима арапских (разуме се: оригинално арапских) богиња, гледамо из близа пуних дванаест дана. Кад су се ови гости укрцавали, питао сам се у зебњи шта ће од нас бити до Индије, ако се кужна материја с њима поткраде у брод? Да бих сачувао остале неверние на броду, морале су преко педесет сумњивих породица да напусте брод, на велику жалост закупца који је водио ово стадо. Џеда је легло богиња, од куда их свет разноси на све стране, и с тога се није чудити што ова болештина не избива из Цариграда: ако је не донесе хаџија, донеће је војска.

У ово доба године Индиски је Океан тако миран, да се можеш огледати у његовој води. У зимњој половини године можеш из Адена путовати у Индију, а да се брод не заниха; да му се не тресе грађа ударом пропелера, мислио би човек да је на балкону каквог хотела и да предели дефилују пред њиме. Кад би колос, на коме пловимо, наишао под водом на јато „летећих“ риба („ластавица“, зову је српски мрнари), оне би искочиле из воде и, летећи пред бродом на један пушкомет, правиле би ударима својих крила радијалне пруге по зрцаластој површини воде. Ове рибице су по све налик на сардине, само што носе са стране две дуге пераје, које рашире у два повелика крила. Неке су у страху долетале на брод и морале су, јадне крилатице, од туд у мрнарску пињату. Далматинац је од колевке

рибар, као Чех што је музичар. По крми на броду вазда је спуштен конопац с удицом и плови за бродом. Закаче га за танак иверак, па кад се овај сломије, знак је да риба трза на конопу, и тада се диже из воде конопац, на коме је плен гдешто толики, да може да нахрани све мрнаре скупа. Боље врсте рибâ откупљује им бродска администрација за своје путнике, и новац се дели у дружини по „чину“. Гдешто се догоди да се иверак скрха, и све радосно потрчи крми, али како први ухвати за конопац, прсне у грдњу, пљуне па га пусти из руке. Он је осетио да на његовом крају нема отпора, па зна да је ајкуља прегризла конопац и прождрла месо заједно са удицом. „Нека канаља! — рећи ће по који од млађих, — имаће бар мало фастидије (хоће рећи: муке)!“ — „Ке (шта) фастидије! Хоће да крева (липше) пасји род!“ прихватиће други с неким задовољством, и сад обично настаје дискусија о томе, хоће ли „кревати“ ајкуља од „ото мало гвожђа,“ и старији, који тврде противно, обично одрже мегдан. — „Ма ке кревати? Madona de Dio! Да јој даш либар (фунту) чавалâ (јексера), згризла би их у пецета (комадиће) кâ ништа!“ толики је респект мрнарски од ајкуљиних чељусти!

Сећам се једнога јутра, кад смо полазили из аденске луке пут Европе. На броду је био пилота који нас је провео кроза другу луку пуну спрудова, и кад смо стигли у море, он, хтејући да сиђе у своју барку, омакне се и падне у воду. Један црнац беше побелео у

лицу као сир; његове очи беху разрогачене и укочене, као човеку који гледа неизбежну смрт пред собом. Испресецаним узвицима позивао је своје возиоце да га дигну у чамац, и кад се то збило, пао је онесвешћен у њему. Толико беше потресен од страха! И тај страх је по све оправдан, јер с кога ајкуља скине свој залогај, тај мало изгледа има да ће дуго живети. За пакост бејаше један пилота одевен у бело рухо, а та боја највише привлачи ову грозну животињу. Од туд јамачно и потицаше његов страх, јер да је био у својој богоданој кожи, могао би мирно стајати и чекати да га изваде из воде: ајкуља не дира црну кожу. — —

Ма колико да је лепа природа око нас, ма колико да су занимљиви призори што се ређају испред наших очију, умор ће најзад да их почне склапати, и један по један нестаје из гомиле, да тражи свој одар. У тропским крајевима су вечите равнодневнице, и човек има кад да се испава. Али какав је то сан, кад мораш по сву драгу ноћ да се обрћеш с једне стране на другу, да се једна половина суши, док се друга у зноју не распари?! Мука је то која ће тек пред зору мало да поумине, и тада што уграбиш за одмор, то ће ти бити, јер на дану, кад се брод ужари сунцем, и тако не можеш ока да сведеш. Небројено пута одлежи се читава ноћ на дугачкој столици на крову, и пред зору, кад се јужни крст наклони дубоко западу, тражи се постеља. У осталом тамо у тропима не осећа човек по-

требу да спава дуго; три, четири часа па је доста, а то је по све појамно: организам се у оној топлоти мало троши, па човеку мање треба и хране и одмора. Добар зимњи ручак што човек изеде у Европи, стигао би му овде да се храни неколико дана. Колико се год тешко спава, толико се тешко руча у овим странама: не знаш која је мука већа.

И ту муку мучимо сад, на тихом Океану, кад су сви прозори, па чак и доњи од коридора, отворени, те ваздух кретањем брода промахива дневи и ноћи кроза све просторе. А каква се мука мучи тек, кад се Океан усколеба, те морају сви прозорчићи да се затворе? Почетком маја ова глатка површина почиње да се диже, и ако је ваздух миран. То је знак да започиње царство монсуна, онога страховитог ветра који с пролећа полази са далеког Мадагаскара Индијама у походе. Он иде правилно педесет миља за дан од југозапада североистоку, и кад завлада целим Океаном, овај се преруши у огромни казан кључале воде. Из далека се море чини као њива обрасла класјем кад се заталаса. Али какви су ово таласи! На великима, што долазе из далека и што сваког дана, гоњени од ветра, бивају већи, ређају се мањи па још мањи а најмањи, на леђима ових, само се дижу и пенуше, као да се демони брчкају по њима. Основни таласи добивају такве дубодолине, да нам се сваки час губи обзор из вида, и ми у дубини имамо утисак, као да ће ова житка брда с обе стране да се склопе над нама, а

за час смо опет наврх брда, и са страхом погледамо на дубину под нама. И то није за који час, за који дан, као у Средиземном Мору: то је тако свакога дана, читавих шест месеци, од почетка маја до краја октобра. Од два до два минута обично ће да наиђе покоји већи вал, да се разбије о брод и да га попрска тако силно, да вода с обе стране крова, као оно бујица, куља кроз олуке натраг у море. — Кад брод плови ускос валовима, тада захита кљуном читав један вал, и вода се с узвишена кљуна његова (кастела), који служи за кров мрнарским собицама, спушта као каскада на кров од брода; кога дохити на крову, разбиће га о парапете. Разуме се да тада нема живе душе на крову, само је команда високо горе на мосту, а за комуникацију по броду бирају се интервали између два таква туша, која се понављају свака 2—5 минута. За време монсуна на одећи мрнарској нема суха кончића, и срећа је што је клима тако топла (и ако је тропско зимње доба), да човек осећа пријатну хладноћу, кад га прска море. А да се кожа у овако мокром положају не би сва разгризла од слане воде, сваких десет, петнаест минута наиђе пљусак и спере сву со̂ с брода и с људи на њему.

То је злогласни монсун на Индиском Океану. Кад путујемо у Индију, имамо тај ветар с десне стране брода мало позади; кад се враћамо од туд, имамо га с леве стране и спреда. Тако је дакле и овамо и онамо брод у дво-

струком нихању: он се цуља и роља* али само у овом последњем правцу он захита кљуном воду. Монсун дува дневи и ноћи али не једнаком јачином; најжешћи је около подне, и тада се замагли над њиме, да не можеш видети брода на пушкомет. Најјачи бродови нису тада у стању да преброде више од једне, две миље за час. Велика утеха за путнике, кад се узме да од Адена до Бомбаја има својих 1800 морских миља! На широким валовима слабо се пати од морске болести, јер су покрети тихи, али је човек без престанка дремљив и сваки час спава. Играјући шаха једном, заспали смо у игри оба борца на нашим столицама.

Али ми смо, ја рекох већ, у марту у овим водама, и наш брод плови по широком мору као оно љуска од ораха, којом се дете игра у суду напуњеном водом. Још смо у Аденском Заливу, и ако смо преспавали читаву ноћ. Са севера још разазнајемо голема брда, али ова свакога часа бивају блеђа у даљини: то су стрмне обале јужне Арабије што се пружају североистоку пут Персиског Залива. С југа не видимо краја, јер је у пространој луци наш брод управљен истокосевероистоку. Тако дакле нећемо овога пута видети обале централне Африке, и зато не треба да жалимо, јер ево већ излазећи из залива осећамо свежину Океана који нема у близини обалâ да нам са њих шаље јару на брод. Нама је сад као кад на

* Цуљање се зове клаћење уздуж (tangage), а рољање клаћење попреко (roulis)

суху усред лета скрећемо са сунца у хладовину под храст. Кад се човек нађе у тим тропским водама, њему је најмилија реч „север“, а најдражи пут онај који њему нагиње, па и ако је брод пловио истоку с малом дериваџијом према северу, и то за нас беше нека утеха.

Звонце на мосту звони подне, хоће рећи: казује нам да је подне на ономе месту где смо. На броду има три времена. Једно је: време гриничко (Greenwich) што показују хронометри, да могу поморци да нађу дужину места (меридијан) — ширина се налази по висини сунца, која се мери шестаром (sextant) три пута на дан, — и у подне се одмах регулише бродско време. Ово се наравно свакога дана мења, јер ако пловимо истоку, треба казаљку помицати свакога ступња четири минута напред, ако идемо западу, ваља је толико помицати назад. Ово је дакле друго време. Треће показује наш часовник у џепу, а то је време на дому. И тај се, као и хронометар, обично никад не дира, већ морамо свакога дана да рачунамо колико смо примакли истоку, да бисмо сазнали колико је часова на ономе месту где смо. Диференција између Бомбаја и Трста је четири часа: кад бих у јутру у шест часова устајао, мој је часовник показивао два по поноћи; кад бих у десет легао, код куће су моји шетали по сунцу. —

На броду је свака стопа била заузета хаџијама, а коридори беху пуни њихове чељади. Они су разастрли по крову своје скупоцене

ћилимове или, ако су били сиромашнији, своје шарене малабарске асуре, и на њима су седели по вас дан у средини својих утвари: мангала, џезвица, шоља, млинова за кафу, кутија с духаном и лула. Храну су држали у повеликим зделама, а галете (двопек) и пиринац у торбама. Ту су боравили своје време дневи и ноћи и устајали су само да обиђу своју породицу или да врше своју обредну аблуцију. Богаташи међу њима имали су своје кабине, за које обично закупцу плаћају баснословне суме. У друштву њиховом путовао је муезин, који је с јутра и с вечера дивотним гласом својим са узвишеног места подсећао своје верне на молитву. Мусулман је свуда исти: он савесно врши своје верске обреде, и нико му у томе не може сметати. Да је цигли један на крову у гомили хришћана, он ће, кад дође време молитви, да разастре свој ћилим, да скине јеменлије крај њега, да падне на њ и да се клања по драгој вољи, као да нема около њега живе душе. Ми смо, код пуних депоа воде у дну брода, морали напунити водом све залишне судове, па и саме барке што вишаху около брода, само да имају верни да се „полију“ у своје прописано време. За тај посао граде се на ивици брода над водом особене зграде, јер да нема њих, по крову би све пливало у води. Женске врше ту своју правоверну дужност у углу коридора, и локве, што се од туд сливају у олуке, сведоче јасно да су ревносне мусулманке.

За чудо ове жене не иду застрта лица као наше Туркиње. Док су на ћаби, навуку преко свога руха белу врећу која их застре од главе до пете; само спреда, где је лице, исечен је четвртаст прозорчић и на тој рупи ушивена је решетка од танког бамбусовог прућа. Права чудовишта су такве женске прилике за европске очи! Кад уђу у брод, оне поскидају те вреће са своје шарене живописне а гдешто и богато искићене одеће, и носе их својим кућама као реликвије са њихова побожнога пута.

На том путу дешава се, као на сваком другом путу, свашта. Једни се рађају, други умиру. Они што се ту роде, грађани су целога света, и неће јамачно нигда више видети место свога рођења; а они што ту умру, спуштају се у море, и нико живи не зна где им је гроб. И једно и друго иде без много церемонија: нови грађанин настави свој пут као да се није ништа збило, а умрлога увију у бело ткање и спуштају га преко стубица у море. За то време брод се позаустави и леш се положи тихо на воду. Како је морска вода бистра, видимо мртваца како се нагиње и пада главачке све дубље и дубље. Хоће ли читав и доћи до дна? Индиски је Океан велике дубине, па ако га уз пут сретну само две ајкуље (јер оне плове по пар), тешко да ће му бити мира у гробу.

Пролази дан за даном, и нама се усред Океана ретко појави по који брод, да нас подсети да у овом големом простору још има живих

душа осим нас, и тај брод је гдешто тако удаљен, да на обзору видимо само дим из његова оџака или горње једро са средње катарке. Гдекојега дана и тога нема, и нама је као да смо усамљени на широком свету а наш брод „Нојев Ковчег“ што лута и тражи суха места. Само нас са истока небо подсећа с јутра и с вечера својим рујним гомиластим облацима да је тамо негде крај, јер на мору у ово доба године нема ни облачка, да за часак баци своју сенку на брод. Овај положај буди у нама чудновато расположење. Погледи се с оваке величанствене природе враћају натраг на нас, и чудновате мисли почињу да се роје у нашој души. Нама је она светска мешавина на суху чудна, готово смешна. Људи се кољу, народи се тамане. А зашто? Да угоде својим слабостима, својим предрасудама. Што је једноме свето, на то други наваљује руглом; што је овоме одвратно, то други обожава. Сваки ту има своје обичаје, своје навике, своје законе, и држи се њих као пијан плота; сваки има своју ограду, па и ако хоће да се бије с оним који му је прелази, опет најрадије прелази туђу. Једна велика лудница, тамо на крају, ништа друго! Овде около нас је само један закон, и све је живо, велико и мало, богато и убого, њему подложно. Нико овде не разбира ко је с којега краја света; сваки се осећа збратимљен с оним који је около њега. Место Енглеза, Немца, Француза, Турчина сваки је овде у очима нашима човек, јер је сваки подложан

једном истом закону, сваки се клања том истом Богу, сваки осећа на једнако своје људско ништавило. Такве и тима сличне мисли ничу у Океану; обзор нашег разматрања пространје као и његов. Али је то разматраље бистро као и елеменат његов што је, и ми се, посматрајући га дуго, слијемо с природом његовом уједно, и тада се у прсима нашим буди понос, што смо кадри да схватимо његову величину.....

Кад се с јутра загледамо у белу, бескрајну равницу његову, која изгледа као танким снегом застрта, местимице ружичаста стёпа, нама облада нека тајанствена сета. Ми радо тражимо самоћу, и наша мисао пушта се за оним првим португиским херојима који су пре четири века у трошним бродовима једрили истим путем и, шака људи, освајали на своју руку читаве пределе богате индиске земље. Португиз Васко де Гама хтеде на истоку да нађе накнаду за земље што су Шпањолци на западу случајно преотели његовом народу. Гоа, онамо мало у десно на малабарском приморју, и данас је њихова својина, споменик њихове негдање славе; то им не могаше узети моћна Британија, која је овамо дошла на готово. С каквом је муком, с каквим напорима пловила та срчана португиска чета овамо, појмићемо кад помислимо да је, долазећи с Капа афричкога, морала, у недостатку макина, да чека да јој сурови монсун узајми своју снагу, да преброди овај други Океан, пошто је Атлантски већ уздуж пребродила. Британски наследници

њихови данас, сви као и ми, броде у шетњу далеко краћим путем свом циљу, и стижу тамо одморни, чили и весели. Исполинске снаге, које је ускрсао европски дух, служе му ропски, и он, наоружан њима, држи у покорности на стотине милиона душа, који су у развићу своме заостали за њиме. Чудноват обрт, кад се узме да је овај народ овде задојио Европљане својом културом!

С вечера, кад се над површином морском згусне ваздушна пара, те га зрака сунчана обоји пурпурним руменилом, тада се осећамо весели, готово раздрагани, и наша мисао радо скреће са онога шта је било на оно што је сад пред нама и клања се божанској сили што тако дивотно краси ову нашу земљу. У том узбуђењу нема за нас прошлости; ми се уживимо у садањост, и тражимо песнике који су овој лепоти умели да даду израза. Усред ових чаробних боја осетио је човек први пут онај тајанствени ритам у своме срцу, који је, оличен у речи, створио прву песму. Исток је колевка песништва; ово се огледа у покрету и говору, у обичају и религији, па и у самој ношњи народа његова. На овима прсима надојен је највећи песник португиски Луј де Камоенс; његове дивне канцоне, његов највећи епос* угледали су света на индиским и хинеским водама. Бајрон је, далеко од овога краја, осетио чаре његове у егејским водама, и из тих осећаја потекло је његово „Острво“

*„Os Lusiadas“, тј. Лузитанци, у коме су спевани путови португиског Колумба.

(The Island) где се једна за другом рађају слике из даљног Океана, слике дражесне кад се у зрцалу његовом огледа прва зрака сунца које се рађа, а ужасне кад се демони његови разбесне те отпочну на пенушним валовима да играју своје бесно коло...

Тако је, дан за даном, прошао већ и седми дан, од кад смо се растали с тврдом земљом. До Океана су нас бар пратили галебови; али кад смо изгубили из очију јужне планине арапске, нестало је и њих, и ми пуних пет дана нисмо видели ове тице које нам свугде тако радо праве друштво. Тице на мору то је знак да је близу крај. Али њих још нема. Место њих почесмо опажати на северној страни поједине самбуке, који су се по правцу ближили нама: то ја знак да имамо једну мету. Јамачно су пловили из персиских крајева за Бомбај. Свакога часа сретали смо друге и остављали за нама, јер су са веома слабим ветром пловили. Међу тим ми смо знали, и ако нигде знака не беше од краја, и ако се још ниједан галеб није појавио, да нисмо далеко од краја, и то нам је казивала морска вода, која своју угаситу модрину беше променила у јаснију плаву боју. То је знак да је плиће под нама. Још мало па ће та плава боја да уступи место некој смеси која је између модрине и зеленила. На сто миља пре но што угледамо индиску обалу, појави се ова вод а то долази отуд, што је Предња Индија земљ терасаста. Најнижа тераса овога големог кон тинента је под водом, и ми сад пловимо ни

њоме; највиша је на западној половини континента, и пада с обе стране, с источне и са западне, ка мору.

Сад настаје општа радозналост шта ћемо на крају најпре угледати, и јесмо ли дошли правце онамо, куд смо пошли. Пут је веома дуг, и најмања деривација, пошавши из Адена, у десно или у лево, бацила би нас на крају пута за више десетина миља северно или јужно, те бисмо морали да тражимо по картама на ком смо месту дуге западне обале индиске.* Сад сваки гледа напред, правце куд плови брод, јер на овако тихом времену није могуће померити пута. Ако нема на земљи, поморац има на небу својих поузданих знакова који му казују пут, и уме да се користи њима. Свакога дана три пута укрсти он на својој карти две линије, једна је меридијан а друга линија ширине, где се пресеку ове две линије, ту је брод. Како је од Адена до Бомбаја на карти повучена права линија, то ће се видети је ли брод и колико је одступио од ње, и по томе се регулише курс брода. Ове деривације не долазе од погрешног рачуна, јер тачнијега и нема но што је на мору, него од морских струја које још нису довољно познате, можда зато што нису сталне и једнаке брзине. Море као и река има своје струје, само што је струја реке прописана оба-

* То се код све пажње дешава за време монсуна, кад због облачног неба не могу да се праве опсервације. Тада има на броду карата с профилима брда на обали, и поморац се оријентира њима.

лама и падом корита, а у мору је произвољна и подложна до сад још непознатим законима..

Нарочито су официри пажљиви на броду, кад је обала у изгледу, и, како опазе, гледајући кроз оштре дурбине, крај и најмању деривацију брода, они одмах коригују курс његов, и кад публика опази обалу, ова види да се правце иде у пристаниште. Ретко се догађа да се ово нађе пред нама без корекције правца. У шест пута мени се један пут то догодило, и тада је Дубровчанин заповедао бродом. Држати правилан курс целога пута није лако; за то се иште много труда и рада. С тога се догађа да су нашим бродовима, где је строго дисциплинисан рад, следовали други без муке, држећи се само у извесном одстојању нашег курса. За чудо су овај удобан начин пловљења бирали најбољи поморци — Енглези.

Осмог дана из јутра већ облетаху наш брод галебови, први гласници с краја. Како је слатка реч крај, кад га дуго нисмо гледали! Како су лепе његове вијугаве и осенчене пруге иза толико дана очајне равнице и бескрајног плаветнила! Већ нам поветарац с краја шаље као поздрав мирисе богате индиске вегетације, мирисе какве нигде још осетили нисмо. Вода већ носи по коју гранчицу, али и ако не можемо да познамо лишће на њојзи, она нам је свакако мили гласник да смо срећно пребродили Океан, и да нас у пристаништу чека одмор тела и мир душе. Ми смо пред вратима големе Индије, колевке нашега рода,

оне древне земље која је, од кад је, била мајка дадиља духу људскоме. Наука и вештина, религија и друштвено уређење — све је то од туд потицало задивљалом Западу. И данас још, кад је Европљанин уздигао своју снагу парном силом до необичне висине, кад је приволео зраку сунца да му црта а електричну варницу да му пише, потичу од туд још многе, многе тековине људскога ума; па и ако је између Индије и Европе од више векова на овамо све тешња веза, ипак је ова земља људске културе и дан данји још дадиља свима народима из најдаљих крајева света. —

У догледу су нашем моћне серпентинске стене што чине обалу Бомбају а даље се уздижу у величанствене терасе док се у даљини не саставе у недогледан плато. Већ се разазнају торњеви и куле ове друге вароши индиског континента. С леве стране видимо повисок брежуљак обрастао кокоском палмом и прошаран белим као снег летњиковцима; то је чувени Малабар-Хил на коме становници тако радо траже морске свежине. С десне је речицама и маленим лукама ишарана равница, коју за време монсуна моћни валови без престанка плаве, ваљајући се један за другим, док се не разбију о стрмну обалу што их опасује. Кроз ову плитку воду ваља нам се провући да доспемо у пространу луку, те с тога нас на ушћу чека један од пилота који ту у своме котеру (кућа што плива с једном катарком за сигнале) борави своје топле дане. За њега је у овој големој жези права услада,

кад може да дође до мало хлада на крају, јер ће тамо остати, док не дође ред на њега, да изведе који брод из луке. Под нама је већ мутна беличаста вода, као речна, а над нама облачу читава јата грабљивица и траже ноћиште на катаркама нашим, које су јамачно изгубиле одласком брода на коме су до сад ноћивале. Бродови су у луци пуни ових тица, и нико овде не мисли да их тамани, јер оне имају, као што ћемо видети, своју особену задаћу да врше у једноме делу овога народа. Нама је необично гледати ове гладне госте поврх наших глава, али као на многе друге ствари морамо већ у овој страни света да се свикнемо и на њих.

На самом уласку од луке стоји уленгерен читав ред енглеских монитора. Они се беле у сивој луци, као њихови војници на крају на зеленој ливади. С ово неколико бродова држе Енглези у покорности варош која броји више од милион становника, међу којима су четири петине, не баш пријатељски према њима расположених, урођеника. И она петина Европљана спава уз њих мирно. Али је у Бомбају енглеска полиција, а то значи да је ту ред. То се опажа већ и на оној гомили чамаца што укочено стоје на једном празном месту у луци и мирно чекају баш онде, где ће стати брод. Ниједан се неће маћи са свога места, док санитетски чиновник не изађе из брода и жута се застава спусти с катарке, што значи да је у броду све здраво и да су путници добили

„пратику“, хоће рећи допуштење да могу излазити на крај.

Путничке су групе већ од јутрос оживеле на крову, и међу њима настала је мешавина, те се озго с моста гледају као неки узнемирени мравињак. Хаџије прикупљају своју чељад у гомилице; жене држе своју малену децу на рукама; старци гледају познату им обалу, као да не верују да су се здрави читави вратили с тако дугог пута; а сви скупа радосно погледају на крај, где их можда очекује њихова својта. После дугог одсутства сваком је мила своја кућа!

А где је наша?

Велики часовник на пристаништу избија једанаест. Наши се на дому сад тек дижу из постеље, и прва им мисао полети за нама у даљину; то нам је бар нека утеха на овоме далеком крају света!

VI. БОМБАЈИ

Како је лепа индиска земља дошла у нас до епитета „Црна Инђија“, ко то зна? У говору народноме „црно“ и „несрећно“ има синониман значај, и лако је могуће да се тај придев извио најпре из груди какве ојађене мајке српскога приморја, која је у тим водама изгубила свога сина. То се дешава и дан дањи:* сваки монсун гута по Индискоме Океану своје жртве. Нема места на броду, које валови монсуна неће запљуснути, а кад наиђе покоји големи, он спира у море што нађе на крову, а разуме се да је међу свима предметима на крову најлакши — човек. Док је пао с брода, он је погинуо, све да је и најбољи пливач, јер ће први вал, што га домаши, да га потопи и угуши. Небројене жртве леже у дну овога океана, и пучина је његова недогледно интернационално гробље.

* Нека је овде срдачан помен ваљаноме српском капетану Спири Мрши, кога је вал с високог моста бродског сплачно у море.

И ако смо стигли у бомбајску луку око подне, сунце се већ нагињаше западу, кад сам се по дужем одмору попео на горњи кров, да разгледам околину у коју ме бацила моја ћудљива судба. Хоће се броду иза дуга пута доста времена, да се смести и обезбеди у овим водама. Није ово лука као што су јадранске, где се брод веже пајванима за крај, па се повуче с њега мост на обалу за удобност путника и бродских становника: наш брод стоји читаву енглеску миљу од краја, и кад хоћу да видим шта се тамо збива, ваља ми узети доглед. С обалом се комуницира у баркама, и та комуникација у време монсуна није ни мало удобна; хоће се умешност гимнастичара или, боље, мрнара, да човек срећно уђе у чамац и изађе из њега. Са покретљивога таласа може се ускочити на сталну обалу само онда, кад је чамац на врху или у долу таласа, јер тада је кратка почивка у мицању. Кад с врха таласа скочимо на стубице, видимо где чамац у истом тренутку тоне дубоко под нама, а кад искочимо са дна вала, морамо се брзо испети на стубице, јер ће вал, који расте, да нас потопи за тили часак. Како чамац не може да се закачи за обалу, а не може ни да се примакне близу зида, јер би га вал раздробио, разуме се да сваки, ко улази и излази, мора да волтижира на овоме колебљивом елементу.

Па хоће се и кочијашу, кад стигне у механу на ноћиште, добар сахат, да смести коње и кола како ваља, а то ли овоме колосу

што плива на тако покретљивом елементу! На малабарском приморју плима и слека имају највећу диференцију. Док се у Средиземном Мору за време плиме уздигне морски раван за две, три стопе, у овим водама скаче он дванаест до петнаест стопа редовно, а за време монсуна и више. Кад отпочне плима, струја је воде, и ако тиха, ипак тако снажна, да поморац и не мисли противити се њојзи својим бродом. Он спусти с кљуна од брода своја два ленгера, кадшто и трећи резервни, па се брод, имајући довољно простора око себе, витла около те сталне тачке своје. Кад наступи плима, он окреће кљун мору, а кад за њоме дође слека, он га окрене крају. И то бива правилно сваких шест часова. Овако закачене бродове, колико и били тешки, сваки поветарац може у мирној луци да окрене тако, да кљун дође уз ветар; али кад је, као овде, јака струја воде у плими и слеци, ту слаб ветар нема утицаја на брод, те тако, кад се у вече легне спавати (разуме се код отворених врата и прозора), мора се преко ноћ брод окренути и на ону страну од куда пирка ветрић, и тако се бар шест часова може да спава како тако у хладу. Па сад, пошто се је брод тако осигурао с поља, отпочиње рад унутра: сваки се кутић пере и дезинфикује; кров се риба содом, те се бели као снег; машина се читава разглабља, прегледа, чисти, глача и маже; али се ватра у једној пећи нигда не гаси: ваља мали казан да тера парне чекрке, којима се стоварива донесена роба

а товари она што ће да се понесе. Хоће се недеља дана журна и непрекидна рада, док се испразни голема утроба овог чудовишта. Гледајући такав брод с поља, никад не би веровао какве су огромне просторије у њему.

Није се дакле чудити што по доласку тек настаје на броду највећи посао, и што само онај, којим се обезбеђује брод, траје пола дана. У зимње доба, као што је сад, не предузимље се одвећ озбиљно осигуравање; али у летње, кад на двору бесни монсун, кад почну тифони (кружни или боље спирални ветрови) да витлају по овим водама, тада се удвостручене ланци на ленгерима, јер ти бесомучни гости кидају дебеле бродске ланце као конопе. Кад сам једном за време монсуна лућао се пуних двадесет дана у овом истом заливу. донесе један телеграм глас са јужног краја малабарског приморја, да су пет пароброда тешко оштећени на мору и да чекају помоћ. Велики пароброд пенинсуларне компаније, пролазећи мимо један такав брод, успео је големим напором да му дода дебели ланац, али кад га је почео реморкирати, ланац је пукао од тешкога трзања, и он га морађаше оставити његовој судбини.

То време около утврђивања брода и његова прања употребио сам за одмор. Могућност, да уз пут преко Океана плане зараза на броду, била је у овим околностима веома блиска, и голема одговорност држаше ме целим путем у запетости, коју не бејах осетио уз пут,

али која се иза минуле опасности прометнула у неку малаксалост, а ову је јамачно потхрањивала топла и влажна клима индиска. Запетост ова беше достигла свој врхунац последњега дана на мору: мрнар сваки зебе од краја и пита се како ће му бити док се дохвати пристаништа. Гдешто је, као што смо видели, пристаниште далеко од места где се угледа крај, и те ноћи су страже удвојене, а сваки на броду узрујан. Ова узрујаност беше у мени повећана живахним представама ексотичне земље коју ћу сутра први пут да угледам, и све је то учинило да сам по доласку малаксао пао на постељу и дигао се с ње, кад је, као што рекох, сунце већ почело да се примиче западу.

На моје немало изненађење, угледах на крову и около брода пуно света. Али какав свет! Онај што сеђаше на крову, беше ми већ нешто познат, јер то беху они исти типови које смо довезли: мусулмани, трговци бомбајски, који су сад од нашега крова начинили пазар. Сваки је на њему заузео свој комад места, разастро је своје завежљаје с робом, вадио је час из једног час из другог по који комад и мамио официре и мрнаре да што купе. Човек, који познаје наше Турке, не би веровао да је то једно племе: ови се не разликују од њих само живописним шаренилом свога руха, него и необичном говорљивошћу својом. Ова је дружина брбљала у хору, да човек не могаше речи да разабере. Не зна се шта је на овим људма хитрије: руке, којима

непрестано окрећу своју робу, или језик што је хвали. Они су тако говорљиви, да, кад ћутиш, сами одговарају на своја питања. „А, нећете ову, је-л'-те? Ништа не мари! Имам и друге, лепше, боље, али (разуме се!) мало скупље. — Је-л'-те да је ова лепа?“ — и то тако иде у бескрајност! Ако што купиш, извесно си преварен: човеку се хоће времена да проучи главну рукотворину индиску, а то је свилено, вунено и памучно ткање, и да разликује добру од рђаве. Ако не купиш ништа, брбљива се дружина ни мало не срди, она повеже чворове на пакетима, баци их у барку и плови даље од брода до брода, у изгледу да ће до вечера наћи своје купце. Према овим људма наши су мухамеданци... шта? — наши су Јевреји праве ћуталице!

Около нашег брода је по све другачији свет. На големим баркама, које су већ привезане о наш брод, стоји гомила људи и спрема се да искрцава робу из магазина. Али какви су то људи! Кожа им је боје кестенове луске, узраст осредњи, повисок, лубања дугуљаста, лице правилно, зуби бели као филдиш, коса црна као гар, то видимо по оном кратком прамену наврх главе, јер је читава глава обријана. Удови су прави као свећа и тако правилни, да би сваки могао вајару седети за модел. Али што је најнеобичније на њима, то је да немају ни мало кошуље (о другој одећи да и не говорим), а гаће су им тако кратке, да се од њих види само — тур, али и овај је некако згужван, те покрива само

бедра и оно што је испод њих спреда и позади. Ова је „одећа“ прикачена за бедра гајтаном исплетеним од сребрне жице. Чудновато: толика скромност у одећи, а толики раскош у чивилуку! Ти си ваљда већ погодио, мој читаоче, да су то староседеоци Индије — Хинди, а ја ћу ти само споменути да је најзначајнија појава на њима, што и најсиромашнији има на себи нешто сребра, тога оријенталцима најмилијег метала.

Ова европскоме посматрачу нешто необична група људи припада најнижем слоју индискога народа, у кога су до дана данашњега касте оштро подељене. Па и ова каста надничара, што се зову „кули“, подељена је у особене редове; неки обављаіу „чисте“ послове, неки „нечисте“: свачије занимање одређено је самим рођењем и сваки „еснаф“ припада особеној касти. Међу кулима има их што носе по вароши друге људе и врше у опште надничарске службе, једни у кући, други ван куће, у башти, у пољу; али ниједан кули не сме да ради посао који је изнад његова реда, а неће да ради онај који је испод његова реда. Тако дакле имућни људи у Индији морају у својим кућама да држе читаву гомилу кулија у служби, јер сваки посао у њојзи мора имати особене људе, јер онај што тера коње неће да ради у башти, онај што служи за столом неће да мѐте собу, а ниједан од њих неће да чува децу ни да носи нечисто посуђе: то је посао за женске кули.

Мислио би човек: ова гомила кулија, мушких и женских, у свакој бољој кући, стаје Европљанина големе суме. Али то није: Хинду неће да се храни код свога газде кога без сумње држи за „нечиста“; он добије својих десет рупија (двадесет динара) месечно, и једе своју обредну храну: мало пиринца и воћа. Како је вредност новца у Индији у најмању руку десетином мања, то може човек за сто рупија, што је овде веома незнатна сума, да држи десет слугу, и толико их најмање има у свакој кући. Разуме се да су одличне куће пуне кулија, који живе у одељеним зградама, и ја се сећам једне богате, где би за трпезом иза свакога госта стајао по један слуга у чисто беломе руху, с црвеним саруком на глави, и додавао храну и пиће. Читава сала беше пуна слугу; али у њојзи не беше никаква шума, најпре зато што је сваки мучао као риба, а за тим што је сваки, не изузевши ни „мајордома“, био — бос. Кад узмемо да су ове слуге махом уљудно одевене, можемо мислити да им од малене плате, што добију, не остаје много за ужитак, и да се према томе веома скромно хране. Неколико прегршти кухана пиринца и две, три банане, ето то је обед ових људи, и тај се ретко кад мења. — Кад бисмо хтели да оцењујемо њихову снагу по храни, ми бисмо се љуто преварили у рачуну. Њихова се снага равна са снагом добро нахрањена мрнара, а не уступа јој ни у издржљивости. Ови људи раде од изласа

* Пада у очи сличност наше речи „кулучити“.

па до заласка сунца, дакле пуних дванаест часова, и за то време одмарају се само толико, колико им времена треба да ручају. Одмах после ручка наставља се посао; и то тако иде с дана у дан, с године у годину. Тај рад њихов не стоји никако у размеру са њиховом храном, те изгледа да се недостатак хране накнађује климом. Исто се то опажа и на фелаху арапскоме; и овај се храни веома фругално, а у снази и издржљивости не уступа европском раднику. Овоме се калори од чести троше на издржање живота у хладнијој клими, а јужни народи могу све да их прометну у рад, па ваљда им нешто узајми и сунце. Другачије не би се могла тумачити живахност њихова при раду, која неоспорно потиче из снаге. —

Разуме се да ми је и ова ноћ прошла у неспокојству; али је ово више потицало од нестрпљења да видим индиску земљу и народ што ту живи. С тога сам сутра дан рано био на ногама, и кад сам се успео на кров, сунце је помаљало главу на обзору. Са расхлађеног краја пиркао је ветрић и доносио на брод мени још непознате мирисе. Не могах спт да се надишем тога топлога, мирисавог зрака! Док сам се тако наслађавао на крову, примицала се с краја једна барка за другом, правце нашем броду, и за мало појави се на крову по све други свет но што бејаше онај синоћни. То беху мрке индиске прилике, налик на оне кули украј брода, с том разликом што ови беху одевени у бело рухо. То се

рухо састоји из једнога чаршава који се обавије око бедара као сукња, па се један крај провуче између оба крака и закачи за сребрн појас, те се тако ова сукња прометне у доста правилне гаће. Прса заодева бео прсник с дугим рукавима, закопчан малим сребрним пуцима, а овај прсник уједно служи као кошуља.* Глава им обријана, али није гола као у кулија, већ покривена турбаном скрлетне боје, налик на шешир, али је врх ртаст и савијен. Овакав се турбан вешто омота од цигле једне црвене мусулинске траке, за четири прста ширине, али 50—100 метара дужине, и тако је чврсто омотан, да се читав, као шешир, скида с главе. Међу тим није сваки турбан истога облика: има их с мањим ободима, па и без обода, те изгледају као оно ртасте спаваће капе. Ова разлика, како ми рекоше, није ствар укуса него кастински пропис, који хоће да се људи разликују један од другога. Одличнији имају шире ободе. Главни знак, којим се разликују касте и конфесије Хинда̂, носи се на челу: то су бојане тачке, трокути или пруге исписане црвеном, жутом или белом бојом. Само браманска каста има право да се испише црвеном бојом, јер је та боја у Хинда света, и као што се у Турској побожни људи ките зеленом тако се у Индији бојадишу црвеном бојом. Сваки и најнижи Хинду носи за појасом своју боју и бележи њоме своје чело кад год се окупа,

* У опште те одеће, што се у нас зове кошуља, нема у Индији.

а гиздаве женске имају готове бојане печате, које само прилепе на чело. Ове интересантне мушке главе носе и свој украс: свакоме је ушна шкољка пробушена горе на савитку, и кроз рупу провуку се по једна или две прстенасте минђуше, које на доњем обиму носе повелико зрно бисера.

Свако јутро долажаху ови људи рано на брод и остајаху ту за један час, продајући своју робу. Та је роба дрвена или металнa: прва се обрађује у Бомбају и састоји се од веома вешто изрезаних кутија од сандалова или ебанова дрвета, искићеног металном жицом или комадићима слонове кости; друга у Дѐли, а то је дрвена, вешто стругарски израђена, обојена и лакирана роба за разне кућевне потребе, или бронзана па и сребрна, уметнички цизелована. Паде ми најзад у очи, да на броду нема ни једнога мусулмана, кад су ови људи ту, и обратно, и кад сам упитао бива ли то случајно или хотимице, рекоше ми да се Хинди не мешају с мусулманима, јер једни држе о другима да су нечисти. Ну, у ствари, обе странке имају право, бар што се тиче кућевне чистоте, јер кад сам пролазио кроз њихове одељене насеобине у предграђима бомбајским, заиста сам опазио да су обе прилично прљаве.

Кад су ови чудновати гости, пошто су мало пазарили, отишли с брода, појави се на стубицама по све друкчија прилика. И ово беше човек малајске расе, али му је лице обрасло црном гргулавом брадом, а исто та-

ква кика беше му омотана живописно једним веома прљавим пешкиром. Плећа му беху застрта комадом платна, на коме се преливала прашина разне боје, а бедра омотана зноjем обојеним ткањем неодредљиве боје, те изгледаше као да је одевен пливаћим гаћама. Мишиће му беху голе као и краци; само на ногама ношаше сандале од беле рогозине. На леђима је пртио повелику торбу која зарад многих крпа изгледаше као нека етнографска карта, и коју је спустио крај себе, кад је скрштених ногу сео на кров од бро̀да. Њега је пратио човек по изгледу друг а по понашању слуга, јер је стојао у пристојном одстојању и додавао своме господару што је запскао из торбе.

То бејаше један од оних гласовитих индиских опсенара, које ћеш срести у свакоме куту големе Индије. Они забављају своју публику својим вештинама и живе од оно мало „бакшиша“ што им пруже гледаоци. Узгред се ови опсенари баве хватањем змија очалица, званих кобра, којима су обе Индије богато насељене, и прича се о њима да имају лека за уједе ове у велико отровне животиње. Кршевито бомбајско земљиште пуно је ових змија; оне се об дан завлаче по рупама и пукотинама, а об ноћ иду као мишеви у крађу. С тога људи, што седе по летњиковцима иза вароши, не смеју ноћу без лампе да прсћу од куће до куће од страха, да не нагазе на коју. Ове опаке животиње увлаче се чак у кућу, и становници околине немају другога на-

чина, да се сачувају од њих, до тога, да застру све ходнике, што воде у стан, дебелим и врло храпавим ћилимовима од кокоског влакна, преко кога кобра неће да пузи.

Занимљиво је гледати ове голе синове индиске, који из јутра нигда не знају где ће с вечера коначити, с како мало средстава врше своју опсенарску вештину! Цела је њихова спрема у врећи, а та се састоји из лоптица од крпуљина, продртих котарчица и разних штапића од бамбуса; што им више треба то узајме од публике. Они не знају за велике спреме наших „ескамотера“, за њихове застрте, кутијама и скрињицама натоварене астале; не знају за њихове веште монологе којим иду да одврате пажњу гледаочеву, кад врше своју ескамотажу, — све то ови гарави синови не знају. Цео разговор њихов је: „он, ту, три“ — и из продрте котарчице, која се мало час празна пред нама витлала на све четири стране света, извлаче једнога голуба за другим и трпају их у своју врећу. Они пред нама прогутају по десетину лоптица и ваде голим рукама једну по једну из разних делова њихове црне коже. Један ме је задивио својом вештином; он је узајмио кокошије јаје од кувара, и, где га је наслонио на лице, ту је стајало као заковано. Мишљах да је на њусци каква лепљива материја, али је не могох нигде наћи, и ако сам очима гледао како то јаје виси на носу и уву. Један енглески чиновник причаше како му је такав један опсенар изнео у његовој соби и

на његове очи читаву воћку, манго. Он је дошао у собу с једним маленим завежљајем, и, наравно, дрво је морало бити у њему. Али је питање: како је та воћка морала бити сложена, да се на њојзи не могаше опазити ни цигле једне савијене гранчице нити угужвана листа. Само док је намештао дрво, дао се опсенар заклонити застирачем, а за тим је допустио свакоме гледати и уверити се да је то она иста воћка коју је господар захтевао да види.

Кад сврше своју опсенарску представу, онда се изнесу округле кутије са змијама, и док слуга свира у неке двојнице што јако креште, газда дигне заклопац. У исти мах сукну по три, четири змије за једну стопу у висину, савију шију према опсенару, рашире врат, на коме се јасно види слика наочала, крећу се весело по ритму музике, и кад им се доближи рука опсенарова, кљуцну брзином муње у њу, и у томе тренутку засветле им очи као брилјанти. Како ова животиња мори по Индији многе људе, индобританска влада даје награду за сваку кобрину главу, али се овим људима боље исплаћује жива кобра, те с тога неће да је уморе и продаду. У осталом и ова опасна животиња има свога душманина, који је немилице тамани. То је једна малена, безазлена, али врло окретљива животињица, налик на наше куне с том разликом, што има дужу и веома шиљасту њушку. Кад опсенар нађе и припитоми ту животињицу, извесно ће њоме много да заради, јер Енглези веома

радо гледају борбу манга (тако се зове) са кобром. Гаэди се плати змија (обично три рупије, и он одмах вади свога манга из вреће: кутија се одшкрине, и кобра се за мало провуче кроз отвор. Занимљиво је гледати ове две животиње кад се суоче: кобра одмах уздигне са земље своју шију и прати главом сваки покрет мангов. Овај опет, знајући да му испред змије прети опасност, узмиче хитлено и гледа да јој се нађе с једне или с друге стране. Он маневрира као булдог, кад хоће да ухвати вепра за ухо. Борба не траје дуго, пет до десет минута, и обично се завршује победом манговом. Овај ограби згодну прилику, кад змија разјапи чељусти да га уједе, увуче јој доњу вилицу своју са стране у уста, а горњом јој тихо притиска главу. Иза првог притиска опажају се на змији већ паралитични покрети, иза другог опружи се колико је дуга, а мали се победилац враћа задовољно у своју врећу. Да ови опсенари знају лек од змијина уједа, о томе су Енглези давно већ уверени, па ипак ниједан још није продао индобританској влади тајну, и ако је за њу расписана голема награда.

Међу тим је сунце одскочило, и у истој размери порасла је врућина. У заклоњеној луци она је да како голема, али никад не достиже арапску врућину. У овим пределима одева се човек према температури и у томе подражава урођеницима, хоћу рећи: има на себи само један слој дебеле памучне одеће, која најбоље одбија зраке сунчане. Индиски

турбан, кроза који не може да пробије сунчана зрака, замењује Европљанин дебелим шеширом од рогозине, широка, нагнута обода, који је обложен белим платном. Да се не би глава под тиме запарила, утврђена је у њему једна тешња решетаста капа, те тако између ње и шешира струји ваздух без престанка. Ноге су обувене у платнене ципеле с дебелим ђоном, те не може кроза њ да пробије топлота земље. Тако одевен може се човек Европљанин шетати по овоме свету, а да не ризикује да ће га устрелити голема жега сунчана. Ко не може да ходи од велике врућине, тај се завуче у један од оних дугуљастих сандука с обрамницама, што стоје на сваком углу, затвори са обе стране жалузине, и кули га на раменима носе, куд хоће. Ако му се не допада ова локомоција у кавезу, он седне на двоколице (бöги) до кочијаша, и брзим терањем прави ветар те се хлади. Тако се то час хода, час вози, а час љуљка на раменима носачким. Овај последњи начин као да је најмилији Енглезима. Они имају своје радње у вароши, а седе у околини по баштама, и од туд их свако јутро уносе кући у варош, и док их носе, они у сандуку прочитају лежећки јутрење листове. Пред вечер долази по њих фамилија на хинтову, и тада се извезу с њоме на обалу морску, да се расхладе; а кад падне сутон, враћају се својим кућама. Редовно свакога дана, осим недеље, можеш на пространој обали, што гледа на луку, видети на стотину каруца разна облика;

на свакима је спреда и позади по двоје слугу у беломе руху с црвеним турбаном на глави. Каруце се ту зауставе; мушки се скидају и прелазе другим каруцама, да поздраве женске, и кад се сврши ова укочена церемонија, тера се дома. Како је у Енглеза такође некакав кастински дух, то одличнији грађани одевају своје слуге у зелене доламе, подражавајући у томе енглеској аристокрацији, које наравно нема у овој дружини. Сама господа и госпође одевени су оштро по пропису енглеском у визитно рухо, које може бити удобно у британској клими, али у овој овде црн капут, цилиндар и лаковане ципеле спадају у врсту тортурних справа. На женскима се опажа велики лукс у одећи и накиту. Небројено пута посматрао сам ово друштво на Аполобандеру (тако се зове то шеталиште или боље тркалиште), и сваки пут сам га сажаљавао гледајући како се грозно пари у томе прописном оделу своме. Мимо сав удобан живот свој, ови европски насељеници, мушки и женски, изгледају као да су изгладнели: тело им је мршаво, кожа бледа, а покрети веома троми. Лепезе од тешка нојева перја тешто се мичу у рукама женским. У очима сваке женске исписана је нека чежња — ваљда за Европом, јер им ова клима очевидно досађује, а можда и за панком, оном чудноватом лепезастом справом, што на дому виси с таваница над постељама, диванима и трпезама и, клатећи се без престанка дневи и ноћи, хлади становнике у кући. Без панке Ен-

глез не може ни да руча ни да спава, па и у дућану прати га као сенка по један кули и хлади га големом лепезом од палмова листа.

Кад сам се успузао на високи, од тврдога камена озидани кеј бомбајски, било је осам часова, а то је време у Енглеза „рано у јутру“. И овде, као у Египту, Европљани живе ноћу, а јутарња хладовина проспава се. Међу тим по предграђима у то доба врве уроћеници, који устају рано. Гомила кулâ седела је на бајиру у хладу фикусова дрвета и жвагала је свој фругални доручак. Велики простор беше подељен оградама у правилна дворишта, и ја морадох проћи кроза читав лавиринат таквих одељења у којима беше наслагана разна роба за извоз, док сам у дну стигао до капије једне простране зграде, кроз коју се улази у град. Ко се год из луке извезе на крај, мора да проће кроз овај лавиринат, који ништа друго није но бомбајска царинарница. Куда се год окренеш стоји по један стражар; али овај неће никога задржати па ни ословити, ако не носи какву робу са собом, али ће свакога, који туда пролази, пажљиво гледати. Изаћи можеш из вароши на коју страну хоћеш, али у њу мораш овим путем. Царинска је уредба тако добра у Енглеза, да је контрабанда у луци по све немогућа. Ако немају другог начина да се сачувају од ње; ако је какав брод донео робу која се радо кријумчари, један царински чиновник долази на брод, и он је становник његов до онога часа, док се брод не крене из луке.

Енглески део вароши Бомбаја слабо се разликује од британских вароши у Европи. Исте простране али не високе зграде, исти скверови с парковима, басенима и монументима. Само је испод сваке куће колонада, да би шетаоци могли ходити по хладу, те с тога су многе улице сличне млетачким прокуративама. Прозори су на кућама необично големи, и сваки има до половине пупчасту стреју над собом, да не би сунчана зрака могла допрети у стан. Исте су такве стреје и на железничким вагонима. Магазини су у овим кућама веома пространи; али ни на једноме нема излога као у нашим варошима. Једна проста табла поред врата казује какав је магазин, а кад уђемо унутра, ми се дивимо богатству и лепоти његовој, али од свега тога нисмо ништа видели са улице.

Живот у овоме делу вароши отпочиње около десет часова. Кад сам ушао у њу, беше све затворено као у поноћи; само по угловима стајали су policemen-и мрке коже и гледали чисто зачуђено на рапога шетаоца. Како се у то време заливао парк, позадржао сам се мало у хладу његову и разгледао дивну егзотичну флору у њему. Баштовани тек што беху свршили свој рад, и скакаху онако голи, као што су били, у велики басен, да се по обреду браманском окупају. Кад сам се мало расхладио и пошао даље, спазим једно дете̂нце од седам, осам месеца̂ где лежи испод колонаде и игра се својим песницама. До њега је стајао полицај, и видећи ме где се зачу-

ђено окрећем, не бих ли спазио родитеља дететова, рече ми лаконично: „Сироче, Sir, можете га узети.“ Разуме се да се нисам користио тим допуштењем; али сам касније чуо да то није ретка појава у Бомбају. Такву изложену децу узимљу Европљани, па, пошто их отхране, употребе их, ако су женске, на чување деце, а мушке упуте с осталим слугама на посао, за који осим хране и одеће не добију ништа, нити смеју без одобрења власти да напусте своје „хранитеље“. Пре но што Европљанин узме такво дете „под своје“, мора ово најпре у цркву на крштење, и вероватно тиме и добије сва права једнога — роба. С тога ћете у Бомбају наћи људи чисто малајскога типа, који ће вам с неким поносом казати: „Ја сам хришћанин“. Сва деца што потичу из мешовитог брака морају у хришћанство. Тај мешовити брак је једностран, јер само Европљанин узима мрку жену, а никад прави Хинду не узимље белу. Деца су из таквог мешовитог брака мрке боје, али су мање обојена но деца правих Хинда. Они сачињавају тако звану половну касту (halfcast) која, будући хришћанска, има у британској Индији нека права на нижа војена и цивилна звања, али је мимо све то презрена од Енглеза и не може заузети више положаје. Ова се половна каста већ меша са белим женама, или боље са женским олошем европским, који се, лутајући за срећом, изгуби по овим странама, и деца ових бракова опет су нешто бља. То тако иде у бескрајност, да се код

гдекојег лица мора стати и у недоумици питати је ли тај човек или та женска одиста европска или мешовита индиска прилика. Мучно је разликовати ове људе од гаравих Талијана и још гаравијих Португиза.

Бело и обојено људство не стоји једно према другоме ни у каквим грађанским односима. О познанству и пријатељству међу њима нема речи. Кад би који бели узео обојену жену, он би био искључен из свога друштва, и сваки би бели човек сматрао за крајње понижење, да таквоме човеку пружи своју руку. Енглез потребује обојена човека само за рад као сваку теглећу животињу, али он и у својој кући избегава да свога обојеног слугу позивље именом, него га просто зове „Чули.“ У таквој кући поклања се кућевном папагају или мајмуну већа пажња но овоме човеку друге расе. —

Читава варош Бомбаји заузимље веома велики простор, и подељена је према становницима њезиним на више делова. Свака, да речем, раса има своју особену насеобину. Најближа је луци унутрашња варош, тако звана тврђава, и ако нема около ње никаквих утврђења. Вероватно је то место негда било утврђено, и име му је од тада остало. Ова је варош окружена пространим ливадама, које су испресецане густим алејама од плантане и индиског фикуса, оне биљке велика крута и једра лишћа што се као стручак види у саксијама европских салона. Изнад ових гласија — на којима су уздигнуте

величанствене државне зграде, као универзитет, библиотека, музеј, палата за лепе вештине и друге, и које су местимице искићене баштама и спомеиицима — поређана су предграђа, почевши с југа од луке па све уокруг до малабарске обале на Океану. Најпре долазе густе насеобине мусулманске до луке, а за њима индиске све до мора. Како у Бомбају само индиско становништво броји преко пола милиона душа, лако се може замислити како су пространа ова предграђа. Калкутска Улица (Калкадеви), која пресеца по среди ову насеобину, дуга је седам, осам километара и начичкана је двокатним кућама. Идући периферији ових у полукругу поређаних насеобина, куће ове постају ређе и мање, а међу њима почиње да се појављује зеленило од банане и кокоске палме. Кад се пређе и ова линија, виде се на источној и северној страни малени у густом зеленилу скривени засеоци, а према северозападу, идући мору, густе кокоске шуме, у којима су расејане куће европских насељеника. Те куће су ниске и имају голем кров који, будући много шири од зграде, оставља около њега широке ходнике. Како су ти нагнути кровови од сухог палмова лишћа сиве боје, то је мучно из далека опазити ове куће у густом хладу палмове шуме. Около куће виде се лепи вртови и паркови од егзотичног дрвећа. Куће су ове веома простране и удобне, али зарад големе врућине живи се већином испод крова около куће, јер ту с којегод стране пирка ветрић с мора. Ова се

европска колонија завршује према западу једним брежуљком који се зове Малабарски Брежуљак (Malabar Hill), и на томе узвишеном месту, што гледа на Океан, подигнуте су усред паркова палате бомбајских набоба, а најлепше место заузимље управник, да речем, бомбајског округа (governor). Поменуо сам на другом месту да бомбајски округ броји својих шездесет милиона становника, и према томе ова је административна личност, овај „начелник“ по нашем називу, то што је у нас владалац једне големе царевине. И он живи према томе. Што се год у нас виђа около владалачких дворова, може се видети и на Малабар-Хил-у. То је читав град, уоквирен кућама за чиновнике и слуге, касарнама, шталама и свима осталим потребама велике господштине. Ову насеобину пресецају широке као снег беле цесте, и на њима тутње хинтови дневи и ноћи: само ће из јутра да легне жагор за који час.

Главна цеста дели ову величанствену насеобину од браманскога села, које се на другој страни тога брежуљка скрива међу стене. Идући путем тешто ћеш опазити у големој стени, што граничи с цестом, малена врата која воде у ту „свету обитељ“. Пред вратима седи на узвишеном месту, налик на огњиште, један факир и гледа укочсно преда се. Голо му је тело све посуто белом прашином а чело обојено скрлетном бојом. Ту он седи ко зна од када и размишља — ко зна о чему. Дневи, ноћи проводи он на томе месту свој контем-

плативан живот, и огромна једна маса људства држи да је тај живот побожан. Кад год сам пролазио поред њега, сећао сам се и нехотице „светих отаца“ наших у пустињи у првом добу хришћанства. Овај „светац“ никога не гледа, ни с ким не говори, а храни се воћем што му побожан свет доноси. Кад уђемо кроза врата, ми смо у једном четвртастом простору, окруженом двокатним дрвеним кућама. Доњи су бојеви отворени и ми видимо у њима разне реликвије повешане по зидовима. У дну простора уздигнута је трпеза исто као у хришћанскоме олтару, поред ње виси звоно, над њиме гори кандило пред иконом браманскога свеца са три пара рукȗ, а у среди тога храма лешкари гдешто по која гојазна јуница, која ужива големо поштовање у овој побожној дружини. У средини овога села озидана је четвртаста дубока веома голема јама, у дну које види се мутна вода, а с обе стране воде стубице у ту бару. То је освећено купалиште побожних Хинда, јер се у ту локву повремено досипље водица из светога Гангеса. Цела је насеобина ова браманска колонија, налик на хришћански манастир. Овамо долази побожан свет из целе околине, моли се богу у којој капели хоће, окупа се у „водици“, купује реликвије које брамани обрађују од разног метала, и кад све то сврше, враћају се својој кући јамачно лакши и духом и — кесом. И ако се ова насеобина по облику веома разликује од наших манастира, у суштини је то исто; главна је

разлика само у томе, што су „духовници“ овде махом ожењени људи, а по оној гомили деце што врве улицом, види се да ревносно раде за увећање своје освећене касте. Разуме се да је свако лице у овој светој дружини, од најстаријег до најмлађег, ишарано светом скрлетастом бојом.

Ходајући по овоме браманском свету много пута бејах изненађен сличношћу браманских и хришћанских обреда. По улицама индиских насеобина виђају се често малене капелице, ограђене решеткама. У дну је икона, пред њоме кандило, испод њега богатим ткањем застрта трпеза, на њојзи су путири и звонцад, а на уласку виси повеће звоно — једном речју иста капела као што је виђамо по Италији и другим јужним пределима европскім. Браманскі факири, што крстаре по земљи и живе прошњом, варањем па и глобом, служили су вероватно за образац лутајућим монасима средовечним, који су такође већином живели од прошње. На тим људима је иста дуга коса и брада, иста висока камилавка, иста пространа и дуга одећа, а у руци штап са попречном дршком од слонове коске, која је изрезана у облику змије као оно „штака“ црквених старешина хришћанских. Уза пагоде индиске уздигнути су огромни торњеви конична облика; у њима су главни и споредни олтари баш као у цркви светога Петра у Риму; уза зидове поређани су тешки свилени барјаци, као у нашим црквама, и повремено носе се као у нас по улицама. У кратко:

хришћанин, а нарочито православни, мора гдешто да застане и зачуђено да гледа на ову сличност његових верских обреда са — браманским. И саме „одежде“ хришћанскога свештенства махом су индиске мустре које се тамо употребљавају за одлично грађанско рухо. Један енглески мисионар наишао је — веле — у неком браманском манастиру на један рукопис, у коме се прича да је неки млад дечак из Назарета дуго боравио у истом манастиру. Опис његова лика тачно се — веле — подудара с Христовим ликом који је познат из једне нађене римске камеје. Тиме би дуго одсутство Христово из Палестине било разјашњено, а сличност обреда браманских са хришћанскима растумачена. Ове је књиге — тако веле — нестало из манастира, а како се у исто време бавио у њему и један римски мисионар, сумња је да је овај од „братства“ за добру цену купио ту књигу, за коју се енглески мисионар беше погађао. У овоме чину ја видим највећу сличност између браманске „братије“ и неке наше која су продавала странцима србуље манастирске за добре новце....—

Трећи народ који поред Хинда и мусулмана живи у Бомбају то је персијски. Он је по броју најмањи али по иметку јачи но оба друга скупа. Мало час поменуо сам индиске набобе на Малабар-Хил-у, а ови су махом Парси. Тај је народ кавкаске расе правилнога лица и лепа облика. Порекло је из Персије и доселио се од туд, кад се тамо заводило мухаме-

данство. Не хтев примити ову веру, један део народа настанио се на малабарском приморју и ту је задржао своју стару (фетишку) веру и свој првобитни тип. Ходајући по Бомбају, често ћеш срести лепе, гојазне прилике, црне гргуљаве косе, обријане браде, по све налик на цариградске Јермене. Одело је њихово махом свилено и састоји се из црног, подугачког и уског капута и панталона од атласа црвене, зелене или жуте боје. На ногама носе фине енглеске ципеле, а на глави „митру“, тврду цилиндрасту, згор одаднивену, капу од увоштеног платна, по крају сличну персиској шубари. Да не речем сиротиња, јер ове нема међу Парсима, то ћу рећи: мање богати станују у унутрашњој вароши, а богаташи по летњиковцима, а сви се скупа баве искључиво трговином. Отуд големи капитал у њих, који се опажа на свему што их окружава. Њихове куће по удобности такмаче се с енглеским, а по унутрашњем луксу далеко их надмашују. Парси је по изгледу првобитни Персијанин а по духу образован Европљанин. Сваки говори енглески језик, као да је рођени син Велике Британије; сваки подражава енглеском животу и укусу и показује велику вољу да се изједначи с Европљанима. Али ниједан не одступа за длаку од своје старе фетишке вере, нити би за коју му драго цену заменио своју „митру“ са европским шеширом Њихови су храмови просте али простране једноставне куће; у средини гори у њима једна лампа која се нигда не гаси; зидови су голи;

а у округу поређана седишта. Иноверцу није допуштен улазак, и то, што казујем, опазио сам с поља кроза решетке. Да су Парси трудо богати људи, види се већ по томе, што су неки о своме трошку подигли монументалне државне зграде, колеџе, библиотеке и друге просветне заводе. Један је међу њима подигао насред парка „Царици Индиској“ споменик од каварског мрамора, колосалну прилику која седи на престолу, и то је учинио сам о свом трошку, без икаквог „одбора за прикупљање прилога.“ За оваке скупе лојалности мудра британска влада дарива им титулу „баронета,“ а то је идеал свакога богатог Парса. Али и ова им титула слабо помаже у ономе надутом европском друштву. И ако су ови људи чисто кавкаске расе, и ако су по науци и образовању једнаки са сваким Европљанином, ипак нема примера да је „бакалин“ чисте енглеске крви пружио своју руку милионару Парсу. Овај је за њега исто што и голи наги Хинду-native, хоће рећи урођеник, што по речнику овога друштва значи: дивљак, поганик, неверник, роб или тако нешто слично. Какво је у ових Парса мерило за богатство, показаћу једним примером. Кад сам упитао једнога имућног Парса: је ли ваш бродски агенат, такође Парс, „имућан“ човек (vell of man), рече ми да није, „имаће својих 20—30 тисућа фуната“, додаде лаконично на поновљено питање моје. Имао је дакле 40—60 тисућа дуката, и тај весели Адулџи (тако му беше име) дслази с дана у

дан из јутра и с вечера на море, пређи се на сунцу или се купа у киши, да сазна шта коме на броду треба и да му набави. Може ли ко посумњати да у овоме човеку није било ни капи српске крви?... Како видимо Парси су од Енглеза примили све па и монету, јер не рачунају свој иметак на рупије или лакове као Хинди.*

Разлика верска у ова три прастановника бомбајска најбоље се опажа у сахрани њихових мртваца. Мухамеданци полажу своје мртве у гробове као и свугде. Хинди спаљују своје мртве. Што об дан умре, пренесу на пространо, високим зидом ограђено гробље или боље спалиште у које се улази са четири стране, положе на општу или приватну ломачу и, кад се смркне, запале све редом. Како је ово спалиште близу малабарске обале, могасмо свако вече видети пожар у тој згради, и моћни зидови, осветљени црвеним пламеном, изгледаху усред ноћи као нека колосална циклопска радионица. Кад се погледа на огроман број браманских становника у Бомбају, није мучно замислити шта је ту рада преко ноћ. Кад би ветар пирнуо с краја пут наше луке, осетио би се гдешто мирисави дим са тога згаришта; богаташи овде као и свугде троше много за покој душе умрлих, па како не могу да утроше на звона, парадна кола и друге „помпе“, они садену ломачу од скупо-

* Рупија је нешто више од два динара и дели се на шесна ест ана. Лак је 100.000 рупија.

ценог сандалова дрвета и на њојзи сагоре свога драгог покојника.

Читаоцима мојим биће познато да браманска вера прописује да се удовица жива спали са својим умрлим мужем на једној ломачи. Није мучно представити себи каквих је призора где-што бивало у овој „церемонији"; јадне жене скакале су полуопрљене с ломаче, али су мимо сав врисак њихов силом бацане натраг у огањ. У британској Индији забрањен је овај варварски обичај, али се по унутрашњости Индије врши као и пре. Удовица иде добровољно на згариште, можда зато што верује у обећање Ајур-Веде да ће тамо са својим мужем наставити лепши живот, а можда и што зна да јој не би ништа помогло, ако би се противила.

Парси сахрањују своје мртваце исто тако рационално као Хинди, али са далеко мање трошка. У дну малабарског брежуљка на једном узвишеном и пространом месту, озидана је повелика округла кула без крова. У њу се улази с горњег боја једне дозидане куће, кроза дуг ходник. Около ње је густа тропска шума, ограђена високим зидом. На први поглед опазиће гледалац да је дрвеће те шуме начичкано грабљивицама свакога рода. На средини те куле, поврх свода куд се улази, стоји утврђена дебела гвоздена решетка. Кад се мртвац унесе у кућу, грабљивице оживе на грању, почну да креште и да лепршају. Орлушине и јастребови већ облећу кулу, а неки су већ поседали на горњу ивицу њезину.

Мртвац се преко моста унесе у кулу и положи гô наг на решетку, и у истом тренутку грабљивице навале на њ. Неке су тако гладне, да се преваре у лицу и кидишу на беле носиоце, ако брзо не умакну. Шта се сад збива у кули, није мучно погодити: једна орлушина за другом излеће из ње с комадом меса у канџама и враћа се на своје место. За тили часак леш је огуљен, и сад долазе на ред копци, вране и друге мање грабљивице, те га скелетишу. Најзад дође ред и на мишеве, и кости, једна по једна, падају кроз решетку на свод, а од туд их „гробари“ покупе и кроз врата на своду бацају удно куле. Иза ове процедуре настаје опет глуха тишина около куле, док се не понови овакав призор, и с тога се ово место зове „Кула Тишине“ (Tower of Silence). Где год су насељени Парси, ту је и Кула Тишине: у Адену има их само две, три породице, па и они имају своју монументалну гробницу. У Бомбају се прича да се гдешто чланови те вере осуде на смрт зарад верских иступа, и тада се на силу излажу гладним грабљивицама у кули Колико је истине у томе, не знам; али је ноторично девојка једна била осуђена на такву смрт, што је стајала у недопуштеним везама с једним енглеским чиновником. Власт је некако сазнала за то и на време дошла да избави девојку у часу, кад су је хтели увести у кулу. Овај догађај причао ми је некакав Енглез, виши чиновник у Бомбају, кад сам једном приликом оговарао његове сународнике, што се према

цивилисаним Парсима, људима наше расе, понашају тако неусрдно и избегавају њихово друштво. — Ако се овако дело слаже са европском цивилизацијом — рече он, пошто је довршио своју причу; — онда ми на сваки начин грешимо! — Да речем право, од тада сам и сâм другим очима гледао на овај шарени парсиски свет.

Кад сам већ повео реч о женскоме полу, да прикажем своме читаоцу женске становнике бомбајске. Мрке Индијанке су средње величине, ђећином ситне прилике, али, као и мушки, веома лепа, правилна стаса. Лице им је овално, црте правилне; коса, црна и дуга, сплетена је у витицама обавијеним око главе и искићена белим веома миришљавим цвећем. Одећа им се састоји из три комада: прсник од свиле кратких рукава; један чаршав, обавијен около бутова, у облику пливаћих гаћица; и један већи чаршав, у који се умота труп, а крај се његов пребаци преко плећа. У овакој одећи, разуме се, искачу форме тела тако јасно, као да и нема одеће на њима, тим више што је чаршав од танка бела мусулина, обично са скерлетастим порубом. Имућније женске омотавају се свиленим, јасно обојеним чаршавом, а жене сиромашних кулија имају на себи само прсник и гаћице не одвећ беле. Ноге или, правије, краци су голи, али поврх зглобова ногу̂ свака Хинду-жена носи сребрну карику, која је у неких тако дебела, да јој смета у ходу. Осим тога носи на сваком прсту од ноге по једну или две сребрне бурме.

О бедра паше као и мушки подебео, од сребрне жице исплетени ланац, којим се везују гаћице. Гривне или, као што их назвах, карике у пресеку су полукружне и на унутрашњој страни дебље, као оно „браслете“ наших женских, али немају шарке, те не могу да се отворе, већ мора златар да их прикује на ноге. Карике ове много су теже од килограма, и кад би се по овоме, што се вића на Хинду-женама у Бомбају, прикупило све сребро што је на њима у целој Индији, имао би посла велики део целе енглеске флоте, да га у један пут пренесе у Европу. Имућне жене носе осим овога редовног накита још и златне минђуше и ђердане, али све без разлике, богате и сиромашне, кад се удаду, пробуше леву ноздрву и провуку кроз њу златно дугме, налик на оно што се вића у ушима наших женских. Само овим знаком разликују се удате Хинду-женске од неудатих.

Парси-жене су беле као љиљан и леполике, обла али правилна стаса и црне дуге косе коју, кад су удате, скривају као Јеврејке у тесан свилен повез тако вешто, да не можеш видети ни прамичак косе. Како међу њима нема сиромаштине, махом су одевене у свилу. Ова одећа се по крају не разликује од оне на Хинду-женама, само што је богатија. Али се жена парска разликује у томе од других жена, што носи тесне свилене гаће, и што одева ноге у фине чарапе и папуче. Чаршав, којим обавија тело, обично је од обојене хинеске свиле; он је у млађе женске јасно

црвене или плаве боје, у старије модар и мрк. Сваки је порубљен златним шиком, и тако је пространи, да се може три пута обавити около тела: најпре около бедара, а то је сукња, за тим около рамена, а то је мантиља, а крај се пребаци преко главе, те импровизира тако звани капишон. Како танка хинеска свила пада у лепе боре низа тело, то је ова одећа толико лака колико укусна. Прса су одевена у свилен прсник кратких рукава, као што је на Хинду-женама, само што је ткање на овоме веома скупоцено, јер је проткано златном жицом. Адиђара немају ове жене, и само гдекоја богаташка вија се у хинтову са енглеским „шмуком". Разуме се да су Парси-жене лепше од Хинду-жена не само зарад беле боје њихове коже, која је много лепша и нежнија но у европских жена, но зарад лепа и обла стаса њихова. Хинду-жене имају по раси узана бедра и мршаве листове, што квари лепоту њихова иначе правилнога тела.

Мусулманке, најзад, одевене су, као и свугде, у шалваре и шарене прснике; али свилено покривало је у њих као и у осталих индиских жена, само што се на њима види свакојака накита. Ове жене не иду застрте као у нашим странама, већ отворена лика као и остале жене. У лепоти мусулманке далеко заостају иза Парси-жена: има међу њима сувише гојазних, и кожа им није чисто бела. — —

Зарад великог простора који заузима варош а можда и зарад големе припеке, у Бомбају слабо ко иде пешке: све се то вози на свој

начин. Осим поменутих сандука на обрамницама, у којима се енглеска господштина љуљка на плећима кулија с једнога места на друго, има у Бомбају три врсте возова. Два су европскога а један је индискога кроја. За странце има фијакера, који се разликују од наших само тиме, што им је сандук скројен као и онај што се носи на раменима. Будући затворени с обе стране жалузијама, ова су кола по све слична јеврејским мртвачким колима, и можемо мислити како се у њима осећа пасажер у подневној врућини. Ја сам само један пут седео у тим колима, и имао сам у њима осим вожње још и ту корист што сам се окупао, разуме се, — у зноју. С тога се за вожњу највише употребљавају тако звани боги. То су двоколице прилично големих точкова, сличне талијанским ветурпнима, које вуче један али добар енглески коњ. На њима је само једно седиште и то мора пасажер да подели с кочијашем. Коњи су у овим возовима веома добри, али се у големој жези брзо уморе. У опште европски коњи нису дуга живота у овим странама света, и ако су им главе вазда застрте дебелим рогозним шеширом са две рупе, кроз које им вире уши. Пријатно је возити се на овим отвореним двоколицама зато што се брзим покретом прави ветар, те се на њима не осећа толика жега. Трећа врста возова то су индиске двоколице: прост сандук спреда и позади отворен, и ишаран свакојаким бојама. На њима су малени арњеви од дебела увоштена платна, који у зимње

доба заклањају од жеге а у летње од пљуска. Место коња упрегнута су у ова колица два ситна грбава вола (зебу), који у касу ни мало не уступају коњма а надмашују их тиме што могу да трче по вас дан, а да не малакшу као коњи. Ових возова има безброј у Бомбају, те с тога се сви друмови шарене од њих. И ако су кола малена, ипак се надно сандука посаде по пет, шест људи, те с тога су нека врста омнибуса, у коме се урођеници вероватно возе веома јефтино. Разуме се да се Европљани не могу служити овим вехиклом, почем у њему нема седишта.

За сиромашнију класу а поглавито за пословну касту има у Бомбају и трамваја. Ови циркулишу само по широким главним улицама. У њима се ретко виђа Енглез чисте крви, а Енглескиња никад. Највише се њима служи грађанска класа Хинда. Парси као и Енглези имају своје хинтове.

Како је Бомбаји главна индиска пијаца за Европу, то се могу у њему срести типови из свију предела големе Индије. Међу овим возовима често виђамо по улицама прилике из унутрашње Индије, трговце са југа у богатоме златотканоме руху и са подножја Хималаје у њиховом живописном оделу од свог кашмирскога ткања, богато извезена црним гајтаном. Они тамо чисти представници малајске одлике, ови овде јасан кавкаски тип црнкасте масти. Међу овим разноликим возовима таласа овај разнолики народ по улицама, и не даје оку да се за часак одмори на једној слици.

Тешто си се позадржао на једној ексотичној прилици, ето ти друге, да привуче твоју пажњу на се. Тамо у шареним колима седи један пар под големим свиленим сунцобраном. Он је младић од осамнаест, она девојка од четрнаест; обоје гледају једно у друго, и блажени су што је толики шарени свет данас сведок њихова „венчања“. Пред колима тутње таламбаси и креште свираљке, а испред њих скакуће весела гомила сватова. Још се није поглед раставио од ове групе, а ево је већ стиже друга: једна гомила факира разбарушене вране косе, чија брада јасно прича да је чешаљ излишан за људско „благоденствије“, подсећа чудноватом дреком побожан свет на самртни час и обећава му да ће својом молитвом отворити му небеске дворе, ако му удели који масан залогај. И побожан свет одиста трчи из куће и пуни им дубоке торбе свакојаким даровима. Све то гледа из прикрајка бели, као лабуд, парсиски поп, па му се у осмејку полако уздиже десни брк: он нема појма о блаженству онога света и прича, како видимо, с добрим успехом својим вернима да се што боље држе овога. Ове групе просеца у брзом трку један калауз и дере се што боље може: то је амбулантан оглас, и ја никоме нећу причати шта је анонсирао, јер ни речце нисам разумео. Овај метеж гледа из прикрајка једна дружиница Кинеза, која овде продаје своја чудновата плетива од ротанга (морске трске) и развлачи голобрадо лице у осмејку кад опази у гомили по коју прилику

у адамитском руху. Тамо на углу стоји једна баба у истој тоалети иза своје корпе, завија у зелене листиће неку белу земљу помешану са мускат-орашчићима и продаје их мимоходним Хиндима за жватање. Од ових ђаконија чељусти им тако поцрвене као да су локали крв и таква уста, по њиховом схватању, уздижу лепоту лица. Мене је при погледу ових чељусти подилазило осећање као да хоће ово „лепо лице“ да ми загризе у месо. Ову шарену слику допуњује једна легија телала најразличнијега облика. Овај носи кавез на глави, и нуди шарене тице са Малајског Полуострва; онај тамо покрио је своју наготу тигровим кожама, и допушта свакоме, ко му плати цену, да скида кат по кат његову шарену гардеробу; опет онај наденуо читав навиљак свилених капâ из Мадраса на главу, и скида једну по једну пред оним који му купи. — Тако то иде од јутра до мрака: ноге се такмаче с језиком, а глас се разлеже по улицама, док те не оглуши или не промукне. На улицама бомбајским можеш срести све што ти срце зажели и не зажели, само оно чега највише има у Индијама, и без чега се Индије управо не могу ни замислити, тога нећеш срести, а то је елефанат. Неколико пута походио сам Индије; сваког пута крстарио сам по улицама од јутра до мрака, али елефанта жива у њима нисам видео. Где Енглез тера свој спрег, па било то у Бомбају, Калкути или у самој домовини елефаната — на Цејлону, — ту нема ове животиње. Неће Британац да узнемирава

своје драге коње тим неспретним, гаравим четвороношцем, и с тога елефанат не сме свугде да се појави у својој рођеној кући. — —

Велика индустрија индиска наравно гомила своје производе у Бомбају, најближој пијаци према западу, јер на њојзи има највише изгледа за продњу. Велике радионице ћилимова из Херата, коже из Сурата, шарених асура из Малабара, сребрног и златног накита из Делија имају у Бомбају своја голема стоваришта, да и не помињем природне продукте којима ова земља обилује. И да није огромне архитектуре браманске, морали бисмо већ у овим лепим и разноликим рукотворинама уочити древну културу овога народа. Тешко свилено ткање индиско, проткано златном и сребрном жицом, тако је лепо и скупоцено, да се у Европи не може ни израдити ни продати. У нас се вића то ткање само по црквама на богатим одеждама свештеничким, а тамо се од њега граде женски прсници и мушки кафтани имућних грађана. Од истог је ткања и дињаста капица на глави, јер Хинду носи свој црвени турбан само ван куће. Разуме се, да су према огромној потрошњи и радионице големе. Где се преде свила, где се гради златан шик или плету свилени гајтани, радионице су простране куће од више спратова и пуне радника. Све што се овде производи обрађује рука човечја; нигде се не чује клепет машине, нити се види високи димњак њезин. Занати се деле по сектама, и, као ове, имају и производи своје особене

квартире. Тако се у индиском предграђу виђају дуге и тесне улице, где се гради и продаје сама одећа, или једна врста њезина; у другима је златар до златара кроза целу улицу, и његова скупоцена роба лежи поређана на ћепенку; у трећој се продаје само углађено камење, од бриљанта до калцедонског дугмета; у другима опет видиш само обућу: плитке ципеле од танке углачане коже, лаке као перо и тако меке, да се у њима ходи као у чарапама. И, што је занимљиво, уза све ове продавнице налазе се и радионице, те се може обрада видети у свима ступњима њезиним. Рукотворина што потребује већи простор, као столарска, заузимље читаве делове предграђа; роба ту лежи по дућанима, магазинима и улицама дневи и ноћи, јер се на улици и ради и — спава. Кад се смрачи, запале се лампиони: по пазару се разастре бледа светлост кокоског уља, у којој поједини предмети блеште из даљине. Пијаца за памучно ткање то је читава варош, с тесним кривудавим улицама, те изгледа као неки лавиринат. С обе стране наслагана је роба у гомилама, али и овде се опажа неки ред, јер се у свакој улици продаје друга врста ткања. Памучно се ткање већином обрађује у Бомбају од домаћег памука, а одавде се снабдева њиме добар део Индије, па кад се узме у обзир огроман број потрошача којима је одећа искључиво од овога ткања, лако ће се појмити какав је метеж на овој пијаци. Ваља само за један часак стати на једном главном

изласку и погледати шта се изнесе с те пијаце. Оваквог промета мучно да има где у свету: ни у Калкути нисам тога видео. Овај пазар смештен је, као и сви на Истоку, у трошним дрвеним зградама које су поређане у редове остављајући међу собом узане улице. Како су ове улице покривене шатрама, то се кроза цео овај ливиринат ходи по хладу. Зарад несигурности од пожара, овај се базар као и цариградски „бизистан“ затвара са заходом сунца. —

Куће у индиском предграђу већином су дрвене али стално, и многе су украшене лепом дрвеном орнаментиком. Доњи је спрат обично отворен, и у њему је смештена продавница или магазин, а кроза тескобан ходник иде се преко стуба у горње бојеве. Сваки бој има дуж читаве фасаде свој балкон, а прозори су тако големи, да од целе фасаде остају само стубови који држе горње бојеве и таванице. Тако се домаћи живот Хинда може лако посматрати са улице, нарочито кад су бојеви осветљени. Веће трговине имају своје стовариште на првом боју, а стан је на другом. Како су куће зидане тесно једна уз другу, то читава дуга улица изгледа ноћу као у нас кад је осветљење. За осветљење употребљава се само кокоско уље, па како тога има у изобиљу, то се у кући не штеди са лампама. Гледајући ове дрвене куће с поља, нико не би рекао да је у њима гдешто наслагано велико богатство. Кад сам се једном успео преко узаних стуба на горњи бој, нађем ту газд

у белим, од чаршава импровизираним, гаћама, без кошуље, главе покривене свиленом капицом. Он је продавао кашмирску робу, која у великим четвртастим завежљајима стајаше поређана на патосу. Неки су шалови, које ми ту показиваше, били веома скупоцени (две, три стотине фуната), па ипак је све то лежало у згради која би за случај пожара пре изгорела, но што би и најбрже руке стигле да испразне тај магазин. За чудо се нигда не појављује пожар у Бомбају, и ако ту за пуних шест месеца не падне ни капи кише. За то време поливају се улице у вароши и главни друмови куд пролази трамвај; у осталима је прашина до чланака, те су, код живахне комуникације, улице у предграђима свакад на већа одстојања непровидне од прашине.

За време монсуна, од маја до октобра, Бомбаји се купа у киши. Густи облаци прелећу преко вароши од југозапада североистоку, и сваки час излије се из њих пљусак тако јак, као што је у нас најјачи у летње дане. Он траје највише пола часа, па опет сине сунце за толико. Док пада киша, свако се склања где се нађе, испод фикуса или колонада, а кад престане, он јури даље за својим послом. За време кише, застире се све што се може мушемом; балкони и трамвајн и сами кишобрани су од мушеме, јер би јак удар кише пробио обично ткање. С дана у дан за пуних шест месеца време остајаше исто, само ће дан, два пре или после пуна месеца небо да се разведри, и тада су дани у Бомбају најпријат-

нији, јер се најјаче осећа мирис тропске вегетације. Али је тада и врућина највећа: човеку је готово милија киша, не што ће да га окваси, него што ће облаци бар за часак да застру то грозно индиско сунце. У то доба могу се по ливадама около вароши видети кобре усред дана, јер их вода изгони из њихових рупа, те с тога је у кишовито доба свако на опрезу, кад скрене с друма по парковима. Кад сам једном у кишовито доба године зарад пљуска задржан на ноћиште у једном летњиковцу, уведоше ме иза весела соарета у пространу, кокоским ћилимом застрту спаваћу собу. Остав сам у соби, прегледао сам сваки кут, и тек пошто сам се уверио да нема кобре, легао сам на постељу усред собе. Али те ноћи ока нисам свео: сваки шушањ презао ме из дремежа, и знајући да кобра као и мачка тражи топло место за почивање, стрепио сам кад ће да промили около мене. Тек кад је зора надсветлила лампу, коју нисам ни гасио, могадох успокојен мало да продремам. Од тада сам се својски бранио од гостопримства мојих познаника на суху.

У сухо доба године паркови около вароши већином су насељени сиромашнијом класом Европљана који не могу да плаћају скупе летњиковце около Бомбаја. Кад наступи суха жега, ови људи разапну по ливади своје шаторе и ту проведу читаво лето или, боље зиму, од октобра до маја. Ови су шатори четвртасти и големи, те изгледају као мале куће. Да не би сунце продирало кроза платн

обложени су изнутра другим катом густога разнобојнога ткања. Унутрашњи простор подељен је у две неједнаке половине. Већа је стајаћа соба (drawing-room) која служи и за трапезарију; мања је опет подељена на две половине: у једној је смештено купало, у другој постеља. У кућу се улази кроз једна врата, а земља на патосу застрта је великим шареним асурама. Ова колонија састоји се већином од неожењених људи: комптоариста, трговачких помоћника, мањих чиновника, музичара и учитеља, и у њојзи се с вечери, кад се прикупе становници њезини, проведе прилично весело.

У једном куту простране ливаде што с три стране дели варош од предграђа, у једном одељеном парку, уздигнута је једна зграда од гвоздене грађе. Та је зграда једноставна и тако голема, да јој на уласку тешко видимо излазну капију. То је бомбајска пијаца или „маркет“, која, зарад многе кише, мора да је под кровом. Спољашња фасада гледа, будући је зграда на углу, на две улице, а унутрашња удара на голем, лепим стазама просечен и дивним цвећем искићен, парк, у који се улази кроза више капија. Унутрашњи простор ове огромне зграде подељен је на улице, и у свакој се продаје по који природни продукт индиске земље. Нема у Европи лекарнице која би се могла похвалити мирисом што се разастире по овоме „маркету“. Небројено пута ходао сам овим мирисавим улицама, и свакад бих се тешко растао с њима. Што је у Ин-

дијама цвећа, воћа и сушених дрога, то је наслагано под овим големим кровом. Нарочито је лепа улица цвећа! Уза зид седе на мраморном патосу Индијанке у дугом реду; пред сваком је котарица цвећа, у китама или венчићима, којима девојке у Хиндâ тако радоките своју врану косу. Највише се продаје једна врста ситних белих цветића, налик на наш јасмин, али тако пријатна мириса, да не можеш сит да га се надишеш. Кад год бих се кретао из Бомбаја, окитио бих своју кабину овим венчићима и понео бих диван мирис њихов у Европу, јер тај се мирис осећа и на сухоме цвећу. Друга је улица начичкана котарицама пуним ананаса; трећа другим воћем, које већином има пријатан мирис; четврта лишћем од пачула и другим мирисавкама. Друге улице опет имају мирисаве дроге и зачинке, па кад се сви ови мириси саберу у један, нећемо се чудити што нам се прса у овоме маркету јаче шире и што су нам живци необично раздрагани. На другој страни парка налази се обична кућа с ћелијама и затвореним решеткама: у свакој је по која врста животиње. Слободан простор испред куће начичкан је перушином сваке врсте и из свију крајеве големе Азије. Мајмуни се овде виде на чопоре, папагаји на јата, и од јутра до вечера разлежу се овде гласови, да нам чисто заглуше уши.

У Бомбају налази се један огроман споменик древне културе браманске, и ја не могу завршити своје писмо, а да се не сетим њега.

То је острво Елефанта у дну бомбајске луке. Име то добило је острво од једне колосалне древне пагоде која је урезана у једноставној серпентинској стени његовој. Али какав је облик добила та стена под руком човечјом! С једне стране урезане су у њу простране стубе које воде на једну узвишену терасу. У дну ове терасе стоји један лавиринат од... рекао бих пећина, да нису то простране дворане, осветљене озго, којих сводови се ослањају на горостасне елефанте. Отуд је име томе острву. Сама замисао, да се једноставна стена овако обради, толико је смела, колико необична; а архитектонско знање, које је руководило извођење те замисли, и труд, који је ту уложен, буди у човеку удивљење, кад гледа те колосалне размере ове, да речем, грађевине.

У Индији има само још на једном месту оваке творевине људских руку, а то је пантеон древних Хинда у Елори, који је вероватно требао векове да се изврши и који по својој величини оставља киклопске грађевине далеко за собом. Ови џиновски споменици древне културе индиске противе се већ на хиљаде година разорном утицају топле и влажне климе, и противиће се јемачно још толико, док их најзад не измрви зуб времена; а међу тим леже прве хришћанске цркве у прашини, и само су се подземне, као оне у Александрији, сачувале од времена које је прохујало над њима. И ко зна неће ли још ови колоси прокосити времену и тада, кад буду поносите хришћанске катедрале и подземне катакомбе

све зарођене! Монументалној архитектури мисирској диви се свет, али се тебански храмови губе према, толико огромним колико лепим, пећинама или, боље, вилистанима на Елефанти. Стојећи пред овим колосалним зградама оваки мајушни, нама се чини да је цео призор таштa слика наше маште, какву нам уобразиљи цртају лепе источне бајке. Предање вели да је огромни браманскн пантеон у Елори истесао демонски неимар Визма Карма за једну ноћ која је трајала шест месеца, и да је напустио свој рад, кад је чуо певца где оглашује зору, те је с тога ова зграда остала недовршена. И одиста, гледајући исполинске размере на овим зградама где човечја висина тешто допире до чланака једном елефанту, ми смо чисто склоњени веровању, да је каква натприродна снага делала у овој творевини.

Дивовска природа индиска огледа се не само у овим грађевинама, него у свему што нас окружава на овоме континенту. Формација планина, са својим правилним угловима и стрмим правим преломима, изгледа нам из даљине као нека киклопска насеобина; високи гомиласти облаци привиђају нам се, онако јако осенчени и обливени вечерњим руменилом, као неки живи џинови што се шећу по небу, и уобразиља нам у сваком облику види разне људске и животињске слике. По вароши виђамо како носе клађе тако дебеле, да нисмо у стању себи да уобразимо, какво је било цело дрво; једна њихова даска даје трпезну плочу за 6—10 особа. Ово је дрво или

мрке боје (тȋк) или чоколадне (blakwood) и тако је чврсто, да се може резати у арабеске и лишће. Намештај кућни не само да је укусно скројен и вешто изрезан, него је тако масиван, да на стоваришшима можеш наћи „Фотеља“ и долапова који су дотрајали два, три века. Једном речју: све што је у овој земљи, било да је створено природом или руком човечјом, носи на себи печат сталног и величанственога. Лишће се вечито зелени; цвеће мирише и кад се сасуши; ананас и банана, што се ту узбере, поједе се гдешто после више месеца гдегод у Европи; један стȏ или која му драго кућевна утвар, што се ту сагради, траје кроза векове; ткање се излиже, али се хоће многе године, док се поцепа; а зграда, кад се једном подигне, пркоси вековима и прича, ваљда хиљадитом колену, на коме је ступњу била људска култура овде, кад су се поносити Европљани, данашњи господари ове земље, још заодевали неуштављеним кожама. Све, што се у овим странама света појављује около нас, не привлачи само у велико нашу пажњу, него буди и дивљење у нама, и ми се иза дужег посматрања и размишљања радо склањамо, да мало скромније гледамо на наша европска „културна освојења“. Кад год сам се из Бомбаја вратио у Трст, све ми се привиђало сићушно у њему према размерима на које се око беше свикло у овим странама света.

Али, право, има доста и ситнежа у ономе гигантскоме свету! То су људи наше феле,

који се у лову за срећом разиђу по овој дивној и плодној земљи, да брсте. Као и свака сочна воћка, Индија има својих гусеница, хоћу рећи привремених становника који ће, за дуже или краће време, како се прометну у златнокрилне лептире, да полете у своју постојбину натраг. Али ја нећу овај ситни свет да пуштам да ми кварн осећаје побожног дивљења што сам у души очувао према овој исполинској колевци људскога рода: њега ћу ја да прикупим за један брод, па ћемо на дугом путу преко Океана имати времена да га загледамо и разгледамо.

VII. ЦЕЈЛОН

Где смо се оно растали, мој читаоче? Да! На ружичном приморју Предње Индије у мирисавој луци бомбајској. „Ружично“ је приморје, што му кршну обалу свако вече облива она дражесна румен која посетиоце алписких предела гдешто очарава. Тај „алписки жар“ је дневни украс околних брда бомбајских за цело време сухога полгођа, и оно, што се у Алпима тако ретко вија, може се овде уживати посведневно. А „мирисава“ је лука с тога, што јутрењи и вечерњи сухоземски поветарац разастире по њојзи мирисе оних мириjада цветова, којима је окићена варош и њезина околина, и оних огромних гомила источних мирисавака и зачинака, што леже на обалама ове луке и чекају да их пароброди разнесу на све стране света*. Ту смо се растали. Ја сам уморан пао с вечера на брод, пошто сам се до миле воље провозао по бес-

* Међу осталим мирисавкама, сећам се да смо једном имали на крову безброј бакарних судова налик на котлове, у којима беше етерично уље једне индиске биљке, у мирису но све налик на казанлички ђул.

крајним улицама бомбајским и гледао онај шарени метеж, којега си бледу слику видео у последњем писму моме.

На броду је владала она свечана тишина што наговешћује полазак. Рад је довршен; коридори су испражњени па опет напуњени; и врева којом се све то обавља, она тутњава парних чекрка и звекет ланаца умукоше; капци су од коридора затворени и стегнути гвозденим обручима; — све је већ на своме месту, од команданта до собара, и чека да парна труба даде знак поласка, па да свако отпочне свој посао. На предњем крову имамо сад пуно мрких пасажера — све разна каста Хинда̂, која иде на југ за послом, — а међу њима је по који мусломански трговац, који ради с малабарским приморјем. На задњем крову стоји гомилица мешовитих путника, људи и жене беле и мрке масти. Један мршави амерички мисионар са женом и децом, који већ више година проповеда реч Божју у једној пустињи мадраске области. Уз њега стоји један шишкави Хинду учене касте, који иде негде тамо на југ, да суди по индобританском закону што је како тако проучио на бомбајском универзитету. Уз њега је његова нежна половина; кожа јој се на челу цакли испод вране косе, као оно несасушени лист од дувана, а зуби јој се беле као у... рекао бих тигрице, да нисам већ знао крајње питому природу ових жена. Има ту још и неких британских туриста, који белотом свога лика и одеће јако одскачу од црнпурастих

лица индиских и шаренила њихове тоалете. Па, колика је разлика у боји код ових удаљених раса, толика је и у њиховом држању: укоченост Албионаца и ћутљивост њихова контрастује потпуно према хитлености Хинда и њиховој говорљивости. С Енглезом можеш путовати читав дан па да му не чујеш гласа; Хинду ће, као Француз, за један час пута да ти исприча све што му је на срцу. —

Бомбајска лука била је данас необично жива. Паробродићи, којих овде има безброј, крстарили су по њојзи и сваки је носио по једну дружиницу. Између њих журиле су се малене шиљасте барке индиске са по два, три пасажера, и све су грабиле једном огромноме пароброду који је стајао, као и наш, спреман за полазак. То је био брод пенинсуларне компаније која отправља поштанску службу између Индије и Европе. Он полази недељно један пут и тога је дана цело британско друштво у Бомбају на ногама. Свако ту има да преда своју пошту — писма, пакетиће, сандучад, — и то они који су се закаснили на главној пошти или који су чекали последњи час поласка, да пошљу још какав глас у своју постојбину. Многи испраћају своје сроднике, пријатеље и познанике, и кад се сви прикупе около брода, ту је таква врева од барака и вапорета, да морају полисмени да држе отворен пут броду. Ови пароброди плове с големом брзином до Суеца; ту предају своју пошту возу што их дочека и за дан пребаци у Александрију; овде опет чека

пароброд и, како прими пошту, креће се без обзира на пасажере и трећега је дана у Брандизи. Бомбајска пошта стиже деветнаестог дана у Лондон, и тога је дана Лондон исто тако узрујан, као што је био Бомбаји при поласку, јер та је пошта из свију крајева британске Индије.

Поштанска служба енглеска достигла је своје савршенство. Здања поштанска одликују се својом лепотом и огромним размерама својим од свију осталих државних грађевина, и колика је год навала у њима, поглавито у поштанске дане, служба се врши тако брзо и прецизно, да нико ту не мора да чека. Девиза британска „time is money“ огледа се и у поштанском уређењу њиховом: нико ту не чека на „рецепис“, јер рекомандована писма тако се ретко предају, да се чиновник свагда зачуди кад чује реч „registred“. За више година предавао сам писма на свима поштанским етапама енглеским од Суеца до Хонконга; у многима беху рукописи, у некима беше и по који „чек“ (упутница на исплату); сва су била просто франкирана, и нигда се ниједно писмо изгубило није. Овај ноторичан случај може послужити за мерило савесности којом се обавља поштанска служба у енглеским колонијама.

А каква је огромна та служба, појмиће мој читалац, кад му кажем да сам се једнога дана, кад је из Бомбаја полазила пошта за Европу, извезао на обалу, да видим како се експедира. На обали је стајао шпалир од по-

лисмена и код стубица једна гомилица кулија. Писма су сва сортирана и смештена у вреће које се затварају гвозденом шипком, на крају које стоји завезана дрвена таблица с адресом. Такве вреће се доносе у расточеним колима, и како која кола дођу, кули за часак пренесу вреће у вапорет који чека у дну стубица: како се овај напуни, отплови пароброду, а други заузме његово место. То иде тако, док се сва пошта не преда. Из прва се товаре вреће, за тим иду пакети, а најзад нови бели сандучићи од дебелих дасака, опасани гвозденим обручима; шта је у овима, мој читалац ће лако погодити, ја ћу му само рећи да свако сандуче морају да носе по двојица... — Вапорет, што прима британско благо, вози собом и чиновнике поштанске и ескорту. Мимо сву брзину и тачност у раду, траје ова манипулација 60—90 минута. То је бомбајска пошта, и сад нам је већ јасно зашто толика врева у Лондону, кад она стиже.

Још мало, па видех где се британски колос почео тихо мицати, и за њиме оста на месту, где је стајао, као млеко запенушена вода, а около тога белога круга стајаху барке и вапорићи, и са њих се витлаше безброј белих марама у знак опроштаја са онима који су пошли.

Међу тим је и наш брод дао свој сигнал за полазак, само се још пилота чекао па да се крене. Али у енглеској служби, као што рекох, не чека се дуго: у одређени час бели је пилотски вапорет већ био уза брод, и ми

се кренусмо, овај пут ка југу. Наша је мета била Цејлон и то дуж малабарске обале. Обично се иде из Адена правце за Цејлон, и то поред острва Сокотре, те се од туд за осам дана преброди Океан. Тај је пут краћи, али овај дуж обале много пријатнији и занимљивији. Кад кажем дуж обале, онда мој читалац не треба да замисли да је ту покрај нас обала; рекао сам већ да је малабарска обала терасаста а море крај ње плитко: ваљало је тражити дубину, па онда окренути југу, те с тога сам крај могао посматрати само догледом. На ушћу од залива извезе се наш пилот и остави нас нашој судбини; он нам још беше последња веза са континентом; сад смо стајали сами на широком мору. Ноћ се је већ примицала; према западу море је блештило, и почело се већ обливати својим посведневним руменилом. Грабљивице са наших катарака, видећи да напуштамо луку где су нам читаве недеље правиле друштво, поодлеташе, да на другом којем броду потраже себи ноћиште.

Кад смо изашли на море и окренули југу, енглески поштански брод црнео се на обзору као арапски галеб а за њиме је стајала дугачка пруга од дима. Пратио сам дурбином тога сад тако сићушног колоса, док га није нестало под хоризонтом. Кад сам га последњи пут потражио на обзору, видео сам само његов дим: — нас је већ делила облина морскога равна. Један колос, који на себи ношаше две, три тисуће људи и робе за неко-

лико стотина дућана, чињаше ми се у томе одстојању као једна тварка што се може понети у џепној марами. Такве се перспективе опажају на мору!

Међу тим је на нашем броду свеж ветрић измамио све путнике на кров. Кроза ноћну маглу вијаху се већ у даљини светила од индиских насеобина, али гласови с краја, које мрнар тако радо слуша, не допираху до нас зарад даљине. Место тога уживали смо дивне мирисе, што нам је расхлађено копно шиљало на сусрет, и мене су они тако опили, да се дуго, дуго не могох растати са својом наслоњачом. Тропско се небо црњаше нада мном, а ретке су звезде трепериле на њему, као да су дремљиве. Дружина се беше давно већ разишла с крова, и ја сам могао до миле воље следовати лету својих мисли. —

Па куда су ме понеле те мисли са овога убавога краја Предње Индије? Стао сам да размишљам на ову вековну утакмицу за освајањем ове древне земље где се је зачедила европска култура. Четрнаест векова пре хришћанске ере продире културан народ са подножја Хималаје кроз Хиндукуш, заузимље персиску земљу и почиње из стешњенѐ колевке своје примицати се западу. Овде, на обалама Персиског Залива, гради он прву своју етапу за Мисир, јер бродовље трговачко, што зарад слабе грађе не сме да се пушта на океан, допире крајем до Персије. Па шта то заустави један огроман и културом својом осиљен народ на његовом освојачком путу? Његова

властита природа. Море му на дому даје бисер; земља му даје злата и алемова, а поље укусна воћа и мирисавих зачинака. Једна цигла палма, што дивља расте, храни га својим плодом, одева га својим влакном и хлади га својом сенком, кад припече дан. Па кад му сама природа нуди ужитак, шта ће да се мучи и напреже за њ? Отуда у природи Хинда она кротка посматралачка нарав, која је њега свакад чинила пленом енергичких раса азиских, и која га и данас, на милионе, окива у ропство енергичнијег Британца. Кад је бродовље поодјачало и почело да крстари океанима, брзо је свет сазнао за „индиско благо“, и сад отпочиње европска утакмица, да се то благо разнесе. Док су храбри Португизи и Холандези пролевали своју крв на обалама, куда ја сад пловим, и јуначким борбама освајали комад по комад предњоиндиске земље, увукла се једна дружина трговаца с другог краја, њима за леђа, и та се је дружина, осиљена индиским богатством, за непуних двеста година прометнула у индобританску силу, која је храбре освајаче португиске потискивала стопу по стопу, док је најзад није потиснула са свим оставивши јој једно цигло место, Гоа, на западном приморју, можда зато, да се у њојзи сећа свога понижења, — и та је обетована земља индобританске компаније данас саставни део велике британске краљевине, па како је по простору далеко већа од ове, назваше је ту скоро Индиском Царевином.

А народ индиски? Он је небројено пута покушавао да се отресе својих незваних гостију, видећи да ће му исисати крв. Ми смо у средини нашега века били сведоци последњег очајног покушаја његова да се ослободи; али смо тада гледали воље његове везане пред ушће британскога топа и растрзане. Од тада је настала у британској Индији гробна тишина: један народ од двадесет милиона држи у стези други од двеста милиона; он му кује ланце од његова рођенога злата, а што претече (а претиче много) прогута поносити Албион. Има их који мисле да то не може трајати дуго, па и међу Енглезима има их што сматрају британске колоније у Индији само као и бивуак. Али ја не мислим тако: Хинде није покорила Британија, него њихова властита индолентна природа. Где је народ такве природе, ту енергија појединаца не може ништа да постигне. Пре Енглеза господарили су Холандези, па Португизи; пре ових арапски мусулмани — једна шака људи владала је огромном масом Хинда. А кад се најзад Енглезима избије Индија из шака, владаће истим народом ко други, можда Француз или Немац, — само не Хинду. Таква је судбина тромих народа или „пасивних раса“, као што их веома згодно називље културни историк. — —

Сутра дан смо на броду осетили да смо за сто и педесет морских миља ближе екватору. Ветрић с краја беше стао и приморје се пред нама купало у танкој јутрењој магли. То приморје беше ниже но што сам га синоћ гледао,

а то с тога што се декански висораван према југу спушта ка мору. Та промена у висини могаше се опазити на вегетацији: на многа места вијаху се на крају пропланци густога зеленила, а кроза догледе вијаху се јасно да су то шуме од кокоске палме, међу којима беху разастрте сиве индиске колебе.

Око подне угледах на обали једну већу насеобину, која се од других разликоваше многим торњевима. То беше Гоа, прва и последња португиска варош у Предњој Индији. У XVI веку беху Португизи носиоци католичанске мисли на Исток, и њихова војска вукла је свакад за собом голем чопор свештеника онаквих истих, као што се и данас виде у републикама централне Америке. Гоа је по изгледу слична аргентинским варошима, и становништво је тога места помешана индо-португиска крв. Негда је ово место била прва трговачка варош Предње Индије, то што је данас Бомбаји; сад је запуштено, и осим португиских бродова ретко ће који други тамо да пристане. Кад сам упитао једнога од наших енглеских путника како је то дошло да је и овај комад земље Енглеска оставила Португалској, он ми одговори лаконично: „Не треба нам то поповско царство!“—

Јужна обала малабарска производи памук у велико. Свака кућа га сади, бере, чешља и сабија у дењкове, па кад смо пловили туда у априлу месецу, сретали смо уз обалу безброј самбука, који су грабили да ту робу сместе у Бомбаји, пре но што дође монсун,

јер кад овај наступи, море је на западном делу Индије тако силно усколебано, да је пловидба дуж обале онемогућена и големим бродовима. Многи самбуци пролажаху близу нас, и могасмо јасно видети на њима људе који су се одликовали оскудицом сваке тоалете.... Два — да речем — пешкира беху цела одећа њихова: један је омотан око главе други око — бедара. Мени су ове слике већ из Бомбаја биле познате, и ја бих се свакад, гледајући их, чудио како им кожа може да поднесе толику сунчану жегу. Наша би се европска раскокала на њихову сунцу, а њихова се цакли као окупана. Бедуин азиски и фелах мисирски, живећи у жаркој клими, одева се пространим живописним рухом. Либиска племена, која сам гледао у Мисиру, имају простране дуге огртаче (бурнусе), и мимо чалму на глави покривају је усред подне капуљачом, а ови овде у истој топлоти не трпе ни кошуље.

И наши Енглези на броду, како ми се виђаше, беху склони да чине то исто... Како не имађасмо ни једне „леди“ на броду, то су се и они по могућству мало одевали, уверени будући да према једној Американки не морају имати прописане обзире, а још мање према једној Индијанки. Њихова се одећа састоји из једне пошироке а кратке бојене кошуље, која се спреда закопчава, и једних пространих гаћа. На ногама имађаху папуче или, боље, арапске сандале, које немају лица, него су тако скројене, да се држе на нози

једним кајишом, кроз који се провуче палац. Кад би било време ручку или обеду вињаше им се на лицу незадовољство, што *морају* људски да се обуку. —

Трећега дана рано у јутру био сам на крову; тога јутра ваљало нам је стићи на Цејлон. Кад сам се попео на кров, опазио сам по јутарњем румену да нам је брод скренуо више према југоистоку. У томе правцу видео сам пред собом читаву гомилу ситних острвића, а мало ниже према југу један повећи континенат, који имађаше облик ртастог шешира са широким ободом. То је било острво Цејлон, на југу Предње Индије. Мали архипелаг преда мном беше улазак у отоку од Палка, која дели Индију од острва. Јамачно су валови морски прокопали тај канал и одвојили Цејлон од индискога копна, али је канал остао плитак, и по њему броде само повеће барке које одржавају комуникацију са индиским континентом. У средини острва уздизаху се два модрикаста планинска рта; један беше шиљасти „Адамов Рт“ (Adams Pick), други, виши, брдо Педуру. Та два голема брда (6000 и 8000 стопа) заузимљу средину острва и спуштају се на све стране према мору, тако да су на ивицама од острва свуда простране равнице. Те равнице су један од најплоднијих делова наше планете, јер се богатство вегетације на њима не може речима исказати. Флора цејлонска тако је бујна, да су друмови махом освођени њоме, те путник ходи по њима у хладу као кроз тунеле. Густа вегетација

темперира жарку климу овог острва, које лежи само шест ступања удаљено од екватора, и подржава на њојзи тако голему влагу, да је из јутра цела околина окупана у роси.

Још из далека осетио сам на крову мирисе које нам зелени крај шиљаше на сусрет. Морска струја, која се појачава рекама што се изливају у море, носила је с краја гране и лишће од сваке врсте; с њима пливаше и по гдекоји кокоски орах кога овде има у изобиљу. Кад смо се примакли луци, изађе нам читава гомила барака на сусрет; свака је имала своју котарчицу од бамбуса и своје црвено обојено једро. Али су чудноватe те цејлонске барке мимо све остале што сам до сад гледао. Оне нису шире од по метра, а дуге су четири, пет метара; у дну су обле и шире но у средини. Таква се барка не може држати над водом а да се не преврне, те с тога је везана двема у лу̑к савијеним гредама са једним облим, с обе стране шиљастим, шупљим цилиндром од дрвета, који паралело с барком плива у води, и у таквој конструкцији барка заузимље на води пуна три метра у ширину, и може да издржи највеће валове а да се не изврне. Ја сам ту особину цејлонских барака испитао једном, кад сам се ту нашао за време монсуна. И ако је цела лука била јако усколебана, барка је пловила преко валова стално као град. Под једром плове ове барке, зарад њихове лакоће, тако брзо, да се она једна морска миља од брода до краја пређе за неколико минута.

Главна се варош цејлонска зове Коломбо, име које су јој први поседници острва, Португизи, надели, можда зато да у Источној Индији одаду пошту откровитељу Западне Индије која не доби његова имена. Она лежи на једном кратком језичцу крај доста простране луке у коју се улива река, те је вода у луци нешто мутна. Док смо бацили котву у њојзи, опазио сам већ кроза мутну воду да наш брод прате ајкуље. Оне нису тако големе као у Аденском Заливу, тешко да су два метра дуге, али су хитлениje и има их безброј у овој луци. Како ова животиња плива обично близу нивоа, могао сам је пажљиво посматрати, и опазио сам да само један пар (вероватно мужјак и женка) крстари око брода и хвата халапљиво што падне с њега. Да би се уверио о томе, бацио сам пексимит на разна одстојања и свакад је исти пар дојурио да га зграби, а са стране није се други приближавао. Отуд сам извео да је и међу њима неки ред, као међу цариградским псима, где, кад један пар заузме своје место, другога ту не пушта. Ове опаке животиње грчају путнику живот у овоме земаљскоме рају; како сам их видео, изгубио сам вољу да се извозим на крај, и тек пошто су ме уверили да ајкуља није у стању да изврне цејлонску барку, сео сам у њу. Како је страхотна ова животиња, казаћу своме читаоцу једним примером. Једнога јутра дође на наш брод неки млади Енглез, сав у бело обучен, да прегледа коридоре где је имао да смести робу за извоз.

Кад је силазио са стубица и стао ногом на своју (европску) барку, омакне му се нога и он падне у воду. У истоме тренутку зачу се из воде узвик „My God!“*— а кад су га мрнари извадили из воде, његова је одећа од прсију до нога била обојена крвљу: ајкуља му ишчупала сав дроб. Док су га мрнари изнели на кров, био је већ мртав. — „Сакраментска канаља!“ шкргутну један од наших мрнара гледајући саучесно на бело, бескрвно лице мртвачево. —

Лука од Коломба је од копна полукружна, и обала је њезина од мора па све до вароши једна дубрава од кокосне палме. Та је дубрава тако густа, да се у њојзи тешто виде сиве, палмовим лишћем покривене куће, у мрачноме хладу. Земља је у тој дубрави обрасла густом травом, која се сваки час коси и све из нова расте. У априлу, баш у исто време кад се и наш брод нашао у луци, била је — не знам како ћу да речем — жетва или берба кокосних ораха, који на сваком дрвету, седам, осам на броју, израсту испод саме круне. Висина је ових палма иста што и датуле у Мисиру, и уроћеници овдашњи веру се уза њу са истом хитленошћу, као и феласи у Мисиру и беру с ње своје плодове. У луци су већ чекали бродови да разнесу по свету уље што ће за који дан да се исцеди из тих ораха.

Палма је за Малајца што је камила за фелаха и Бедуина, што је крава за Европљанина; а у први ред иде кокоска палма. Њено лишће

* „Боже мој!“

служи за кров, а у сиротиње често и за дуварове од колебе; њено влакно се преде или плете у поњаве и асуре, једини намештај скромног земљорадног народа; сок од зеленог ораха је по све сличан животињском млеку, а около њега је слој белога нежнога меса, те се њима већи део становника храни и пои; љуска сазрелога ораха промеће се у руци урођенога у разнолико ситно кућевно посуђе (корњачин шлем, кога овде има у изобиљу, служи за веће посуђе), најзад се влакнаста љуска од ораха упреда у ужад и пајване којима се везују делови њихових филиграних кућа, сграђених из неколико стубова и греда кокосова дебла и застртих големим листовима исте биљке. Тако је кокоска палма, као што видимо, урођенику цејлонском „и отац и мајка".

Разуме се да у енглеској престоници Цејлона, у Коломбу, не живе само урођеници, и ако они сачињавају већи део становника. Богато острво ово било је у XVI веку португиско, и ови су оставили највише трага за собом у Цејлону. На сваком кораку среташ по вароши попа, у црноме дугом талару, са црним шеширом широка, с обе стране уковрчена, обода и с голим обручастим златним минђушама на разним крајевима ушне шкољке. То су људи ситнога узраста, мршави, црне косе и прилично гараве масти. Исти типови виде се у грађанском, обично трговачком реду. По гдекоја гојазна, знојава телесина међу овима, која је такође прилично опрљена од сунца, подсећа те да имаш пред собом

холандског мелеза. Ове две расе сачињавају по приморским варошима цејлонским тако звано грађанство. Они станују около вароши; имају своје простране куће европскога кроја усред башта, које су обрасле једром зеленом травом, засађене кокоском палмом и бананом и искићене дивотним цвећем. Цела је таква насеобина ограђена високим зидом, те се с друма, на два часа хода унаокруг, виде само зидови, разнобојно ишарани, и у њима укусне капије кроз које се види бела као снег кућа и сав украс около ње. Ове су куће конструјисане од тврдога дрвета, изидане цигљом и, као турске, олепљене блатом и окречене. Таванице су махом од финога дрвета, којим обилује ово острво. Тремови су у њима тако пространи, како се ретко виђају у Европи. Једну такву насеобину имао сам прилику да видим баш на самој ивици од луке; поред ње је текла речица слатке воде у море. Требаше нам добра пола часа на колима, док смо дошли с краја до њезине ограде, а од капије имађасмо још добра два пушкомета да се возимо до куће која је лежала у средини веома укуснога парка. С кола смо улазили у голему веранду пред кућом, и ту се у хладу сишли. Стаје у кући беху тако простране, да је свака могла репрезентирати наш „салон“, дуварови беху тапетирани злаћеном хинеском хартијом, а таванице укусно изрезане од скупоценог дрвета. Башта около куће беше тако хладовна, да се усред подне могаше ходити по њојзи, а да се и не осети грозна полудневна

жега. Наш домаћин, Немац који је извозио цејлонску каву у Европу, купио је ову насеобину од Португиза, и на њојзи се могаше у свему опазити углађени укус овога народа. У башти његовој видео сам две биљке које је вредно поменути. Једна је ниска палма која има дебело, дуго, једноставно, у дну на више савијено лишће. То се лишће ноћу расхлади више но икоји други предмети, јамачно зарад јачега испарења, и онда се на њих, тако расхлађене, слеже влага из атмосфере, згусне се у ситне капљице и слива удно савијеног листа, које је срасло с деблом, те не може вода од туд да тече низа стабло. Кад се савије лист на ниже, види се у дну његову једна добра чаша бистре као кристал воде. Наш је домаћин узео једну малу пипету (натегачу), извадио је од туд, усуо у једну чашу и ми имађасмо пред собом суд кристалне, хладне воде, која нам је у оној жези веома пријала. Том приликом сазнао сам да ова биљка даје радницима и путницима по острву у свако доба свеж напитак, и да је с тога од неоцењене вредности у пределима где нема извора. — Друга је биљка била по све слична нашем јасену, али је она имала свој плод. То беху махуне, као малени клипови нашег кукуруза, угасито мрке боје и прилично тврди. Кад се расцепи махуна, виде се у њојзи клупчад од памука веома танка влакна, и светла као свила. У средини свакога клупчета налази се округло црно зрно, величине средње сачме. Како је влакно овога памука кратко и

веома нежно, то није подесно за прећу, али се њиме омотава прећа од обичног памука, и тада добије ткање неку особиту мекоту, и пипа се као најфинија кадифа. Наш домаћин је извозио овај чудновати памук, и њему имам да благодарим да и данас могу да спавам на јастуку напуњеном том, да речем, вегетабилном свилом *.

Највећи део цејлонских становника сачињавају урођеници, тако звани Сингалези**. То је народ угасито мрке коже, црне као гар, глатке косе и крупнијега соја од Хиндâ. У варошима он се бави ситном трговином и занатима, у селима агрономијом, поглавито сађењем кафе и цимета. Веле да у брдима још има древног народа, Ведâ, који живи у дивљем стању, али се ти људи не виђају по приморју, и главни им је рад да хватају елефанте, којих има доста на Цејлону. Сингалези су питом, вредан и интелигентан народ. Они носе дугу плетену косу низа плећа, као и жене, и у потиљку велики чешаљ, као што се гдешто виђа на сељацима мађарским. Одећа им је такође изједначена са женском. Она се састоји из обојеног прсника и беле кратке сукње, те с тога гдешто није могуће из позадине распознати мушко од женскога, па ни по украсу није, јер се Сингалез кити као и његова жена. У животу је врло скроман и присебан; храни се као и Малабарац искључиво воћем и пи-

* Ја сам понео са собом две, три махуне, и сећам се да сам једну дао за опите нашем пољопривреднику др. Радићу.

** Назив овај дошао је од *Сингала*, како се у санскрту називље Цејлон.

ринџем и проводи вас дан у раду. Тај се рад састоји већином у обради влакна и плетива, у резању ебанова дрвета и у изради чешљева и разних других утвари од корњачине коре. Највеће корњаче вићају се у југоисточном крају Средиземног Мора (Сирија) и около Цејлона; али је кора ових последњих много лепша. Кад брод стане у луку, поплаве га ови радници својим рукотворинама. Један ти нуди своје штапове и чибуке од ебана; други своју богату збирку чешљева од корњаче; трећи своја плетива од палмова лишћа, асуре, сорте тако фино израђене, да је мучно разликовати плетиво од ткива. Већи део Сингалеза варошана бави се углађивањем драгог камења, и Холандези су вероватно овде научили да гладе дијаманте. Песак цејлонских река садржи много тако званих гема, рубина, сафира и смарагда. Сваки од трговаца има их на продају неуглађених и фасетираних. Нарочито су смарагди лепи, и за ово камење улази у земљу доста новаца преко године. Наравно је да се с овом рукотворином развијала и златарска, и мало је вароши у Европи, где се могу видети тако скупоцени ђердани као у Коломбу. Једна лепа гема међу овим је тако звани „месец“ (moon stone) који према дану има сјајно бледу месечеву светлост. За лепо камење ове врсте плаћају Енглези гдешто више но за дијаманте.

Ови скромни Сингалези, у своме простоме руху носе у џеповима својих пршњака гдешто читаво благо са собом. Ти џепови су пуни

завоја од хартије, онаквих као што се праве у апотеци за прашкове, само много већих, па кад продавац отвори по који завој, засену гледачу очи од румених рубина, плавих сафира и зелених смарагда, — и све то благо то је песак цејлонских река.

Ебанова дрвета има на Цејлону тако много, да лежи на обалама луке наслагано, као савска јапија у нас. С поља је то дрво беличасто, и тек кад га зарежеш, видиш испод коре чисто црну му боју. Одавде се извози сав ебан што се обрађује по читавом свету, а највећи део иде за Хину, јер је тамо у имућнијим кућама сав намештај од тог дрвета. Полазећи једном са Цејлона за Хину, товарише у наш брод големе кладе од ебана, и то не беше лак посао, кад се узме у обзир тежина његова. Кладе се морају опасати дебелим ланцем, да не би која пала у воду, јер ће одмах да потоне, и тада се хоће много муке и трошка да се извади.

За чудо ни овде нигде, ни у вароши, ни ван ње на далеко унаокруг, не видех елефанта. Цејлон је домовина те животиње, као и Индија, али ни овде их ни тамо нема по варошима. Биће томе узрок, што се по њима промет обавља на коњима, а ови се, ненавикнути, јако плаше од те црне грдосије. Што сам највише желео видети у Индији, каравану елефаната, то баш нисам видео нигде: једнога циглог елефанта видео сам у Индији, и то у— зоолошкој башти у Калкути. Ипак се сви радови у Индијама, а поглавито на Цејлону,

обављају помоћу елефанта који се својом интелигенцијом брзо прилагоди сваковрсноме раду. Све што се у нас товари на кола, носи тамо елефанат: грађу за куће и друмове, робу на станице; па и кућевне послове сваке врсте врши он вољно и често без икаква надзора. Ако ваља пренети гомилу камена, дрва или чега другога с једног места на друго, вођа иде с елефантом, приволе га да опаше сурлом свој терет, одведе га до места, где ваља да га скине, и кад га по други пут упути, елефанат је већ разумео шта он хоће, и врши свој посао сâм све дотле, док га не сврши. Причали су ми у Коломбу да је теле од елефанта тако питомо и хитлено, да се деца радо играју с њиме, и да нема примера да је игда које повредило.

Да је елефанат питома животиња, то сам знао, али да је хитлена, беше ми по све ново: у школи су ме учили, да је та животиња трома, да се миче на четири дебела стуба и да мора да спава наслоњена на дрво, па кад ловац хоће да је ухвати, он преструже дрво и елефанат падне с њиме заједно на земљу. Мој се учитељ, можда случајно, није упитао: па кад не може елефанат да легне, како ли ће устати кад једном падне на земљу? Ловац је ваљда носио са собом Архимедов чекрк, да дигне тога колоса?!.. У ствари је сасвим обратно. Најбољи познавалац ове животиње, Енглез Тенент, који је дуже времена био управник Цејлона, написао је осим једне, данас веома знамените историје тога острва,

још и једну дебелу књигу о елефанту, * и из ње може видети сваки ко хоће, да ова животиња у природном стању живи на стрмним осојцима, да се вере по њима као и свака друга, што ту живи, и да може да прође свуда где пролази — коза. Са висова где живи он слази у долине на пашу, живи у чопорима, као и наши преживари, и расплођава се само ту, а никад у штали. Отуд долази голема цена елефантова. Одрасла животиња плаћа се 10—15 тисућа динара. Дакле сваки елефанат мора из чопора да се издвоји и припитоми, као у Угарској говеда што се издвајају из гуља или у Ердељу коњи из ергеле; и само кад се ухвати из чопора женка с телетом, онда ће се наћи у кући теле, нигда не у припитомљене животиње.

Али то хватање елефаната није ласан посао, и човек га никад не би могао извршити, да га у томе не помаже сам елефанат. У овоме послу огледа се најбоље — ако могу да речем — интелигенција ове животиње, а за тај посао бирају се нарочито обучени елефанти и плаћају се, ако су добри, веома скупо. Ловци су на леђима припитомљеног елефанта, а вођа му седи на врату. Кад дођу до чопора, ловачки елефанат ће да домами или догна по једнога из чопора у нарочито ограђена места, од куда не може да изађе. Сад отпочиње процедура хватања. Питоми елефанат му обавије тихо и неприметно један коноп за другим око ногу, и кад их ту добро утврди, добацује их

* *Tenent* „The Elephant"

једној гомили урођеника, који прате такве ловце. Ови обавију конопе около четири, у-близу стојећа дрвета и почну да вуку. Како елефанат осети замку око ногу, он гледа да умакне; али је већ спутан са свију страна. Сад настаје ужасна борба. Животиња се опире са свом снагом; витла силовито својом сурлом и помлаћује кога год дохвати. За све то време маневрише матори ловачки елефанат около њега, док не успе да му замакне замку за сурлу. Ова је, као што је познато, веома осетљива, и како се притегне коноп около стабла, животиња је безопасна. Она се очајно бори, гдешто кида по који коноп, али се најзад сплете и стропошта на земљу. Видећи се тако немоћна и уловљена, Тенент уверава да је видео како јадна животиња, схватајући да је крај њезиној слободи, лије сузе за њоме. Сад се конопи привежу, и уловљѐни елефанат остаје ту на трави, док не малакше од силног напора, да се испоручи својих веза, и од глади. И кад ловци после два, три дана дођу, да га поведу, он иде обично вољно за њима и трпи на своме врату водиоца, који ће га, како пође на страну, шиљастим штапићем опоменути на коју страну има да иде. Гдешто не достиже та проста процедура, и тада ће да интервенира матори елефанат (који је из прва стални пратилац ових заробљеника) својом сурлом. Два, три добра удара њоме, по сурли противниковој, и изнурено живинче иде мирно и кротко у своје ропство. Ако је женка, обично иде њезино теле само уз њу.

Да се овим ловцима богато накнађује њихов лов, разуме се по ономе што сам рекао о цени елефантовој; али не иде лов свакад тако глатко. Има ту борбе, жестоке борбе, где ловци, заједно са својим елефантима, дођу у опасност, те им ништа друго не остаје, него да убију своју жртву, да би сами себи сачували живот. Грозан је елефанат у своме беснилу; он ће да премлати кога год дохвати. Дешава се гдешто, да се покоји изметне из свога чопора (мисле зато што му други отме женку), и тада се више такви елефанат не враћа у чопор нити тражи који други, већ лута сам самцит по околини и премлаћује све живо што среће. Енглези зову ове бестије дивљацима (rough) и уверавају да од њих нема грозније животиње на свету. Тада обично управа плаћа големе награде ономе који убије таквог скота који, као опаки хајдук, крстари по пределу и не штеди своју рођену фелу. На једном путу за Европу, познао сам се са једним Енглезом, који је више година пробавио на Цејлону као ловац елефаната и тиме заслужио лепо имање. Он је свој лов продавао држави, и кад су га једном позвали да убије једног таквог подивљалог елефанта, примио се и убио га, али га је тешко рањени елефанат тако грозно исакатио, да је на бутовима имао дубоке ожиљке од две педи дужине. Какве су то морале бити ране, ласно је погодити.

Али Цејлон није само домовина елефаната, већ и домовина каве и цимета. Земљиште је

на овоме острву веома разнолико и подесно за сваковрсно биље. Са северне стране на Цејлону је голем низораван, и на њему се производи кава, а песковити брежуљци около Коломба засађени су џбуновима од цимета.

Кад рекох да је Цејлон домовина каве, то ваља узети, да кава расте тамо и у дивљем стању, а тако је у истини. Ту каву култивира сваки имућнији земљорадник и продаје свој плод на цејлонској пијаци мањим трговцима. У Коломбу види се на пијаци више редова тако званих магаза, где кава лежи у угловима као у нашим магазама жито. Та роба се прикупља од сељака на мало, као што то чине магазације у нас, а ови је тада у већој количини препродају експортним трговинама у граду. Таква је кава оситног зрна и бледо сиве боје. Осим ових продуцената има на Цејлону, као на американским острвима, и плантажиста, који саде велике комплексе земље и доносе семе из Западне Индије. Ова је кава крупнијега зрна, као американска, зеленкасте боје, и зове се плантажна кава. С тога ћете и по нашим продавницама наћи цејлонске каве од две различите боје. Ја сам нашао да је урођеничка кава много укуснија и пријатније ароме од планташке каве, али се она чиста може добити само у Коломбу на пијаци. Купци на велико сортирају је, мешају ситнија и блеђа зрна од планташке каве и ремете јој тиме укус и мирис. Разуме се да се сваки од нас на броду овде снабде кавом бар за годину дана, јер се за мало но-

ваца добије много каве. Новац је на Цејлону енглеске стопе, само се не дели на пенсе, него на центе; али осим њега има Цејлон и свој новац златан, сребрн и бакаран, који носи с једне стране палмово дрво а с друге вредност коју има. Овај је новац циркулисао, док је острво било под урођеничким владаоцима.

Занимљиво је гледати цејлонске плантаже од циметова бокора, које стоје под надзором државиним. У одстојању од два часа иза вароши, налази се на једном узвишеном месту цејлонски музеј, а около њега, колико вид допире, простире се таласаста, песковита равница, са засађеним циметом или, као што га Сингалези зову, курунду. Шибље је сађено у правим пругама, те се кроза редове од бокора иде као кроз алеје. Ови бокори су нешто виши од човека и пуни су гранчица не дебљих од прста. Лишће је слично лаворици, само веће, овално, подєбело, глатко, једра зеленила, и има исти мирис што и кора. Кад наступи време, кад је кора довољно једра, сасеца се одебље пруће, шљушти се кора с њега, суши се у хладу, и тада веже у снопове и предаје трговини. Од овога рада држава има велике користи, што је сађење и продавање ове коре монополисано. Један од најпријатнијих излета, што сам правио у тропским пределима, био је овај у циметске плантаже. Цео сâд прави утисак једнога големог врта. На удаљенијим брежуљцима виде се зелене пруге од бокора, а ови около нас ра-

застиру своје мирисе. Међу њима живе тице особите лепоте и сјаја, и облећу нас певуцкајући и ловећи инсекте по ваздуху, а ми ходамо по ситном, врелом песку, и кад се загрејемо, тражимо хлад у сенци којега гушћег бокора. Док ове редове пишем, гледам једну гранчицу крај мојега стола, која ме подсећа на тај дан. Она се сасушила, а кора јој смежурала, али кад је загризем, она ме пита својим мирисом, као и онда, кад сам је свежу грицкао.

Поменуо сам музеј, па хоћу мало и њиме да позабавим свога читаоца. Енглези су људи практични у свему, дакле и у оснивању музеја. У њихову збирку не улазе само предмети из прошлости, већ поглавито продукти из садањости, и то природни и вештачки. Ко прође кроза њихов музеј, тај ће сазнати не само шта је био тај предео и тај народ, већ и шта је сад. Цејлон је тек иза амијенског мира допао Енглеској, дакле у почетку нашега века; донде је била то за се краљевина под протекторатом Холандије, а пре тога Португалске. Под управом својих урођених владалаца, земља је ова имала свој значај на Истоку, и остаци тога виде се наслагани у музеју. Ту је државни архив исписан челичним шилом на лишћу особене врсте, које је четири сантиметра широко, а један метар дуго и веома нежна ткања. Типови су санскртски, а лишће је наслагано у књиге и на ширем крају повезано. Уза овај »државни архив«, који чека на свога историка, као и

многи „папируси“ мисирски, налази се у музеју веома скупоцена збирка из цејлонске краљевске гардеробе, за тим збирка оружја, од копља и стреле дивљачких племена ведских, па до уреса из миланских ковачница, што су јамачно Португизи донели са собом из Европе. Уз ово стоји наслагана богата нумизматска збирка која старином допире до бронзе. Међу рукотворинама највећу пажњу привлаче на се ткања и плетива, прва својим богатством, јер су многа изаткана од златнога шића, а друга дивним бојама и финим плетивом својим. Палмира даје своје влакно за ова плетива, а богата вегетација своје боје. Међу овим плетивима има простирача који се лепим цртежима и сјајном бојом својом могу такмичити с француским теписима. Читаво једно одељење зграде садржи фосилне предмете и натуралије овог богатог острва. Ту су елефантски зуби необичне величине, животиње све листом, биљке и њихова употреба, дрва и њихова обрада, а поврх свега минералије, какве се ретко игде виђају у свету. Највећи музеј у овој страни земље, у Калкути, надмаша овај само количином предмета: по квалитету рекао бих да стоји цејлонски над њиме.

Споменуо сам већ да је музеј прилично удаљен од вароши, те с тога смо морали послужити се цејлонским фијакером, да одемо до њега. Фијакери су ови још чудноватијега кроја но они, које смо видели у Бомбају. То су ниске двоколице сандучаста кроја, и четири стуба на угловима носе једну гдешто

веома проблематичну стреју. Обични кабриолет, којим се служе урођеници, вуче грбави индиски во (зебу) који уме да каса као и коњ. Кола немају никаква седишта: на патосу је прострта шарена асура, и пасажеру је остављено на вољи да се на њојзи намести како му је најудобније. Парадни кабриолети за одличну публику европскога су кроја и имају два седишта али тако смештена, да предње гледа напред а стражње позади, те пасажер седи у њему с назад окренутим лицем и оставља кочијашу да тера куда хоће. Ноге се држе на дасци, ниже седишта, која уједно служи и за стубицу, кад се пење у кола, и пасажер може кад хоће попети се на кола и сићи с њих. Коњи су омалени али доста брзи, и, као што ми рекоше, домаћег приплода. Зарад бујне вегетације има на Цејлону и хладовних места с лепим ливадама, и то омогућава приплод ове животиње, која се у Индији, у недостатку оваквих погодаба, доводи са севера или увози из Европе. Али се коњи виђају само у поморским варошима, Коломбу и Поендегалу (Point-de-Galles): у унутрашњости служе се људи само елефантима. У Коломбу има множина ових двоколица, и свака ће наћи своје пасажере, а то с тога што је лука доста удаљена од вароши, те сваки, ко има посла у њојзи, мора да прође кроз енглеску цитаделу на ивици њезиној, јер другога приступа луци нема. Овде, дакле, као и у Бомбају, мора свак, ко улази у варош, да прође кроза читав ланац царинских и по-

лициских стражара, па како између цитаделе, где живе Европљани, и урођеничке вароши лежи доста пространа ливада, засађена густим алејама, то мора сваки, ко има посла у луци или цитадели, да тражи кола, јер је пешачење зарад големог одстојања дангубно, а зарад големе жеге одвећ теготно. Осим тога леже око вароши, за читав сахат унаокруг, негдање португалске насеобине које сам поменуо у почетку, и сви, који станују тамо, морају да се служе овим цејлонским веиклом. Мени је из прва било чудновато седети лицем позади окренутим и возити се тако, а не видети куд се иде; али сам се довио у тој ситуацији и окретао леђа једном или другом боку од двоколица, те сам тако могао гледати и напред и натраг. Разуме се да ове фашионебл двоколице имају свој дебели кров, који не може да пробије сунчана зрака, а са стране своје засторе, који се спусте кад сунце почне нагињати заходу.

Не имајући никаква посла у луци, ја сам се користио овим возовима, да разгледам околину Коломба, и могу рећи да донде нисам лепше земље видео. Равница се около вароши благо таласа, те се перспектива појављује и у целини и у појединостима вијугава, што чини предео тако пријатним. Унаокруг около мене свуда једро зеленило, а у ниским доловима прозире вода кроза густе бокоре тропске трске. Местимице види се покоја сива сингалеска колебица; око ње је витка ограда од бамбусове трске, а у огради је густи луг од

банане; у дебелом хладу његову склонила се перната живина, а и човек често у њему тражи заклона од сунчаних зракова. Банана је по све слична главици нашег празилука, само нам ваља замислити главицу од акова, сваки лист три, четири метра дуг а за један метар широк и висину читаве развијене биљке пет, шест метара. У средини је пупољак, а из њега израсте цвет гроздаст, беле боје, који има 50—60 тучкова. Кад сазри плод, сваки се тучак прометнуо у мало савијен клип, жућкасте боје, као што је наш кукурузни. На површини је гладак, а кад се ољушти с њега дебела, жилава кожа, остаје плод истога облика, сочан, сладак и накисео, особите ароме и веома нежна меса, тако да се топи у устима. Ово је, уза урму, главна храна источних и јужних народа, почевши од Мисира па кроза целу јужну Азију до Хине. Са мало труда свако може с године у годину да засади неколико стручака банане, и имаће од ње тако обилна плода, да је преко целе године обезбеђен од глади. Мисирска је банана много мања и ситнијега плода, јамачно што није земљиште подесно за њу. Она је с тога Мисирцу само пријатна воћка уз урму, која је главна храна Фелахова. Сингалезу напротив банана је храна. Лугови од банане на Цејлону тако су бујни, зеленило је њихово тако једро, да се не може поредити ни с каквом вегетацијом на свету. Кад погледаш у густи, чисто мрачни хлад бананскога луга, цигли те поглед хлади разгрејана под троп-

ским сунцем, и ти завидиш Сингалезу који у томе хладу може да почива.

Ово бујно зеленило изукрштано је правим друмовима и дивотним насипима. Главни друмови су пространи, споредни су ужи, а сви скупа прави и засађени, тако да пролазиш кроза читаве тунеле од лишћа. Око Коломба има многих возних путова, с тога што је на сваком узвишеном месту у околини подигнута по једна голема плантажна кућа са околним, за плантажне послове потребним, зградама. Ка свакој насеобини води такав друм, и с тога су путови тако изукрштани, да ти се на оном зеленилу чини као неки лавиринат. То је густа једна мрежа од шосеја, у којој би сваки, ко је не познаје, могао да залута. Читав дан возили смо се по томе лавиринту, и и ја не могох да се оријентирам на којој страни се налази варош: нити знам с које смо стране пошли, ни с које се вратили. На овим друмовима је особита лепа перспектива: сваки има свој нагиб, и гледалац има или више или ниже тачке у перспективи, више се гледају лепо зарад јачег осветљења, а ниже зарад гушћег хлада; а кад се у коме крају нађе чистина, она из далека блешти на друму, као да пламен лиже то место. Нигде, можда, у свету сликар пејзажа не би могао наћи лепше мотиве за своје слике но овде; сваки кутић је дражестан табло за себе.

Мимо нас пролазе Сингалези, људи и жене, с бременом на раменима, и ми не можемо да их разликујемо којега су пола, док се не до-

ближе к нама, јер је њихово ношиво, као што рекох, једнако, а поврх тога мушко и женско плете косе у курјуке, обавије ове у пунђе које утврђује великим чешљевима, и — повезује главу. И ако су Сингалези малабарскога порекла, ипак се на њиховој кожи опажа угасито сива нијанса у мркој кожи. Мушки су махом високи и коштуњави, и та их особина лучи од ситнијих португиских мелеза. Женске су веома правилна стаса, лепих црта, сјајне црне косе, дивотно лепих зуба, и што ми се највише допадаше на њима, немају никаква украса на лицу, на рукама и ногама, као њихове саплеменице у Индији.

Међу Сингалезима очувало се предање, да је Адам на Цејлону живео и умр̈о. Отуд се највиши брдски врх и зове „Адамов Рт“. Одиста, већег и лепшег споменика и не могаше један народ дићи праоцу нашега рода! Ја сам то чудновато, шиљасто брдо гледао из ближе са западне обале Цејлона и поменућу га, кад проведем свога читаоца онуда. Овде ћу напоменути да се верска легенда мусулманска о Адаму коси са овом сингалеском. Она вели — као што нам чувени Енглез а турски хаџија, Банрт, прича — да је Адам, протеран из свога раја, зарад нама познате облапорности своје, сишао у долине цејлонске, а Ева да је отишла западу, на гору Арафат и ту живела; у томе својевољном разводу да се је Адаму најзад досадило самовање; да је пошао да потражи своју жену и да је одиста нашао на томе брду, које лежи

шест сахата источно од Меке. Ту су живели — прича се — заједно, у долини Муни, коју и данас правоверни свет држи за свето место. Ту су — вели легенда — и умрли; али, како изгледа, они нису заједно и сахрањени, јер Ева, као што сам већ причао своме читаоцу, сахрањена је иза Џеде, на обали Црвенога Мора, а о гробу Адамову не зна та легенда ништа, и, ако Сингалези тврде да је Адам међу њима умро, нико им то не може да оспори. Можда се Адам, кад је остао удовац, опет вратио на Цејлон, што му, по истој легенди, није било тешко, јер где је стао ногом, ту је никла варош, а те су у оним крајевима доста удаљене једна од друге. На нас Европљане чудновато утичу ова предања! Мене је, кроза све време, док сам се бавио на Цејлону, савлађивао осећај да сам у колевци људскога рода, и кога бих год од Сингалеза срео на путу, држао бих да је директни потомак „оца Адама“. Истина, ова претпоставка не баца најлепшу светлост на супружничку верност нашега праоца, кад узмемо да Еве није било код куће, али најзад, ко зна, какве су друштвене установе биле у оно време, и какви су појмови тада владали о супружанству у опште, а о верности у њему понаособ!...

Свакако је Цејлон једино место, где човек може да се замисли у природном стању своме: храна му пада у уста скоро са сваког дрвета, у стручку сваке палме налази се извор за свеж напитак; блага топлота у хладу кокоске палме развија његову снагу без култур-

них придевака — њему није од потребе да се чува од зиме, а од жеге може га заклонити сваки банански лист, па ако је потреба, и кад су у двоје, као „Пол и Виржинија“.* Та топлота је извор његове живахности и веселости, а природом олакшани живот биће узрок његове питомине и добрих нрава његових. Ја сам нарочито пропитивао за енглеске апсане, и рекоше ми да их нема. За мале иступе (а ти се дешавају врло ретко, и то од Португиза̂) довољан је — бамбус, а Енглези су сувише економни народ, да би се лако приволели да издржавају туђе преступнике својим новцем; они и своје шаљу у Аустралију, да се тамо хране како знају.... Имају они других начина да се опросте својих политичких „злочинаца“; простих и тако нема у ономе крају. —

На сваком месту пространога Истока обраћао сам пажњу на малену децу: на који се начин хране и носе. За мене је то на Истоку била особена студија, јер сам одмах иза границе Европе опазио да су људи стаситији и правилније развијени, но у Европи. Мислим да се нећу преварити ако речем да нарушеном сразмеру европскога стаса главни узрок лежи у начину, како се дете држи у првим годинама својим. Деца на Истоку проведу прве своје две године већином лежећки, на отврдим равним постељама, застртим само асуром. Такав положај омогућава кичми де-

* На једној дивној слици из те књиге гледамо младића где штити себе и своју љубимицу бананским листом.

тињој да се правилно развија, док не очврсне. Арапка држи своје малено дете, које лежи на дасци, на своја укрштена колена, и ту га њиха, док је мало. Кад поодрасте, носи га на рамену, тако да је трбухом окренуто глави; обе му ноге висе, једна дуж прсију а друга дуж плећа материних, а ручицама држи се за главу. У оба случаја Арапка ради свој женски посао, било да седи или да ходи. Хинду-жена простре своје дете крај себе, а никако га не узима на руке, и кад хоће да га дојн, она се пружи крај њега. Кад одрасте дете, она га носи на једном или другом куку, правећи му од десног или левог бедра удобно седло, а држећи га руком опасаног уза се. У томе положају, дете мора кичму да држи право, пригибајући се мало натраг, и то је узрок што Хинди имају тако прав стас. У нас, као што знамо, носе се малена деца на рукама, те је кичма вазда под притиском тешке дечје главе, и не може слободно да се развије. Отуд висока рамена, а гдешто и крива кичма у већине Европљана, и то сакаћење стаса наставља се за тим у школи и у радионици. На Цејлону ја не видех ни једне жене с малим дететом на улици, и из тога сам извео, да матере и не носе своју децу са собом. Пропитујући трговце што долажаху на брод да није мати, док дојн, по обредима древних народа „нечиста“, не могох да добијем од њих јасна одговора, из чега сам опет извео, да неће са странцима да говоре о својој породици.

Мореуз, што дели острво Цејлон од индиског копна, узан је, плитак и начичкан стенама. Цела његова формација показује јасно да га је од Индиског Полуострва одвојила сила морских валова. У томе се мореузу пате две животиње, које Цејлону знатно увећавају и тако голем приход. То је корњача и бисерна шкољка. Корњача је мања но што се вића на источним обалама Средиземнога Мора али је ипак толико голема, да је човек с напором диже. Њезин је штит нежнији и мекши но у сириске јој другарице, те се с тога од њега режу разнолики предмети и продају на цејлонској пијаци. Боја је те коре од лимунова жутила, кроза све нијансе жуте и неранџасте боје, до угасито мрке, а у ту основну боју сливају се црне пеге разне величине. Највећу вредност има кора чије се жутило највише примакло злату. Од ње се праве скупоцени чешљеви, а од ових опет најлепши вићају се на главама сингалеских богаташа. Они, као што рекох, шчешљају сву' своју косу у потиљак, свежу је ту у пунћу, коју утврде чешљем, а крајеви од курјука спуштају се низа плећа. Како међу Сингалезима има много ћосавих, то је мучно разликовати старије људе и жене на улици, то зарад једнаке коафире, а поглавито зарад једнаке одеће. Опажа се на источним народима у опште да се женска одећа у крају јако подудара са мушком, поглавито горњи слојеви одеће. Кад мисирски Арап зими повеже главу, мучно га је разликовати од жене. Тек у кући, пошто се скине горња

одећа, истиче се разлика у оба пола. Почевши од Мале Азије па до Хине, по улици се родови могу из даљине разликовати само по глави, а код Сингалеза, како видесмо, ни по њојзи не.

Најпријатније дане у своме животу провео сам у луци од Коломба. Кад бих се из јутра попео на кров опранога брода и погледао предео унаокруг, чисто би ме занела његова лепота. На источној обали луке су густи лугови од кокосове палме коіа расте у висину и на врху рашири своје густо лишће у облику кишобрана. У хладу овога луга светлуца по која бела кућа усред ливаде, и својим блеском сузбија монотонију предела, као оно звезде на небу што чине. Са западне стране стоји дуга долма, сграђена од бетонских коцака необичне величине, која чува луку од огромних океанских валова за време монсуна. На јужној страни лежи тврђава, озидана на брежуљку, тако да се куће у њојзи виде. Те су куће западнога кроја, с том разликом, што имају два крова и свака лежи у средини баште. Кад бих се пустио да пишем о лепоти ових вртова, морао бих најпре наћи мастило састављено од свију боја што раскошна тропска природа тако чудновато прелива једну у другу, и морао бих место пера узети кичицу. Те су боје вероватно и подстицале пријатно расположење у мени, кад год бих се изгубио у гледање околине. Али с тим бојама је скопчан и мирис, нежан и пријатан, и тај је, вероватно, имао свога

удела у том расположењу, које донде нисам осетио у тој мери. Са те дражесне околине, у луци, уздиже се земљиште све више, што се поглед више одмиче од обале, и планови се у перспективи поступно почну преливати од зеленила у модрило, док се на осојцима високих гора цејлонских не изгубе у нежну љубичасту боју. Нигде се нисам тако тешко растао с пределом, као са овим овде. Кад је дошао дан поласка, не хтедох се ни извести на крај, да могу само сит да га се нагледам.

И сад у овоме часу, кад ми успомена живо слика тај, да речем, чаробни кут земље, налазим се под утиском тога осећаја, и ако не у тој мери. Као да ме и сад облеђу бели као снег галебови; као да видим око себе зеленкасту воду у луци и ајкуље које се одмереним темпом крећу по њојзи; као да гледам на пространом зренику ону исту чудновату игру бојâ; као да осећам око себе оно исто опијајуће дејство неодредљива али неисказано пријатна мириса. Око мене светлуцају живе боје оног драгог камена и сјајна белота онога крупног бисера, који ме је, док сам тамо стајао, неколико пута подсетио како сам убог, да ни једно зрнце не могу од онуд са собом да понесем. Али најзад осећам и то како је мучно дати слику овога краснога кута земаљскога у скученом оквиру неколиких речи, и дивим се оним вештацима који су, као де Амичис, пером умели да сликају оне земље које су прошли. Пошао сам са Цејлона с уверењем да се тај комад земље нај-

боље може упоредити са мирисним прсима женским, кад се наките одабраним цвећем и богатим адиђаром. — Цејлон, као предео, спада у врсту оних предмета, који, кад их једном угледамо, остављају сталан утисак у души, те нам, кад год их се сетимо, затрепере пред очима. Он је међу пределима то, што су међу варошима Цариград и Млеци — предмети који тако силно засењују очи, да се душа сваколика стече у њих, да им помогне гледати. То је Цејлон!

РЕЧНИК

(Скраћења: арап.=арапски, грч.=грчки, инга.=инглески, лат.=латински, нем.=немачки, пер.=персиски, сл.=словенски, тал.=талијански, тур.=турски, фр.=француски, шп.=шпански. — Многе речи у облику, у ком су у овој књизи употребљене, не потичу непосредно из обележеног извора него преко другога кога језика, највише немачкога.)

Абд-ел-Кадер, емир арапски у Алжиру; борио се 15 година с Французима за слободу свога народа, док 1847 не паде у ропство.

аблуција (лат.), умивање (по прописима Мухамедовим).

авантиријер (фр.), човек без своје куће и имања који у свету живи од преваре и среће, пробисвет.

агрономија (грч.), ратарство, пољска привреда.

Ајур-Веда (Аџур-Веда, Јаџур-Веда), један од четири велика одељка најстаријих индиских књижевних производа, познатих под општим именом Ведâ. Ту су, у главном, прописи свих жртвених обреда.

акација, дрво из фамилије стидљивака (mimosaceae), успева у топлим пределима. Доста личи на багрен.

Алах ил Алах! (арап.), Бог је Бог.

Албион, старо име (сад само у песмама) за великобританско острво (Инглиску и Скотску).

Албионац, Инглез (в. *Албион*).

амбулантан (лат.), који шета, покретан.

амијенски мир, мир склопљен 1802 године у француској вароши Амјену између Француске (у којој је тада владао Наполеон Бонапарта као консул), Инглиске, Шпаније и Батавске Републике, како се у то време била прозвала Холандија. Том приликом Инглиска врати Француској, Шпанији и Батавској Републици све насеобине које им је дотадашњим ратом била заузела, само задржа у Азији Цејлон и у Америци Тринидад.

Амур, велика река у североисточној Азији, утиче у Охотско Море.

анонсирати (фр.), објављивати, оглашавати.

Антоније, један од три члана другога тријумвирата римскога (43 године пре Христа), склопљеног против сенатске републиканске странке. После победе над заједничким противни-

ком дође до раздора између тријумвирâ, и Антоније, који се за то време највише бавио у Александрији код Клеопатре (в. *Клеопатра*), буде побеђен од Октавијана (в. *Октавијан*) и склони се испред њега у Мисир, где сам себи живот одузе.

арабеске, у сликарству и вајарству орнаменат (украс) у ком се по арапском начину преплеће лишће и други цртежи.

аркада (лат. преко модерних језика), трем или ходник од низа лукова на стубовима.

баир, бајир (тур.), обала.

бајадера (португалски преко других јевропских језика), играчица (индиска).

балансирати (фр.), љуљати се, лебдети.

банак (тал.), спруд.

баркарол (тал.), лађар (на барци).

бастион (фр.), врста утврђења.

Бедуин, номадски становник по пустињама арапским, сирским и североафричким.

Бенгал, област у североисточном делу Индије око доњега тока река Гангеса и Брамапутре.

бетонски, који је од бетона, лепа који се стврдне у води.

бивуак (фр.), место где се у пољу приустави војска.

бизистан (перс.), безистан, у Цариграду и другде пазар покривен сводовима.

Бокарев, човек из Бокаре, државе у Туркестану (Средњој Азији), која сад стоји под руским утицајем.

Бриндизи, знатно место и пристаниште на Јадранском Мору у јужној Италији. У њ се стиче велики део саобраћаја Италије и средње и северозападне Европе, што одатле наставља пут морем на Исток. — Бриндизи је у римско време био знатна тачка, везујући цео Исток с Италијом. У њему се концентрисала војска при прелазу на Балканско Полуострво или даље на Исток (в. *Валона*).

булдог, врста паса „дога", има округлу главу, кратку њушку, а усне му висе са стране; веома је срчан и против најснажнијих зверова.

булевар (фр.), улица засађена дрвима.

бурика (фр.), магаре, кљусе.

Валона, Авлона, град на арбанаском приморју јужно од Драча. Тај је крај био више пута поприште великих историских догађаја, нп. 48 године пре Христа у великом римском грађанском рату између Јулија Цезара и Помпеја (сенатске странке). Против велике војске Помпејеве Цезар беше превео из Италије само предводницу своје војске, којој се главнина скупљала и укрцавала у Брундузији (Бриндизи), тако да велики војвода поста нестрпљив те се на маленој лађици навезе на узбуркано море, да се провуче, неопажен од непријатељског бродовља, до Брундузије и да лично пожури прелазак својих.

вегетабилан (лат.), биљни.

Веда, човек дравидске расе која је као урођеничка насељавала Цејлон, те су Веде прилично чисте крви дравидске, и живе сад по шумовитим пределима у унутрашњости Цејлона.

ведета (фр.), стражара.

ведски, који припада Ведама (народу).

веикл (фр.), кола

ветурин (тал.), кочијаш.

вехикл, в. *веикл.*

волтижирати (тал. преко фр.), скакати и преметати се (обично о игри на ужету).

Гангес, велика река у предњој Индији; извире у јужној суподини Хималаја а утиче у Бенгалски Залив; пред ушћем се састаје с Брамапутром и чини највећу делту на земљи.

Гаргањско Брдо, ртасто полуостр̀во и брдо на њему у јужној Италији на Јадранском Мору према Дубровнику и Боци.

генерација (лат.), колено, поколење, појас људи.

гласија (фр.), чист и раван нагиб који се благо спушта с врха какога утврђења у равницу.

Гоа, португалска област у Предњој Индији са 3270² километара и преко 400.000 становника, већином португалскога порекла. Средиште је некад био области, и свим португалским владавинама у Индији, град Гоа који су 1510 године Португалци заузели, а сад је и управа и сав значај прешао у Нову Гоу (Vilha nova de Goa), пошто је стара постала врло нездрава.

гуљ (мађарски), гуља, крд говеда.

Дамијета, знатна варош са преко 40.000 становника на једном од Нилових рукава.

датула (тал.), датала, урма, плод неких афричких палама.

Дѐли, Дехли, знаменита и стара варош у предњоиндиској области Пенџабу; некад престоница многих индиских династија, сад је знатно трговачко место.

дентиста (лат.), зубни лекар.

депо̀ (фр.), стовариште, магазин, спрема, остава.

дервиш (перс. тур.), турски калуђер.

деривација (лат.), одступање у страну.

дига (фр.), насип (подигнут против воде).

дискусија (лат.), расправа, препирка.

долма (тур.), насип.

древни (рускосл.), старински.

дрога (фр.), неке лекарије и зачинке.

дурашан, трајан, држећ.

ебаново дрво (грч.), абонос, једрац црн, чврст и јако збијен од дрвета ебана које расте у Источној Индији и на Цејлону.

Ѐден, рај, место где је као у рају.

Езбекија, главни трг у мисирској престоници Каиру, украшен дивним зградама и лепом градином.

екскедив, који је био кедив (мисирски владалац). Таки је екскедив Исмаил-паша, који се одрекао престола 1876 године.

експортан (лат.), извозан, извозачки, који робу једне земље продаје на страну.

експорт-ципеле, обућа израђена да се извози из неке земље (в. *експортан*).

Елдорадо (шпан.) се каже о месту пуном лепота, дражи, уживања или блага.

елита (фр.); оно што је виђеније, угледније, бирано.

Елора, варош у северном делу Индије, у области Аурангабаду, знатна са својих (на број 30) храмова издубених у једном гранитном брегу; за поједине храмове дубла се стена до 25 метара у висину, до 45 м. у дубину и до 82 м. у ширину.

ескамотажа (фр.), хитро узимање, подметање, или скривање нечега.

ескамотер (фр.), опсенар, комедијаш, „мађионичар".

ескорта (фр.), оружана пратња.

етапа (фр.), дањак или конак на путу војничком, станица.

жалусија, жалусина (фр.), решеткасти дрвени капак, или завеса од танких дашчица (на прозорима) кроз које струји ваздух, а спољашња светлост и сунце не продиру.

Зант, в. *Јонска Острва.*

здол, оздо, с доње стране.

зодијак (грч.), (привидна) путања коју сунце пређе преко године на небеском своду.

Измаилија, варошица на Суецком Каналу, подигнута 1861 при копању канала.

импорирати (лат.), увозити, уносити (неку трговину у неку земљу).

импровизирати, импровизовати (лат.), саставити, начинити, скрпити на брзу руку.

индиго (лат. indicum=индиски), чивит, плавило.

индолентан (лат.), немаран, равнодушан.

интервенирати (лат.), умешати се.

иншалах (арап.: ин шâ Алах = ако хоће Бог), ако Бог дâ, ако је Божја воља; како је Божја воља.

исполински (старослов., руски), који је као што бива у исполина (дива, дина врло велики.

Итака, в. *Јонска Острва.*

јавански, који је с Јаве, великога сундскога острва у Индиском Архипелагу. Јава је у холандским рукама.

Јонска Острва, гомила грчких острва у Јонском Мору према јужној Арбанаској и Грчкој; најзнатнија су острва Крф, Левкадија, Итака, Кефалонија, Зант. Пошто су неколика века била под млетачком влашћу, дочекаше разне промене кад 1797 паде млетачка држава, док их париски мир 1815 године не одреди под енглеску заштиту; под њом су остала до 1863, кад се Енглеска одрече заштите у корист грчке краљевине.

језуитски, што припада језуитском (исусовачком) реду калуђерском (у католика).

јеменли (тур.), јеменски, из Јемена.

јужни крст, четири сјајне звезде небеснога свода које стоје као на четири краја крсног знака.

кабриолет (фр.), лаке двоколице.

каваз (тур.), оружани момак код консула и других дипломатских представника на отоманском Истоку.

кал, (као), блато, глиб, нечистота.

калејидоскоп (грч.), „чаробно огледало", справа основана на физичком закону одбијања светлости, у којој се оком види низ лепих слика које се, окретањем справе, једна за другом слажу и разлажу бескрајно.

калор (лат.), топлота, телесна топлота.

камеја (лат.), (драги) камен или шкољка са каквом испупчено изрезаном сликом.

Камоенс, Луј де, највећи португалски песник (1524 — — 1580), знатан нарочито са свога спева „Os Lusiadas", у коме, певајући како је Васко де Гама пронашао око Африке пут у Индију (1498), слави уједно сва велика историска дела свога народа. Једна од најлепших страна овога спева јесте песничко сликање земље и мора на Истоку, где га је песник, у главном, и испевао.

Канал, иначе Ла-Манш, део Атланског Океана између Енглеске и Француске.

канаља (тал.), псето (у псовци).

Кандија, Крит, отоманско острво с јужне стране Егејског Мора; на њему су честе борбе између хришћанскога и турскога становништва.

canicula, летње време од 22 јула до 22 августа, по новом, звали су Римљани canicula по сазвежђу великога пса (canis) које се тада са сунцем рађа и залази на небу; та је реч после добила у смисао „пасјих врућина".

канцона (тал.), врста лирских песама провансног порекла.

Кап, најјужнији део Африке и на њему насеобинска област, сад у енглеским рукама.

капишон (фр.), кукуљача, капуљача.

каларски мрамор, мрамор, мермер из околине талијанске вароши Кларе у маса - каларској области, познат већ 2000 година, сматра се најбољим мрамором на свету за вајарске

послове; боје је или чисто беле или са црним, жутим или зеленим браздицама (жилицима).

carpet-dealer (ингл.), који тргује (трговац) с простиркама, ћилимима.

каскада (тал. преко фр.), слап, „водопад".

кастински, што припада касти (једном од сталежа на које је подељено друштво у Индији).

кафтан (тур.), горња хаљина.

Кефалонија, в. *Јонска Острва.*

кирије (грч.), господине!

Кјаја (управ Riviera di Chiaja), најлепша улица у Напуљу и главно шеталиште напуљске господштине; њој је с једне стране низ палата а с друге обала морска и на обали дивна варошка градина.

Клеопатра, последња мисирска царица Птоломијеве династије, позната са своје лепоте и љубавних дражи, којима је задобила своје непријатеље: Јулија Цезара и, после њега, Антонија.

Клеопатрине Игле, два обелиска из XVI века пре Христа; оба је мисирска влада продала, те је један од 1878 у Лондону а други од 1880 у Њујорку.

коафира (фр.), начин чешљања косе.

кобра (португалски cobra di capello; naia tripudians), очалица (наочарка) веома распрострта по готово целој југоисточној Азији.

колекта (лат.), прилози добровољно дани.

колеџ (ингл.), средњи завод у Инглиза који би одговарао нашој гимнасији, нарочито вишој гимнасији.

колонада (фр.), низ стубова (као трем) на какој грађевини.

комплекс (лат.), простор, скуп, гомила.

комуникација (лат.), дружење, свеза, саобраћај, саобраћајно средство.

комуницирати (лат.), бити у вези.

конвекција (фр. confection), еспап који фабрике израђују у великим количинама.

коничан (лат.), купаст.

контемплативан (лат.), мисаон, који се предаје размишљању, мисаоном посматрању, умственом размишљању.

контрабанда (шпан.), криумчарење.

конфесија (лат.), вера.

конфор (фр.), што чини живљење удобним, удобност.

кордован, врста коже овчје или козје (налик на сафјан и марокин), названа је тако по шпанском граду Кордови, где се некад израђивала.

корзо (тал.), улица, најпре по талијанским варошима а за тим и по осталој Европи, којом се варошка господштина шета на колима.

кориговати (лат.), исправљати.

Кофте, део народа у Мисиру, пореклом од старих Мисираца; хришћани су и припадају засебној јакобитској цркви; свој стари језик изгубили су те говоре арапски.

Крф, в. *Јонска Острва.*

кули, надничари у Предњој Индији, па и осталом Истоку.

култ (лат.), обожавање, поштовање.

курс (брода—лат.), пловљење.

Левкадија, в. *Јонска Острва.*

Лесепс, Фердинанд, француски дипломат и енжењер, рођен 1805 у Версају у Француској. Његова је мисао и дело Суецки Канал који је он отпочео 1859 а свршио 1869.

либиска пустиња, источни део Сахаре, покривен живим песком.

ливорнски мрамор, мрамор, мермер, који се по Истоку веома извози преко талијанске вароши Ливорна у Тоскани.

локомоција (фр.), кретање, премештање.

Мадрас, варош на источној (короманделској) обали Предње Индије са 406.000 становника.

мајнхер (нем.), мој господине!

мајордом (лат.), најстарији међу слугама у богаташким кућама који управља послугом на обеду.

малабарско приморје, западна обала Предње Индије.

Мамелуци (арап.), војници засебне војске мисирских султана. Они су почели све више утицати на државне послове; нарочито од 1250 године, те посташе прави господари у земљи не само за владе домаћих султана него и кад Османлије (под султаном Селимом I, 1517) обладаше Мисиром. Тако је остало, све док им Наполеон I не саломи силу 1798.

Мамон (арамејски), персонификовано, оличено богатство; бог богатства.

манго, источноиндиска воћка са веома укусним плодом, може имати у висину до 12 метара.

Манила, варош на шпанском острву Луцону, највећем од Филипинских Острва у Тихом Океану.

манипулирати (фр.), радити, распоређивати, мешати итд. руком, руковати.

мантиља (тал.), женски огртач.

Марсиља, Марсеј, варош и пристаниште у јужној Француској; главно приморско трговиште на јевропском континенту и главна саобраћајна тачка Француске с Африком и с Истоком.

медуза, морска животиња (припада целентератима=дупљарима или бестрбушњацима) веома нежне грађе и врло живих боја; има је и у свима јевропским морима.

memento mori (лат.), сети се да ћеш умрети.

меркантилан (тал.), трговачки.

мока, кафа која раља у околини јеменске вароши Моке.

монета (лат.), новац.

монитор, врста лађа обложених металним плочама, оклопом.

монсун (арап.), ветар који наизменце дува лети са Индиског Океана према индиском копну (кад је над океаном хладнији и гушћи ваздух) а зими (кад је на копну хладније) са копна према Индиском Океану.

мошеја (арап. преко тал. и нем.), богомоља (у мухамедоваца).

муезин (тур.), викач који у мухамедоваца позива правоверне пет пута дневно на молитву.

мусје (фр.), господин, господине!

набаб, мусломански кнез у Индији а (по овима) и други раскошни богаташи.

натуралија (лат.), природни предмет (биљка, животиња, руде итд.)

Нелзон, велики бродовођа енглески. Кад је Наполеон Бонапарта 1798 године пошао на Мисир, одакле је мислио потконати и уништити енглеску моћ у Индији, и освојио га, стигне Нелзон са својим бродовљем и уништи његово код Абукира (1 августа) те тим пресече везу Наполеону с Француском, тако да је овај с тога морао доцније оставити Мисир и своје прве намере. О тој борби и о једном и другом заточнику живи и сад предање на Нилу. Нелзон је јуначки погинуо у великој поморској бици код Трафалгара у Шпанији, у којој је победио здружено француско и шпанско бродовље (1805).

ниво (фр.), равна површина, површина (о води).

нијанса (фр.), поступни прелаз једне боје у другу, прелаз или преливање једне исте боје.

Нова Јорка, Њујорк.

нотоpичан (лат.), опште, јавно познат.

нумизматски (грч.), који се тиче старих новаца.

ожичица, лажичица, део тела испод лажних ребара.

окартати (тал.), обленити лепом.

окрут, окрутан, силнички, насилан.

Октавијан, један од три члана другога тријумвирата римскога. Пошто се опростио и општег непријатеља, републиканаца, и трећега тријумвира (Лепида), удари и на другога, Антонија, победи га код Акције и пође за њим у потеру у Мисир (в. *Антоније*).

олош, свакојаки смет, ђубре што вода спосе; што је најгоре у неком друштву.

On risque d' y laisser ce peu de piété chretienne qu' on a conservé chez soi (фр.) = може се лако изгубити и оно мало хришћанске побожности што се још затекло.

опсервација (лат.), посматрање положаја звезда.

оријентирати се (лат.), истраживати стад („положај“) места на ком се неко налази

Отока од Палка, морска отока (канал) између Предње Индије и Цејлона. Постала је што се Цејлон, који је био некад спојен с копном, одвојио од Индије; услед такога постанка отока је плитка, а плићину повећавају многи коралски спрудови.

ортодокс (грч.), који мисли или се понаша сагласно с правилним (усвојеним) учењем верским (црквеним), правоверан, православан.

очалица (naia), врста отровних змија.

павиљон (фр.), чардак, чардачић, ћошак (киоск).

пагански (лат.), многобожачки, незнабожачки (према хришћанском).

Палк, в. *Отока од Палка.*

палмира, врста палме.

панка. Опис ове махалице за ветрење соба види у списку на страни 72. У најновије доба почео се употребљавати електрични мотор за окретање панке.

паралитичан, (грч.) узет, на коме је узетост (парализа).

парапет (тал.), наслон или ограда дуж крова око лађе.

пезевенк (тур.), подводник.

пени (*у множини* пенс. — инг.), ситан енглески новац, дванаести део шилинга.

пенинсуларна компанија, правим именом Peninsular and Oriental Steam-Navigation Company, највеће бродарско друштво енглеско.

пенс, в. *пени.*

пилот, пилота (холандски), вођа који је вешт неком месту, те калауза лађи на мору.

пињата (тал.), котао за варење.

плантажа (фр.), сад, имање у јевропским насеобинама (по Индији, Африци итд.).

плантажист, човек који обрађује плантаже (в. *плантажа*).

плато (фр.), висораван, равно земљиште на знатној висини над морском површином.

policemen, полисмен (инг.), полициски стражар енглески.

Помпејев Стуб, 20 метара висок стуб који је у почетку IV века по Хр. подигао у Александрији римски префекат Помпеј у част цару Диоклетијану.

портик (лат.), трем, ходник са кровом на стубовима.

Пратер, пространо шумовито шеталиште бечко.

прелестан (руско-сл.), прекрасан.

проблематичан (грч.), сумњив, који је у питању.

продуценат (лат.), произвођач.

прокуративе, палате са северне („старе прокуративе“) и са јужне стране („нове прокуративе“) на Маркову Тргу у Млецима; прочеља им имају при земљи целом дужином мраморне аркаде.

пропелер (инг.), на парним лађама онај део машине

обликом налик точку, који окретањем у води и ударањем отискује („тера“) лађу у напред.

протекција (лат.), заштита.

профан (лат.), који не припада цркви, (у пренесеном смислу) непосвећен у неку тајну или посао у опште.

профил (фр.), пресек.

процедура (лат.), поступак, начин рада.

пургаторија (лат.), чистилиште, где се душе по учењу католичке цркве опраштају, чисте од грехова. Обично се замишља да се тамо душе муче у огњу.

рабин (јеврej.), учитељ и зналац јеврејског верског учења.

радијално (лат.), зракасто, као зраци расути на све стране у округ.

разуре, развалине.

раритет (лат.), реткост.

регија (лат.), област, предео.

registred (ингл.), (о писму) препоручено.

редиф (арап.), у Отоманској Царевини војска, као народна, одвојена од стајаће (низама).

реморкирати (тал. фр. преко нем.) вући за собом (о лађама).

ренесанса (фр.), препорођај који је од почетка XV века настао у уметностима услед тежње да се, нарочито у грађевинама, иде стопама старих класичких споменика и услед пробуђенога осећања природе. Он је у време од 1500 до 1560 године достигао вршак свога цветања, кад су се нарочито одликовали римски уметници („римска ренесанса“).

Реунионска Острва, француска острва према јужној Африци источно од Мадагаскара а јужно од Светога Маурица.

ритуалан (лат.), који је по пропису верских обреда, обредан.

Розета, варош на западном од главних рукава Нилова ушћа. На самом ушћу налази се кула светлиља.

рондо (фр.), округао бокор начињен од цвећа у градини.

Сајгун, главно место у француској насеобини Кочинхини у Задњој Индији.

сакраментска канаља (тал.), *ружна исовка.*

саламандра, даждевњак, водоземац о ком се веровало, да не може у ватри да изгори.

салва (лат. преко модерних језика), поздрав паљбом из топова или пушака.

сабмук, „брод с једним големим једром и предњим малеким (флоком).“

сандал (грч.), источњачка обућа (налик опанка) која горњ део стопале покрива само делом.

сандалово дрво, једрац од разних врста санталаце дрвећа сандалскога (санталскога) које се највише у Источн

Индији гаји; има лепу белу или жуту боју и угодан мирис (налик на ружични).

санскрт, стари индиски књижевни језик.

сарук (тур.), повез око главе (обично у Турака), чалма.

сверичан (грч.), кругљаст, лоптаст.

Свети Маурић, старим именом Ил-де-Франс, британско острво према јужној Африци, источно од Мадагаскара.

семафор (грч.), пиштаљка на лађи за давање знакова.

сер (ингл.), господин, господине!

серапејски храм, Серапеум, знаменити храм који је у Александрији био посвећен старомисирском богу Серапу.

серпентин, стена састављена главним делом од минерала који се такође зове серпентин.

сијеста (шп.), одмарање после јела у подне.

Симр, вођа инглиског средоземнога бродовља, кад је Араби-паша 1882 године дигао устанак у Мисиру; он је бомбардовао александриска утврђења и узео Александрију; то је био почетак инглиске окупације Мисира. (Симр је 1880 године заповедао здруженим бродовљем великих сила јевропских, кад је ово демонстрацијом принудило порту султанову да уступи Црној Гори Уцињ).

синьоре (тал.), господин, господине!

Sir (ингл.), в. *сер.*

сквер (ингл.), јавна градина ограђена.

soi-disant (фр.), тако звани, тобожњи.

Сомали, народ етиопске гране хамитскога стабла, управ смеса црначка са Семитима; живе у западној Африци.

стафажа (фр.), поједине фигуре или групе предмета, људи, животиња на некој слици, које су споредне а оживљавају целину.

стук (тал.), леп.

Суаким, Суакин, инглиска варош у Нубији на Црвеном Мору, главна сабраћајна тачка за велики део водопађе горњега Нила.

Суецки Голаф, Суецки Залив.

сура (арап.), назив појединих глава или одељака Корана.

Сурат, варош од 110.000 становника у бомбајској области у Индији.

талар (лат.), дугачка набрана хаљина од врата до земље.

талмудиста, онај који се држи или поступа по Талмуду, спису у коме је (први пет векова после Христа) скупљено по предањима цело верозаконско учење јеврејско као допуна и тумач Старом Завету.

Тартар, (по грчкој митологији) подземни свет који би одговарао хришћанском паклу.

тебански, тепски, што припада старомисирској престоници Теби.

тераса (фр.), раван кров на кући.

time is money (ингл.), време је новац.

толерантан (лат.), сношљив, трпељив.

тортурна справа (лат. tortura), муке, справа за мучење.

Трипољ, вилајет Отоманске Царевине са западне стране Мисира, између овога и Туниса; главна варош зове се такође Трипољ.

трокут, троугао.

туриста (фр.), човек који путује да се проће, ради задовољства.

Туркоман, данас се управ тако зову нека племена турскога порекла у Средњој Азији, али се у овој књизи реч узима у смислу Турчина Османлије.

Ћелепуш (тур.), капица коју свећеник носи под шеширом.

Ћитап (тур.), књига, књига законска, верска.

Улсли, енглески ђенерал, који је 1882 године после Симрова бомбардовања Александрије као заповедник енглиске окупационе војске потукао Араби-пашу и заузео Мисир.

факир (арап.), црквени човек у Индији који живи од милостиње.

фасада (фр.), лице (на згради), прочеље.

фашионебл (енгл.), који је по моди или тону који даје одличан свет.

федеративна борба, грађански рат који је четири године дана (1861-64) трајао између јужних и северних Сједињених Држава Америчких и који је у њима укинуо ропство и дао слободу црном робљу.

фелах (арап.), арапски сељак, ратар у Арапској, Сирији и нарочито Мисиру.

феномен (грч.), појав.

ферече (тур.), горња хаљина у Туркиња којом се загрну кад где иду.

фетишка вера, фетиштво, обожавање фетиша, предмета (неживих) у дивљачких народа.

фикус (ficus indica), индиска одлика смокве; брахмани је сматрају светим дрветом.

филдиш (пер. тур.), слонова кост.

филигран, који је рађен филиграном, златарском радњом којом се златном или сребрном жицом плету украси.

фирмаменат (лат.), небески свод, који као лопта окружује земљу; онај део свода који је над северном полутином земљином (северно од полутара) зове се северним фирманентом, а онај који је над јужном (јужно од полутара) јужним фирманентом.

фламинго, птица висока, витка и дугога врата; перје јој је бело и ружичасто а поге као кармин црвене, те је по тој „пламеној" боји и названа (фламинго=пламенац).

фосилан (лат.), ископан (обично о остацима биљака и животиња), који је из прошлих геолошких периода те је у земним слојевима био какогод сачуван.

фругалан (лат.), умерен, с малим задовољан (у јелу) прост.

хамсин (арап.), пустињски ветар у источном делу Сахаре.

Херат, главно место у области Херату у северозападном Авганистану; има око 50.000 душа и развијену индустрију; познати су хератски мачеви и ћилимови.

хипопотам, нилски коњ, велики сисар по већим рекама и језерима унутрашње Африке; кожа му је преко два сантиметра дебела; пушчано је зрно лако не пробија.

целовит, који лечи.

цент (лат.), бакарни новац који инглиска влада кује за острво Цејлон у вредности стотог дела шилинга.

цеста, пут.

цизеловати (фр. преко нем.), израђивати (резати) длетом металне предмете.

цистерна (лат.), бистијерна, чатрња, вододжа.

цитадела (тал. преко нем.), тврђава која брани варош

чапкын (тур.), погрда човеку који пристаје за другим тако да трчи куда му год овај каже и чини све чим би се овом умилио.

џентлмен (ингл.), (некад само) човек племићскога рода а (сад) и сваки човек који се по свом знању, богатству или месту у друштву може издвојити од простога народа, господин човек; господине!

шакал, звер сродна псу и вуку, по многим особинама стављају је између вука и лисице; вића се у Грчкој, Турској и Далмацији, а постојбина му је Азија.

Шамил, черкески поглавица и вођа у дугогодишњем устанку на Русе, којима се на послетку морао предати (1859).

шосеј (фр.), велики пут, насип.

шмук (нем.), накит, нарочито златан и сребрн.

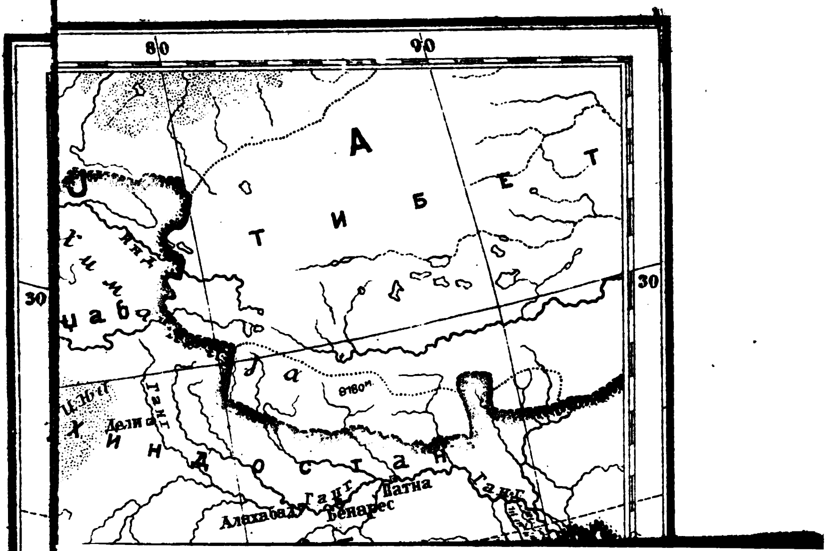
80
90
30
30
А
Т И Б Е Т
8160м
Дели
Ганг
И Н Д О С Т А Н
Ганг
Патна
Алахабад
Бенарес
Ганг